

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**K charakteru a významu portugalských
aktivit v Maroku
(1415-1769)**

To the Character and Importance of the Portuguese
Activities in Morocco (1415-1769)

K a r e l S t a n ě k

Praha 2009

vedoucí práce: prof. PhDr. Aleš Skřivan CSc.

Rád bych poděkoval vedoucímu práce prof. PhDr. Aleši Skřivanovi CSc. a za cenné rady a připomínky také doc. PhDr. Janu Klímovi a prof. PhDr. Luboši Kropáčkovi CSc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne

Podpis

OBSAH

Úvod	6
I. Politický vývoj	
1. Maghreb al-Aksá	9
Dějiny Maroka do roku 1415	
2. Dobytí Ceuty v roce 1415	20
Počátky portugalské přítomnosti v Maroku	
3. Porážka před Tangerem v roce 1437	30
Od dobytí Ceuty po katastrofu u Tangeru (1415-1437)	
4. Princ-mučedník	39
Případ infanta Fernanda (1437-1443)	
5. Váhavá expanze	45
Kampaně Alfonse V. Afrického (1443-1481)	
6. Politika „protektorátů“	58
Maroko za vlády Jana II. (1481-1495)	
7. Kříž triumfuje	65
Vrchol portugalské moci za Manuela I. do porážky u Mamory (1495-1515)	
8. Éra stagnace	79
Konec vlády Manuela I. a doba Jana III. (1515-1541)	
9. Těžká volba: ústup	94
Konec vlády Jana III. (1541-1557)	
10. Poslední portugalský rytíř	102
Sebastian I. a tragédie u Alcácer Quibiru (1557-1578)	
11. Úpadek a pád portugalského Maroka	115
Portugalci v Arzile, Ceutě, Tangeru a Mazagão (1578-1769)	
II. Charakteristika portugalského působení v Maroku	
12. Administrativa a fortifikace	127
13. Společnost a obchod	134
14. Církev a náboženský život	144
Závěr	150

Dodatky	151
Prameny a literatura	161
Summary	171

ÚVOD

Mohlo by se zdát, že dějinný vývoj Maroka byl odjakživa pevně spjat s islámem. Tato zažitá představa však není zcela přesná. Vždyť z geografického hlediska je Maroko blíže evropské pevnině než třeba středomořský ostrov Kréta a jeho role v reconquistě Iberského poloostrova jeho výsadní pozici ve vztahu k evropským dějinám potvrzuje. Zcela jedinečná geopolitická situace severozápadního cípu Afriky a jeho politické kontakty s okolními exponovanými regiony jihozápadní Evropy a severoafrického kontinentu tak Maroku přisuzují nepopíratelný historický význam ve vzájemných euro-afrických kontaktech, jejichž svorník *de facto* představuje.

V severní Africe zdánlivě nepatříčně působící křesťanství hrálo v marockých dějinách nesmírně důležitou roli a definitivně ustoupilo islámu až po příchodu příslušníků kmene Banú Hilál v 11. století. Ani poté se však historie země v severozápadním cípu Afriky nevyvíjela kompatibilně s ostatním arabským prostředím. Spíše existovala jakási symbióza mezi Marokem a Iberským poloostrovem, kde se až do roku 1492 nacházel muslimský granadský emirát, a evropský vliv byl v Maroku silnější více než kdekoliv jinde v severní Africe.

Jedním z období, kdy evropské mocenské aktivity na marockém území dosáhly vysoké intenzity, je období portugalské přítomnosti, které se datuje mezi léty 1415 a 1769. Tehdy došlo k oboustrannému ovlivnění dvou značně antagonistických společností, portugalské, založené na křesťanství, a marocké, vystavěné na islámu, které jednoznačně poznamenalo jejich vlastní dějinný vývoj a dokonce určitým způsobem zasáhlo do historie i v globálním měřítku. Z tohoto pohledu je zmíněná epocha významnou součástí světových dějin a jako taková by neměla zůstat stranou zájmu ani badatelů z jiných zemí než pouze z Portugalska a Maroka.

Právě nepochybný význam „portugalské éry“ v Maroku a její dosavadní přehlížení českými historickými kruhy mě vedl k tomu, abych se jí rozhodl zpracovat jakožto téma své diplomové práce. Mým cílem bude při zachování nezbytné stručnosti zachycení diskutované etapy v celé její šíři, a to syntetizujícím způsobem, poněvadž text podobného charakteru doposud v České republice chybí. Jako hranice vymezující sféru mého zájmu jsem stanovil roky 1415, kdy Portugalci získali obsazením Ceuty svoji první marockou državu, a 1769, kdy vyklidili svoji poslední pevnost v Mazagão. Bylo nicméně nutné učinit nevyhnutelný přesah do roku 1774, kdy došlo k uzavření konečného portugalsko-marockého míru, který nebyl dodnes porušen.

Práce v jedenácti kapitolách zachycuje chronologický vývoj portugalského působení v Maroku, tři kapitoly pak pojednávají o administrativě, společnosti, obchodu, fortifikačních stavbách, církvi a náboženském životě. Jako doplněk, usnadňující orientaci ve spleti reprezentantů portugalské Koruny v jednotlivých osadách v severní Africe, jsem na závěr připojil jejich seznam, stejně jako tabulky představitelů Portugalského království a království Fes, tedy nejvýznamnějšího státního útvaru existujícího na území Maroka.

Pramennou základnu jsem postavil pouze na portugalských, nikoliv arabských textech. Její těžiště leží v kronikách portugalské provenience, z nichž je třeba jmenovat zvláště díla Gomesa Eanesa Zurary z 15. století *Crónica da tomada de Ceuta*, *Crónica do conde Dom Pedro de Meneses* a *Crónica do conde D. Duarte de Meneses*. Svoji hodnotu mají i práce jeho nástupce ve funkci vrchního královského kronikáře Ruie de Pina, taktéž z 15. století – *Crónica de D. Duarte*, *Crónica de D. Afonso V* a *Crónica de D. João II*.

Opomenout není možné ani *Livro da Guerra de Ceuta*, jež se váže k dobytí Ceuty (1415), sepsané Mateusem Pisanem, autorem s nejasným původem (snad italským) pracujícím pro portugalský dvůr. Osudu „nešťastného infanta“ Fernanda se věnoval jeho sekretář João Álvares v díle *Crónica do Infante Santo D. Fernando*. Pro 16. století bych zmínil monumentální kroniku renesančního humanisty Damiãa de Góis *Crónica do Felicíssimo Rei D. Manuel* a nezastupitelné *Anais de D. João III* od mnicha Luíse de Sousa.

Problému portugalského působení v Maroku se věnovala celá řada moderních portugalských historiků již od přelomu 19. a 20. století. Na prvním místě jmenujme především zasloužilého arabistu Davida Lopese, z jehož prací si zaslouží pozornost jednak *História de Arzila durante o Domínio Português (1471-1550 e 1577-1589)* a jednak souhrnně pojatá *A Expansão Portuguesa em Marrocos*. Na jeho syntézu před několika lety navázal znalec islámského světa António Dias Farinha knihou lapidárně nazvanou *Os Portugueses em Marrocos*. Jako učební text koncipovala Maria Augusta de Abreu Lima Cruz své *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*.

Paulo Drumond Braga se ve shrnující *A Expansão no Norte de África* soustředil pouze na období 15. století, zatímco Otília Rodrigues da Costa Fontoura je autorkou velice ceněné práce *Portugal em Marrocos na Época de D. João III. Abandono ou Permanência?*. Stejnému období se věnovala i Maria Leonor Garcia da Cruz, která napsala *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*. Pedro Dias svůj zájem věnoval portugalské architektuře na marocké půdě, jak ostatně vyplývá z názvu jeho nejdůležitějšího spisu – *A arquitectura portuguesa em Marrocos 1415-1769*.

Portugalské stopy v Maroku z hlediska působení v jednotlivých městech mapovali již zmíněný David Lopes v případě Arzily, jeho současník Durval Pires de Lima se v díle *História da Dominação Portuguesa em Çafim 1506-1542* zabýval Safimem, Joaquim Figanier o něco později v práci *História de Santa Cruz do Cabo de Gué (Agadir) 1505-1541* Agadirem, Carlos Posac Mon sepsal *El epílogo de la dominación portuguesa de Tánger 1643-1662*, manželé Isabel Mendes Drumond Braga a Paulo Drumond Braga se v textu *Ceuta portuguesa: 1415-1656* soustředili na Ceutu a Augusto Ferreira do Amaral zase v knihách *História de Mazagão* a *Mazagão* na marocký přístav, který zůstal v portugalských rukou až do 18. století.

Co se týče transkripce marockých (tedy arabských) toponym a antroponym, volil jsem vždy, když to bylo možné, české ekvivalenty nebo formy nejvíce odpovídající české výslovnosti. Portugalská jména a pojmenování jsem s výjimkou jmen většiny panovníků ponechával beze změny.

1. MAGHREB AL-AKSÁ

Území dnešního Maroka se nalézá na severozápadě afrického kontinentu. Jeho břehy jsou na severu omývány vodami Středozemního moře a na západě Atlantským oceánem. Zemí prochází směrem od západu k východu celkem čtyři horská pásma – Ríf, Střední Atlas, Vysoký Atlas a AntiAtlas, která jsou seřazena od severu k jihu. Pohoří Ríf geologicky nenáleží k Atlasu, nýbrž k tzv. Gibraltarskému oblouku, zatímco AntiAtlas již patří do saharské geografické oblasti a geologicky je ze všech čtyř horstev nejstarší. Jih a východ marockého státu jsou pokryty kamenitou saharskou pouští a oblast mezi Atlantikem a Atlasem pak zaujímá tzv. meseta (náhorní plošina), tedy atlantské roviny, které jsou díky mnoha řekám zemědělsky nejúrodnější částí Maroka.

Když severní Afriku ovládli Římané, založili zde provincii *Mauritania*, kterou roku 42 n. l. rozdělili na provincie *Mauritania Tingitana* (nebo *Tingitania*; Maroko), *Mauritania Caesariensis* (západní a střední Alžírsko) a *Africa* (východní Alžírsko, Tunisko a západní Libye, tedy Ifrikíje). Centrem *Mauritanie Tingitana* se stalo město Tingis, které se nachází na západ od Gibraltarského průlivu¹ a později snad podle středomořského druhu mandarinek (tangerinky) získalo jméno Tanger (Tandža). Římská moc dosahovala přes město Lixus (pozdější Larache neboli Laraš, arabsky al-Araish, tj. sad) ležícím asi 70 km jihozápadně od Tangeru až k řece Bú Regreg (Bou Regreg) mezi dnešními aglomeracemi Rabat a Salé (Salá), přičemž významným střediskem byl také Volubilis.²

S římskou vládou, která Maroko využívala zejména jako producenta pšenice a oliv a zdroj válečných slonů a berberských lvů pro gladiátorské zápasy, se v oblasti prosadilo křesťanství. Jih regionu však zůstal mimo římský vliv, a tedy pohanský. V letech 429-430 římské provincie *Mauritania Tingitania*, *Mauritania Caesariensis* i *Africa* s centrem v Kartágu, hájeným mj. církevním otcem Augustinem Aureliem, a okolí dobyl germánský kmen Vandalů, který přišel z Iberského poloostrova, ale ve 30. letech 6. století jej s nezbytnou dávkou šťastné náhody vypudil generál byzantského císaře Justiniána I. Belisar.³

Po vzniku islámského náboženství na Arabském poloostrově v první polovině 7. století a jeho etablování mezi tamějším obyvatelstvem se vyznavači Prorokovy víry v průběhu téhož století ve jménu *džihádu* (svaté války) zmocnili v boji s byzantskou

¹ Starověké Herkulovy (Héraklovy) sloupy. Jedním z těchto sloupů je Gibraltarská skála, druhým pak Monte Hacho v Ceutě nebo Džabal Músa v Maroku.

² Srv. Farinha, António Dias: *Os Xarifes de Marrocos (Notas sobre a Expansão Portuguesa no Norte de África)*, in: *Homenagem a A. H. de Oliveira Marques. Estudos de História de Portugal*, sv. II, Lisboa 1983, s. 59.

³ Srv. Prokopios z Kaisareie: *Válka s Góty*, Praha 1985.

nositelkou antického římského dědictví postupně celého severoafrického pobřeží od Egypta až po region, nazvaný jimi *Maghreb al-Aksá* (tj. Nejzazší západ, tedy dnešní Maroko).

V Tunisku založili první muslimské město na zeleném drnu v Maghrebu (Maghribu)⁴ – Kajruván (Qaruwán; asi 670) – a na počátku 8. století pod velením Okby ibn Náfiho pronikli do Maroka. Byzantská císařská moc tak v této době držela v Africe ve svých rukou již pouze marocká přístavní města Tingis (Tanger) (do 702) a východněji položené Septem, jehož pojmenování se váže k sedmi tamějším pahorkům (latinsky Septem Fratres).⁵ Jde o současnou Ceutu, což je pošpanělštěná forma původního portugalského označení *Ceita*.

Na přelomu roku 709 a 710 se muslimové Ceuty zmocnili, přičemž ji na základě znalosti původního římského jména nazvali Sebta či Septa. V roce 711 požádal vizigótský претенdent trůnu Agila arabského místodržícího Maroka Músu ibn Nusajra o podporu při boji o panovnický stolec, který ovládal král Roderich (Rodrigo). Músa mu vyhověl a právě přes Ceutu a Tanger poslal na Iberský poloostrov vojsko v čele s Tárikem ibn Zijádem, po němž se jmenuje Gibraltar (*Džabal al-Tárik*, tj. Tárikova hora). Muslimskou invazi na Iberský poloostrov, která se pak bude ještě několikrát opakovat, podpořil i bývalý byzantský místodržící Ceuty Julián.⁶

Na začátku tažení se Agila prohlásil králem jako Agila II. a jeho muslimští spojenci následně rozdrtili svého vizigótského soupeře v bitvě u říčky Guadalete (dříve nazýváno bitvou u laguny de la Janda či u Jerez de la Frontera) (711). Král Roderich padl a historie vizigótského feudálního státu se definitivně uzavřela, když muslimové zaplavili celý Iberský poloostrov až po jihofrancouzskou Septimánii s centrem v Narbonne. Agila II. za této situace rezignoval na svá práva na vládu a vzdal se jich ve prospěch arabského umajjovského chalífy (kalifa) v Damašku al-Valída I., který jmenoval svého místodržícího (714).

Historie umajjovského chalífátu se uzavřela v roce 750 po tragické bitvě u Velkého Zábu, kde poslední chalífa Marván II. přišel o život v boji s reprezentantem nastupujících Abbásovců. Abú-l-Abbás totiž po svém nástupu k moci nařídil vyvraždění všech členů dynastie Umajjovců. Zachránil se jediný člen rodu – Abdarrahmán (Abdurrahmán), jenž uprchl do provincie *al-Andalus* (označení vychází od jména germánského kmene Vandalů) na Iberském poloostrově, kde se prohlásil emírem (756). V náboženské rovině tak nadále uznával svrchovanost abbásovského chalífy. Jednalo se nicméně o první politické narušení doposud jednotné arabské říše.

⁴ Souhrnné označení Maroka, Alžírsko a Tuniska.

⁵ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: *Ceuta portuguesa: 1415-1656*, Ceuta 1998, s. 15.

⁶ Podle některých pramenů byl vizigótským správcem nebo dokonce samostatným feudálním pánem.

Západním směrem prchal po porážce od vojska chalífy Hárúna ar-Rašída u Faku (786) i pravnuke proroka Muhammada (Mohameda) Idrís, který se však na rozdíl od Abdarrahmána usadil v dosud politicky a nábožensky nejednotném Maroku a vytvořil tam první samostatný muslimský stát vůbec – říši Idrísovců (788). Vzhledem k tomu, že přijal šíitskou verzi islámu,⁷ jednoznačně vyjádřil svůj antagonistický postoj k sunnitskému abbásovskému chalífátu s hlavním městem v Bagdádu. Vrah najatý Hárúnem ar-Rašídem, jistý al-Chamakh, jej však našel a otrávil (791, 792 či snad 793). Idrís I. byl pohřben ve „svatém městě“ marockých vyznavačů islámu Muláj Idrís, které sám založil, a stal se prvním muslimským světce uctívaným na území Maroka.

S jeho smrtí jím založený státní útvar nezanikl a plynule přešel na jeho syna Idríse II., který roku 809 založil město Fes (též Fez, arabsky Fás) jako centrum nového emirátu na nejzápadnějším okraji Arabské říše.⁸ Do té doby fungoval jako hlavní město například starověký Volubilis. Význam Fesu rychle rostl a v roce 956 se město stalo dokonce sídlem univerzity. Stejně tak se na vysoké úrovni udržovala i prestiž Idrísovske říše jako celku, protože její panovníci se honosili vysoce ceněným titulem šerífů (šarífů),⁹ tj. potomků Muhammada (zejména jeho dcery Fátimy a jejího manžela, čtvrtého chalífy Alího).¹⁰ V roce 974 nahradili Idrísovcé jako vládnoucí dynastie taktéž šíitští Fátimovci, kteří však vládli z Egypta, a proto si za své místodržící v Maroku a Tunisku zvolili představitele berberského rodu Zíríovců.

Berberi byli původními nomádkými a polonomádkými obyvateli severní Afriky, kteří se věnovali hlavně pastevectví a obchodu. Jejich jméno vychází z latinského označení *barbari*, tedy barbaři (Neřimané, divoši, později Nearabové), ale oni sami se nazývají *Imazighové*, tj. svobodní muži. Zůstali z velké části rezistentní vůči římským snahám o christianizaci a do 10.-11. století byla naopak značná část etnika islamizována do té míry, že se pak jeho příslušníci stali hlasateli islámské reformy.

Zíríovci se brzy na Fátimovcích osamostatnili a v Maroku se udrželi u moci až do druhé poloviny 11. století. V roce 1039 totiž Abdulláh ibn Jásín al-Džazúli zahájil mezi západosaharskými berberskými kmeny na území dnešního Senegalu a Mauretánie mezi řekami Drá (Dráa, Draa) a Senegal své tažení za duchovní obrodu islámu spočívající

⁷ Šiité uznávají za legitimní vůdce islámského světa pouze potomky Fátimy a jejího manžela Alího.

⁸ Jako malá berberská osada byl Fes (dnešní Starý Fes, neboť Nový Fes pochází až z roku 1279) založen již roku 789 Idrísem I. Jeho jméno je odvozeno od stříbrné sekery (*fás*), kterou měl Idrís I. vymezit rozlohu osídlení.

⁹ Šeríf znamená slavný, vznešený či urozený. Mn. č. je *šurfá* či *šorfá*.

¹⁰ Srv. Farinha, António Dias: *Os Xarifes de Marrocos*, s. 61; Farinha, António Dias: *Os Marabutos e a presença portuguesa em Marrocos*, in: *Colectânea de estudos em honra do professor Damião Peres*, Lisboa 1975, s. 303.

v návratu k jeho prvotní formě a spojenou se sociálními požadavky. Jeho stoupenci se rekrutovali z řad Berberů a podle přísného života organizovaného v opevněných kláštorech (*ribát*) se nazývají Almorávidé (*al-murábitún*). Jméno může být nicméně odvozeno i od slova *al-murabit*, tedy poustevník či eremita.¹¹

Jako fanatičtí vyznavači sunnitského islámu se z mauretánského města Tagaoste (Awdaghust, Aoudhaghost) vypravili k severu (1054) a postupovali nezadržitelně vpřed – roku 1062 si podmanili jižní Maroko a založili tam své nové hlavní město Marrákeš, v roce 1075 dobyli Fes a v současnosti alžírský Tlemcen, roku 1077 se zmocnili Tangeru, v letech 1081-1082 padl do jejich rukou alžírský Oran (Vahrán) a roku 1084 obsadili Ceutu. Jejich říše se nyní rozprostírala od toku řeky Senegalu až ke Středozemnímu moři a zahrnovala i západní Alžírsko a celé Maroko, které se stalo jejím centrem. Dominantní silou ve vztahu k rozsáhlým oblastem západního Súdánu¹² od severozápadního Mali, přes Mauretánii až ke středomořskému pobřeží (tzv. Velké Maroko) zůstaly politické útvary existující na území dnešního Maroka prakticky až do počátku 17. století.

Za této situace požádal sevillský emír al-Mu'tamid almorávidského vůdce Júsufa ibn Tášfina o pomoc proti křesťanům, kteří v roce 1085 vstoupili do Toleda a směřovali dále k jihu. Júsuf neváhal a vpadl na Iberský poloostrov, kde kastilské vojsko rozdrtil v bitvě u Sagrajasu (Zalláky) poblíž Badajozu (1086). Ačkoliv nenásledovalo znovudobytí Toleda pro islám, almorávidská moc se podmaněním roztržitého muslimského světa *taif*¹³ brzy rozšířila až k řekám Mondego a Ebro. V roce 1091 se naplnil i osud al-Mu'tamida, který byl eskortován do Maroka.

Silná náboženská nesnášenlivost Almorávidů, která se projevovala nejen proti křesťanům zůstavším v *al-Andalusu* (tzv. mozarabové), ale i vůči muslimům samotným (roku 1109 byly spáleny spisy učence al-Ghazzáliho a byli perzekvováni súfijové, tj. islámští mystikové), vedla k propuknutí *džihádu* (svaté války), kterou proti almorávidským vládcům vyhlásil učenec, mystik a od roku 1121 *mahdí* (muslimský Mesiáš) z berberského kmenového svazu Masmúda z Vysokého Atlasu Muhammad ibn Túmart (1128). Ten stojí u zrodu nového hnutí, jež kladlo důraz na tradice, volnější výklad Koránu a osobní spiritualitu. Jeho berberští přívrženci si jakožto muslimové vycházející pouze z Koránu a propagující

¹¹ Srv. Farinha, António Dias: *Os Marabutos e a presença portuguesa em Marrocos*, s. 302.

¹² Súdán je část severní Afriky mezi saharskou pouští a tropickým pásmem od Atlantiku až k Rudému moři, přičemž dnešní stát Súdán představuje pouze východní část této rozlehlé oblasti.

¹³ Malá království či emiráty, které se utvořily v době rozkladu Córdobaského chalífátu mezi lety 1008-1031.

přísně monoteistický a duchovní pohled na Boha říkali Almohadé (Almohádé, *al-muwahhidún*), tedy jednotní či vyznavači jednosti (*al-muwahid*).¹⁴

Almohadská ofenzíva vyvrcholila ve 40. letech 12. století – nejprve se Almohadé přeplavili na Iberský poloostrov (1144) a do roku 1147 zlikvidovali almorávidskou centrální vládu (pád Sevilly). Mezitím si emír Abdulmu'min podmanil marocká města Marrákeš (1146) a Fes (1147) a do roku 1160 se stal neomezeným pánem celé severní Afriky od Atlantiku na západě až po Tunisko, kde porazil Zíriovce (1159), a Tripolsko (západní Libye), odkud vypudil sicilské Normany (1146-1160), na východě. Jeho nástupce Abú Ja'kúb Júsuf I. potvrdil význam nového státního útvaru s centrem v Marrákeši tím, že roku 1168 přijal titul chalífy.

S almohadskou vládou doznal vzestupu tzv. súfismus, který se pak nadále šířil i za následujících dynastií Merínovců a Wattásovců a je jakýmsi marockým specifikem v rámci celého islámského světa, neboť právě v Maroku, ale třeba i v Alžírsku, se nejvíce prosadil. Jedná se o mystický směr islámu zaměřený na duchovní cvičení a rozjímání. Asketičtí zastánci súfismu odění do bílých plášťů z hrubé vlny¹⁵ se sdružovali do klášterů zvaných *zawíja* či *zawíja*, zaměřených na vzdělávání, a postupně se transformovali do právoplatných náboženských bratrstev¹⁶. Někteří súfijové byli obyvatelstvem pro své chování a činy považováni za nositele Božského požehnání (*baraka*), veskrze svaté muže, tzv. marabuty.¹⁷ Jejich vliv na společnost byl nesmírný a jejich učení zase v rozporu s ortodoxním islámem, což vedlo sultány k pokusům o jeho omezení, kterého mělo být dosaženo prostřednictvím působení osob vychovaných pravověrnými muslimskými univerzitami – tzv. *madrásami*.

Přes vítězství „černého sultána“ (jeho matkou byla černá otrokyně) Abú Júsufa Ja'kúba al-Mansúr (tj. Vítězný) nad křesťanskými silami u Alarcosu (1195) se již blížil almohadský pád, který nastal po rozhodujícím střetu s koalicí iberských křesťanských monarchů u Las Navas de Tolosa (1212). Almohadská říše se začala drolit pod vnějším i vnitřním tlakem, byť si po určitou dobu (zhruba do poloviny 13. století) ještě zachovala omezenou životaschopnost.

Na počátku 30. let 13. století ale došlo k definitivnímu rozkladu centrální moci na Iberském poloostrově a zhruba ve stejné době se osamostatnily i významné severoafrické regiony – Ifrikije v čele s Hafsovcí (1228-1229) a západní Alžírsko pod vládou

¹⁴ Srv. Farinha, António Dias: *Os Marabutos e a presença portuguesa em Marrocos*, s. 302.

¹⁵ Arabsky se vlna řekne *súf*, ale samotní súfisté tvrdí, že jejich jméno je odvozeno od slova *saaf*, tj. ryzí, čistý, pravý.

¹⁶ Srv. Farinha, António Dias: *Os Marabutos e a presença portuguesa em Marrocos*, s. 301-302.

¹⁷ Termín vychází od slova *al-murabit*, tj. poustevník, eremita. Marabuti byli označováni též jako *waliyyové*, *sálihové* a *sayyidové*.

Abdulváddovců (1236-1239). V samotném Maroku se Almohadé udrželi u moci až do roku 1269, kdy je po pádu Marrákeše nahradili Merínovci (též Marínovci), kteří se v zemi etablovali již roku 1195 a v roce 1248 se zmocnili Fesu.

Merínovci byli dynastií pocházející z berberského kmene Zanáta či Zenáta, ale plně se ztotožňovali s arabskými hodnotami, tradicemi a zvyky. Proto se mohli honosit titulem *amír al-mu'minín* (vůdce či kníže věřících), který zůstává dodnes jedním z oficiálních titulů marockého krále. Vychází z něj označení *miramolinus* (port. *miramolim*), kterým středověcí a raněnovověcí obyvatelé křesťanské Evropy nazývali muslimské vládce. Merínovští panovníci vrátili hlavní město Maroka znovu do Fesu (1279), ale existence druhého významného střediska na jihu říše – Marrákeše¹⁸ – do budoucna již trvale ovlivňovala vývoj v oblasti.

V polovině 14. století dosahovala merínovská říše od atlantských břehů až do západního Tuniska. V roce 1340 uskutečnilo merínovské vojsko v čele se sultánem Abú al-Hasanem Alím poslední intervenci na Iberský poloostrov, kde se angažovalo po boku granadského nasrovského emíra Júsufa I. Porážka kastilsko-aragonsko-portugalským vojskem v bitvě na řece Salado však znamenala neúspěch kampaně a obsazení od roku 1329 Merínovci drženého Algecirasu kastilským králem Alfonsem XI. symbolizovalo definitivní konec zájmu marockých muslimů o Iberský poloostrov, ačkoliv Gibraltar se nacházel v jejich rukou až do roku 1374.

Ve druhé polovině 14. století se po vraždě sultána Abú Inana Fárise roku 1358 merínovská moc propadla do krize, která byla provázena decentralizací ústřední moci a ztrátou okrajových oblastí státu, což umožnilo zintenzivnění křesťanských aktivit v podobě korzářských přepadů muslimských lodí u severoafrického pobřeží a nakonec i úspěšnou portugalskou intervenci, která byla namířena proti strategicky položenému přístavu v Ceutě (1415).

Od Merínovců pochází středověké křesťanské označení severní Mauretánie (Mauritánie), tedy dnešního Maroka, „království *Belamarim* nebo *Benamarim*“, neboť *Beni Mérin* či *Banu Marin* je arabské jméno zmiňované dynastie. V současnosti je tento státní útvar nazýván království Fes. Maghreb jako celek zanašeli evropští kartografové do svých map pod názvem *Berberia*, tedy „Berbersko“ nebo „Země Berberů“. Dnešní termín „Maroko“ zpočátku označoval pouze jih současného marockého území a v dnešním významu se objevil poprvé až v průběhu 16. století v souvislosti se sjednocením země tzv. marockými šerífy z dynastie Sa'dovců. Vychází přitom z pojmenování města Marrákeš. Arabové

¹⁸ Známy jako „červené město jihu“.

nicméně nazývali svůj stát již zmiňovaným termínem *Maghreb al-Aksá* (Nejzazší Západ) nebo také *al-Mamlakatu l-Magribiyya* (Maghrebské království).¹⁹

¹⁹ Srv. Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, in: *Do infante e Tordesilhas: actas/V Colóquio Do Infante e Tordesilhas*, Lisboa 1994, s. 259.

1.1 Portugalské aktivity v Maroku před rokem 1415

Portugalský zájem o severní Afriku a jmenovitě o Maroko přinejmenším jako logický důsledek geografické blízkosti se datuje již do 12. století, kdy slavný bojovník proti Maurům²⁰ a dobyvatel Évory Geraldo Gualdes, zvaný Sem Pavor (tj. Bez Bázně, Nebojácný), navrhoval prvnímu portugalskému králi Afonsovi Henriquesovi útok na Ceutu. Skutečně k němu došlo, ale ztroskotal a jak Geraldo Gualdes, tak velitel loďstva Fuas Roupinho zahynuli.

Když v roce 1249 král Alfons III. ukončil dobytím nejjižnějšího regionu země Algarve v Portugalsku reconquistu, bylo jen otázkou času, kdy se objeví plán na její přenesení na území nepřítele do severní Afriky, která se až do přelomu 7. a 8. století nalézala v rámci křesťanského společenství (tzv. *Republica Christiana*) a papež pro ni po jejím ovládnutí Araby jmenoval od roku 1225 pravidelně tzv. marocké biskupy *in partibus infidelium*.²¹ Jednalo se většinou o portugalské nebo španělské františkány či dominikány, což mělo nepochybně vliv na pozdější iberské snahy o znovudobytí Maghrebu a jeho rechristianizaci.²² Vedle náboženských pohnutek je nutno vzít v potaz i ekonomickou rovinu, neboť portugalští, kastilští a aragonští králové se toužili dostat k bohatství měst na středomořském pobřeží, do nichž ústily transsaharské karavanní cesty z nitra Afriky.

Myšlenku napadení muslimského severoafrického teritoria pojal ve 13. století jako první kastilský král Ferdinand III., kterého historiografie obdařila díky jeho kanonizaci v době baroka (1671) přívěskem Svatý. Ten totiž po dobytí andaluských měst Córdoby (1236), Jaénu (1246) a Sevilly (1248) prakticky ukončil kastilskou reconquistu, neboť s granadským emírem Muhammadem I. ibn Júsem uzavřel roku 1246 mírovou dohodu, na jejímž základě se muslimský panovník stával vazalem kastilské Koruny a zavazoval se k platbě ročního poplatku ve zlatě (tzv. *paria*).

Ferdinand však již roku 1252 zemřel, aniž stihl kromě nevýznamného a navíc neúspěšného přepadu Ceuty (1234) jakýkoliv projekt uskutečnit. Jeho syn a nástupce Alfons X. Moudrý (Učený), jenž je znám především podporou tzv. toledské překladatelské školy zprostředkující z arabských spisů středověké Evropě antické vědění, sice přikázal vyplnit

²⁰ Jako *Maur* označovali Portugalci a Španělé muslimy (nikoliv pouze Araby!) a slovo vychází z faktu, že tito přicházeli na Iberský poloostrov ze severní Afriky, tedy římské *Mauretanie*.

²¹ Titul křesťanského biskupa v zemi „nevěřících“.

²² Srv. Farinha, António Dias: *Marrocos*, in: Azevedo, Carlos Moreira: *Dicionário de História Religiosa de Portugal*, Lisboa 2001, s. 177.

přístav Salé na atlantském pobřeží Maroka (1260), který byl jedním z center muslimských pirátů, ale tím jeho aktivity v tomto směru skončily.²³

Vzhledem k tomu, že v průběhu druhé poloviny 13. století vzrůstala kastilsko-aragonská rivalita v severoafrických vodách, rozhodli se kastilský král Sancho IV. Smělý (Statečný) a aragonský král Jakub II. podepsat v Segovii smlouvu, jež vymezovala vzájemné sféry vlivu (1291). Za hranici svých zájmových zón, které si jejich majitelé mohli libovolně podmanit, byla stanovena řeka Mulúja (port. Muluía), která se vlévá do Středozemního moře poblíž dnešních alžírsko-tuniských hranic.

Území západně od jejího toku až k Ceutě získávala Kastilie, zatímco oblast na východ od řeky připadlo Aragonii. Portugalský král Dinis I. Spravedlivý sice nepatřil k signatářům smlouvy, ale Torquato de Sousa Soares se domnívá, že Portugalsku bylo implicitně vyhrazeno teritorium ležící na západ od Ceuty, protože kastilská plavidla se v tomto regionu neobjevovala a aragonský král Jakub II. byl navíc Dinisovým švagrem.²⁴

Pouhý rok po muslimské porážce na březích řeky Salado (1340) si portugalský král Alfons IV. vymohl na papeži Benediktovi XII. bulu *Gaudemus et exultamus*, jež mu umožňovala vyhlásit defenzivní nebo ofenzivní křížovou výpravu proti Granadě nebo království Fes a opravňovala jej využít k tomuto účelu desetinu všech církevních příjmů země po dobu dvou let. To bylo pro Alfonse stejně jako později pro jeho následovníky na trůnu bezpochyby nesmírně výhodné. Jednalo se zřejmě o první bulu tohoto druhu, kterou Svatá stolice pro Portugalsko vydala,²⁵ ale již roku 1197 papež Celestin III. poskytl králi Sanchovi I. bulu opravňující jej válčit s muslimy. Bula z roku 1341 byla obnovena v letech 1345, 1375 a 1377, ale Alfons IV. a jeho přímí nástupci ji využili jen v rámci boje s muslimskými piráty a korzáry v Gibraltarském průlivu, tehdejším Ceutským průlivu.²⁶

V souvislosti s rozkladem království Fes ve druhé polovině 14. století, kdy se od něj oddělily některé oblasti, jako například Tunisko, Tafilálet (Tafílet, s centrem v obchodním uzlu transsaharských tras Sidžilmáse) či Marrákeš, jemuž vládla berberská dynastie Hintata pocházející z kmenového svazu Masmúda z pohoří Atlasu, muslimové ohrožovali křesťanské státy z Iberského poloostrova už pouze prostřednictvím pirátských či korzářských akcí, které

²³ Srv. Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, s. 258.

²⁴ Srv. Soares, Torquato de Sousa: *Algumas Observações sobre a Política Marroquina da Monarquia Portuguesa*, in: *RPH (Revista Portuguesa de História)*, sv. X, Coimbra 1962, s. 533.

²⁵ Srv. Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, in: Oliveira, Aurélio de; Cruz, Maria Augusta de Lima; Guerreiro, Inácio; Domingues, Francisco Contento: *História dos Descobrimentos e Expansão Portuguesa*, Lisboa 1990, s. 71.

²⁶ Srv. Cortesão, Jaime: *A tomada e a ocupação de Ceuta*, in: *A Expansão dos Portugueses no Período Henriquino*, Lisboa 1975, s. 151.

se však v souvislosti s tím zintenzivnily a staly se vlastně jinou formou *džihádu* (muslimské svaté války).²⁷

Muslimské loupežné útoky jako takové jsou nicméně staršího data a zaměřovaly se jednak na zajímání obchodních lodí v Gibraltarské úžině a jednak na přepady osad na pobřeží Algarve a Andalusie (od portugalského obsazení Algarve roku 1249), odkud útočníci odváděli místní obyvatelstvo do otroctví. Jejich vykupování se věnovali členové řádu Nejsvětější Trojice (trinitářů) a řádu mercedářů. Mnich João Navarro v letech 1274-1286 vykoupil ze zajetí 3800 osob.²⁸

Muslimové znesnadňovali křesťanskou mořeplavbu v Gibraltarském průlivu, zajišťující prostřednictvím zvláště tzv. flanderských galér z Benátek a Janova spojení mezi nejrozvinutějšími centry tehdejšího hospodářského života v Evropě – severem Apeninského poloostrova a Flandrami (hlavně přístav Bruggy), do té míry, že bylo naprosto nezbytné, aby křesťanští panovníci Iberského poloostrova odpovídajícím způsobem zareagovali.

Plavidla italských městských republik totiž dopravovala do severní Evropy především vysoce ceněné orientální zboží (koření, hedvábí, porcelán či slonovina, vzácná dřeva a cukr), které benátští a janovští kupci nakupovali v blízkovýchodních přístavech, jako byly Alexandrie nebo Bejrút, od arabských zprostředkovatelů, kteří drahocenné komodity získávali od kupců cestujících přímo z Indie, Indonésie a Arábie po tzv. rudomořské neboli levantské obchodní trase. Muslimská loupežná činnost a někdy dokonce i blokáda průlivu spojujícího Atlantský oceán se Středozemním mořem však značně ztěžovala dodávky těchto asijských produktů do severní a severozápadní Evropy.

Kastilský král Jindřich III. proto koncem 14. století vypracoval velkorysý plán mohutné ofenzívy proti Arabům a Turkům, s nímž souvisela snaha o nalezení námořní cesty do Indie kolem afrických břehů a vyloučení muslimských zprostředkovatelů z obchodu s asijskými trhy.²⁹ V roce 1399 jeho armáda poplenila pirátské hnízdo v severním Maroku Tetuán³⁰ a v roce 1402 vyslal normanské dobrodruhy Jeana de Bethencourt a Gadifera de la Salle kolonizovat Kanárské ostrovy³¹ ležící na strategickém místě v Atlantiku.

Roku 1403 král vypravil poselstvo v čele s Ruyem Gonzálezem de Clavijo k tehdejšímu nejmocnějšímu vládci Předního východu z mongolských stepí Timúrovi Lenkovi (tj. Chromému), Evropany zvanému Tamerlán, s nímž zamýšlel uzavřít alianci.

²⁷ Srv. Lopes, David: *História de Arzila durante o Domínio Português (1471-1550 e 1577-1589)*, Coimbra/Lisboa 1924-1925, s. XXXII.

²⁸ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 518.

²⁹ Srv. Cortesão, Jaime: c. d., s. 166.

³⁰ Z berberského *titawin*, tedy „malé prameny“.

³¹ Název vychází z latinského slova *canis* označující psa, kteří na archipelagu údajně v minulosti žili.

Clavijo skutečně dorazil do Tamerlánova hlavního města Samarkandu, ale sultán-válečník, který roku 1402 rozdrtil osmanské vojsko sultána Bajezída I. u Ankary, mezitím roku 1405 skonal. Když pak v roce 1406 zesnul i král Jindřich, vzaly odvážné projekty za své a Kastilie se pod vládou jeho nezletilého syna Jana II. propadla do chaosu.

Neúspěch politiky Jindřicha III. otevřel prostor k expanzi západnímu sousedovi Kastilie – Portugalsku. To se od roku 1383 nacházelo kvůli dynastickým nárokům krále Jana I. na portugalský trůn s Kastilským královstvím ve válce, jež však ve skutečnosti skončila již roku 1385 porážkou kastilské intervenční armády skvělým portugalským vojevůdcem Nunem Álvaresem Pereirou, zvaným „portugalský Cid“, u vesničky Aljubarrota. Období latentního napětí mezi oběma zeměmi doprovázené bezvýznamnými pohraničními střety se definitivně uzavřelo až 31. října 1411 podpisem mírové smlouvy mezi portugalským králem Janem I. a jeho protějškem Janem II. v Ayllónu nedaleko Segovie. Čtyři roky poté, tedy v roce 1415, se portugalská expedice zmocnila marockého přístavu Ceuta v Gibraltarském průlivu.

2. DOBYTÍ CEUTY V ROCE 1415

Během posledních více než sta let se objevila celá řada příčin, které k portugalské akci vedly, ale dodnes žádná z nich nezískala jednoznačnou převahu nad ostatními, byť některé z nich byly odsunuty do pozadí. Jak jsem již naznačil výše, muslimští piráti ze severoafrických přístavů Salé, Larache, Tetuán a Alžír silně ohrožovali jihoportugalské a andaluské břehy, stejně jako benátské, janovské, kastilské či aragonské obchodní lodě proplovající Gibraltarskou úžinou. Proto portugalská králové nechávali na pobřeží Algarve budovat řadu strážních věží a opevnění a podle oprávněného mínění některých historiků, například Davida Lopese, Torquata de Sousa Soares nebo Antónia Borgese Coelha, právě tato hrozba vedla i k útoku na Ceutu.³²

Vždyť nepřátelé Krista operovali tak blízko portugalských hranic a přepadávali nejen zahraniční plavidla, ale i plachetnice a bárky portugalských kupců a rybářů, takže byla v sázce bezpečnost Portugalského království, i když jeho územní integrita bezprostředně ohrožena nebyla. Dobytím Ceuty získali Portugalci možnost daleko lépe kontrolovat strategicky nesmírně důležitý Gibraltarský průliv, čímž mj. dosáhli snížení maurských, ale i křesťanských loupeživých aktivit v regionu a také omezení frekvence styků mezi královstvím Fes a emirátem Granada,³³ což vlastně představuje počátek jejího konce.³⁴ Navíc mohli z vynikající námořní základny v Ceutě snáze podnikat vlastní korzárské protiútoky na výsostné území muslimů.

Vedle nepopiratelného vojensko-strategického významu Ceuty, kterou kronikář Gomes Eanes de Zurara (ve staré portugalštině Azurara) označil za „klíč k celému Středozemnímu moři“,³⁵ bývá zdůrazňováno silné náboženské zanícení celé portugalské společnosti ovlivněné staletým a prakticky nepřetržitým bojem s Maury, které umožnilo vznik představy, že napadení Ceuty je vlastně pokračováním reconquisty Iberského poloostrova, jejím přenesením na africký kontinent.³⁶ K vytvoření tohoto pojetí přispěl i názor církve, že severní Afrika je pro křesťanstvo pouze dočasně ztracenou zemí (až do 11.

³² Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, Lisboa 1989, s. 8-9; Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 526-528; Cortesão, Jaime: c. d., s. 157; Coelho, António Borges: *Raízes da Expansão Portuguesa*, Lisboa 1985, s. 24.

³³ Srv. Sampaio, Luís Teixeira de: *Antes de Ceuta*, in: *Estudos Históricos*, Lisboa 1984 (1. vyd. 1923), s. 160-161.

³⁴ Srv. Unali, Anna: *Ceuta 1415. Los Orígenes de la Expansión Europea en África*, Ceuta 2004, s. 201; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 8.

³⁵ Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica dos Feitos da Guiné*, Lisboa 1989, kap. V, s. 17.

³⁶ Srv. A. J. Dias Dinis: *Antecedentes da expansão ultramarina portuguesa. Os diplomas pontifícios dos séculos XII a XV*, in: *Revista Portuguesa de História*, sv. X, Coimbra 1962, s. 86-106.

století tam žily významné křesťanské komunity), kterou je třeba dobýt zpět. Proto také papež Martin V. prohlásil portugalské tažení za křížovou výpravu a Zurara mohl po jejím zdárném skončení prohlásit, že „Jindřich Mořeplavec provedl významné činy ve službě Bohu a za čest království“.³⁷

Podstatnou roli sehrála i portugalská snaha o obsazení cílových bodů transsaharských obchodních cest, po kterých pod vedením zkušeného průvodce putovaly karavany velbloudů jednohrbých s náklady súdánského zlata, slonoviny a černých otroků.³⁸ Portugalsko totiž potřebovalo určitou vzpruhu pro svou skomírající ekonomiku, kvůli níž musela být v letech 1385-1435 zastavena ražba zlaté mince. Rozhodně však není možné přijmout tvrzení, že Ceuta představovala jedno z nejdůležitějších severoafrických center obchodu s orientálním zbožím, které do ní mělo být ve velkém přiváženo od Rudého moře, jak se domnívali starší badatelé Oliveira Martins a António Sérgio.³⁹

O tezi, podle které měl portugalský dvůr při vpádu do Ceuty na mysli zajištění přístupu k „oceánům obilí“ (obrat Jeana Célériera⁴⁰), zejména v Portugalsku takřka neustále nedostatkové pšenice,⁴¹ lze úspěšně pochybovat, neboť hlavní produkční oblasti se nacházely na atlantských pláních v jižním Maroku a na dobytí rozsáhlejšího vnitrozemského prostoru Maroka jako nutné základny pro pravidelné dodávky obilovin král Jan I. s velkou pravděpodobností nepomýšlel.⁴² Vitorino Magalhães Godinho sice zastává názor, že pšenice byla do Ceuty dovážena, ale po jejím dobytí portugalským výsadem tato praxe pochopitelně ustala.⁴³ Nepochybně však Portugalci toužili po možnosti využívat bohatá marocká loviště ryb.

António Dias Farinha dále upozorňuje na zásadní skutečnost, že král Jan I. pocházel z nemanželské větve burgundské dynastie (byl synem Pedra I. a jeho milenky) a byl *de facto* uzurpátorem trůnu, takže v jeho očích nabývala expedice do severní Afriky velké důležitosti jako pokus o legitimizaci jím založené dynastie Avis před papežem a celým křesťanským světem.⁴⁴

³⁷ Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica dos Feitos da Guiné*, kap. V, s. 17.

³⁸ Srv. Visconde de Lagoa: *Estímulo Económico da Conquista de Ceuta*, in: *Congresso do Mundo Português*, sv. III, část 1, Lisboa 1940, s. 55-77; Godinho, Vitorino Magalhães: *A Economia dos Descobrimentos Henriquinos*, Lisboa 1962; Cortesão, Jaime: c. d., Lisboa 1975.

³⁹ Srv. Sérgio, António: *A conquista de Ceuta*, in: *Ensaio*, sv. 1, Lisboa 1971 (1. vyd. 1923), s. 253-271; Oliveira Martins, J. P.: *Os filhos de D. João I*, Lisboa 1983 (1. vyd. 1891), což je romantické převyprávění kronik Gomes Eanes de Zurara a Ruie de Pina.

⁴⁰ Cit. z: Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 80.

⁴¹ Srv. Godinho, Vitorino Magalhães: *A Economia dos Descobrimentos Henriquinos*, s. 119.

⁴² Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 521; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 10.

⁴³ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 10.

⁴⁴ Srv. Farinha, António Dias: *Marrocos*, in: Azevedo, Carlos Moreira: *Dicionário de História Religiosa de Portugal*, s. 176; Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, in: Albuquerque, Luís de (ed.),

V neposlední řadě je třeba vzít v úvahu pokračující soupeření mezi iberskými monarchiemi ohledně práva na obchod a expanzi do království Fes. Kastilie o jejím uskutečnění uvažovala již na přelomu 14. a 15. století, jak jsem již ukázal výše, zvláště, když nejsevernější marocký region Habt je vlastně geologickým prodloužením Iberského poloostrova a již obsazení Tarif v roce 1292 na severním pobřeží Gibraltarského průlivu značně oslabilo pozici Ceuty. Aragonský král Ferdinand I. zase na počátku druhé dekády 15. století udržoval těsné styky s královstvím Fes a zvažoval útok na Gibraltar, který se nalézal v rukou muslimské Granady. Portugalský král Jan I. se rozhodl obě země předejít a zajistit tak Portugalsku výhody s tím spojené.⁴⁵

Co se týče hypotézy, která předpokládala uskutečnění výpravy proti Ceutě jako výsledek soustředěného zaujetí portugalského měšťanstva v čele se správcem královských financí (*vedor da fazenda*) Joãem Afonsem získat aktivní napojení na dálkové obchodní trasy ve Středomoří a severní Africe, zdá se chybná, protože hospodářství bylo pod velkým vlivem Italů a slabá a nerozvinutá měšťanská vrstva v Portugalsku té doby nemohla mít podobné ambice.⁴⁶ K růstu významu měšťanů došlo v zemi až po liberální revoluci v roce 1820.

Stejně tak domněnka považující za hlavní hybnou sílu celého podniku šlechtický rozmar⁴⁷ je dnes již hodnocena jako zastaralá, ačkoliv rytířský stav a jeho „duch“ tvořily neoddělitelnou součást celé výpravy.⁴⁸ Ohledně Joãa Afonsa je nutné říci, že skutečně rozhodující měrou přispěl k realizaci portugalského tažení proti Ceutě, neboť jako první navrhl jeho uskutečnění, ale jednal zcela nezávisle na měšťanských kruzích.

Středověcí portugalští kronikáři zcela v souladu s hodnotami tehdejší společnosti zdůrazňovali náboženské pohnutky a rytířské činy před ekonomickými a politickými příčinami uskutečnění vojenského podniku. Tak Gomes Eanes de Zurara tvrdil, že akce proti Ceutě byla uspořádána především kvůli přání tří synů krále Jana I. – infantů⁴⁹ Duarte, Pedra⁵⁰ a Jindřicha Mořeplavce,⁵¹ kteří chtěli dosáhnout pasování na rytíře ve skutečném boji s nepřítelem a nikoliv pouze na rytířském turnaji, který se jim „zdál vzhledem k jejich

Portugal no Mundo, sv. I, Lisboa 1989, s. 112; Lobato, Alexandre: *Ainda em Torno da Conquista de Ceuta*, in: *Clio*, sv. V, Lisboa 1985, s. 22.

⁴⁵ Srv. Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 112; Unali, Anna: c. d., s. 198-200.

⁴⁶ Srv. Lobato, Alexandre: c. d., s. 22 a 26.

⁴⁷ Srv. Osório, Baltasar: *Ceuta e a Capitania de D. Pedro de Meneses (1415-1437)*, Lisboa 1933.

⁴⁸ Lobato, Alexandre: c. d., s. 22 a 23.

⁴⁹ Infant je v Portugalsku a ve Španělsku titul královského syna, tedy prince.

⁵⁰ Zvaný „infant sedmi světových stran“ nebo Cestovatel, protože procestoval takřka celou Evropu včetně Čech.

⁵¹ Své přízvisko dostal až v 19. století od britských historiků.

postavení velice skrovný, i když jiní jej považovali za velkolepý“.⁵² Dále se zmiňoval o tom, že Jan I. cítil výčitky svědomí, poněvadž ve válce s Kastilií prolil křesťanskou krev.

V Zurarově díle nacházíme ještě upozornění na to, že *fidalgos* (portugalskou nižší šlechtu) po podepsání míru s Kastilií (1411) skličovala ubíjející nuda, zahálka a ztráta smyslu existence, neboť jejich alfou a omegou byl boj. Král Jan I. proto hodlal využít této skutečnosti ve střetu s Maury. Již zmiňovaný Zurara zaznamenal jeho slova: „Jestliže fidalgové a další urození muži tohoto království neví, jak se cvičit ve zbraní ... a mohli by způsobit škody svým kastilským protějškům, což by mohlo být záminkou k porušení míru, kteroužto věc bych nechtěl, budou se moci zabavit ve válce proti muslimům v Ceutě“.⁵³ Tato teze má i v moderní době své důrazné zastánce.⁵⁴ Všechny kronikářem uvedené motivy mají jistý význam, avšak podle mého názoru nikoli rozhodující.

Jako značně přehnanou a neopodstatněnou lze hodnotit domněnku Oliveiry Martinse, že „Ceuta byla pouze prvním článkem řetězu, který měl sevřít a zardousit marockou říši“,⁵⁵ nebo tvrzení Joaquima Bensaúdeho, že princ Jindřich Mořeplavec plánoval globální boj Kristovy armády proti „nevěřícím“ Arabům a Turkům v Maroku, Indii a na hladině Rudého moře. Jindřich Mořeplavec totiž v době portugalského příchodu do Ceuty v žádném případě neuvažoval o dosažení Indie ani o podmanění celého Maroka.

Závěrem stojí za připomenutí úvaha Jorge Borgese de Macedo, který portugalskou politiku v Maroku označil za pokus o dosažení rovnováhy ve vztahu k hegemoniálnímu postavení Kastilie na Iberském poloostrově a rostoucí moci aragonské říše ve středomořském prostoru.⁵⁶ Faktem zůstává, že rokem 1415 začíná éra bezprostřední portugalské přítomnosti v Maroku, která se protáhla až do 18. století.

Král Jan I. uvažoval o uskutečnění útoku proti nějakému muslimskému cíli v oblasti Gibraltarské úžiny z výše zmiňovaných důvodů již od období mezi lety 1409 až 1412. V roce 1411 mu bylo prostřednictvím buly pisánského papeže Jana XXII. umožněno využít k plánované akci prostředků rytířských řádů sídlících v Portugalsku. Nejprve však zamýšlel poskytnout vojenskou podporu Kastilii proti jejímu vazalovi muslimskému emirátu Granada, což kastilský regent (za Jana II.) a současně aragonský panovník Ferdinand I. odmítl, neboť mezi ním a Granadou panovalo příměří, za jehož zachování platil muslimský vládce roční

⁵² Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica da tomada de Ceuta*, Lisboa 1992, kap. VIII.

⁵³ Tamtéž, kap. XIV.

⁵⁴ Srv. Azevedo, João Lúcio de: *Épocas de Portugal Económico. Esboços de História*, Lisboa 1988 (1. vyd. 1929), s. 57-67; Sousa, Jorge Silva de: *A Casa Senhorial do Infante D. Henrique*, Lisboa 1991, s. 116.

⁵⁵ Cit. z: Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 11.

⁵⁶ Srv. Macedo, Jorge Borges de: *História Diplomática Portuguesa. Constantes e Linhas de Força. Estudo de Geopolítica*, sv. I, Lisboa 1987, s. 39-43.

poplatek ve zlatě (tzv. paria), a Ferdinand se navíc potýkal s vnitropolitickými problémy. Kromě toho bylo zřejmé, že Portugalci by za svoji pomoc očekávali jistou odměnu, ať již ve formě území nebo podílu na kořisti.⁵⁷

Panovník se tedy rozhodl uspořádat sérii velkolepých rytířských turnajů spojených se slavnostními hody a veselím, které se měly protáhnout na celý jeden rok. Obezřetný správce královských financí João Afonso se ale obával příliš vysokých výdajů a žádného zisku, a proto přišel s návrhem napadnout přístav Ceuta, který označil za „významné město velice vhodné k dobytí“. A pokračuje: „A toto vím hlavně od svého služebníka, kterého jsem tam poslal vykoupit nějaké zajatce. On mi vyprávěl, že je to velmi bohaté a nádherné město, jež je ze všech stran obklopeno mořem, s výjimkou pouze malé části země, po které se vstupuje na pevninu“⁵⁸. Výhodné bylo i to, že Ceuta se nenachází nijak zvlášť daleko od Portugalska.

Určitou dobu trvalo, než se Jan nechal přesvědčit o výhodnosti a morální ospravedlnitelnosti navrhovaného podniku. Poté roku 1412 vyslal na Sicílii poselstvo vedené převorem johanitského řádu Álvarem Gonçalvesem Camelem a kapitánem Afonsem Furtadem, jejichž cílem bylo vedle přesvědčení sicilské královny-vdovy po Martinovi I., Blanky Navarrské, ke sňatku s infantem Pedrem, pečlivé prozkoumání obranného systému Ceuty a charakteru jejího přístavu. Jednání s královnou nebyla rozhodně jen zástěrkou k výpravě, poněvadž Jan I. už dříve usiloval o dohodu vedoucí ke svatbě mezi Blankou a jeho synem a následníkem trůnu Duarte, neboť by mu zajistila posílení portugalské pozice v západním Středomoří.⁵⁹

Diplomatické rozhovory na Sicílii nakonec nevedly k úspěchu a Sicílie se stala součástí aragonské Koruny, ale dvě portugalské lodě se na cestě na ostrov i zpět pod záminkou doplnění potravin a pitné vody zastavily v Ceutě a emisáři Jana I. si ji bedlivě prohlédli. Po návratu byl vypracován model města, který značně usnadnil pozdější portugalské vítězství. Král mohl poté přistoupit k dalšímu kroku, jímž bylo předložení návrhu k uspořádání vojenského tažení královské radě. Ta se sešla v Torres Vedras a s plánem vyslovila souhlas, přičemž její členové byli nuceni přísahat na Evangelium, že nevyzradí cíl expedice.⁶⁰

⁵⁷ Srv. Torquato de Sousa Soares popírá možnost, že by Portugalci požadovali územní ústupky, a jako argument uvádí bitvu na řece Salado (1340). Srv. *Algumas Observações sobre a Política Marroquina da Monarquia Portuguesa*, s. 510.

⁵⁸ Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica da tomada de Ceuta*, kap. IX.

⁵⁹ Srv. Unali, Anna: c. d., s. 221.

⁶⁰ Srv. Corrêa, Fernando Calapez: *Propaganda europeia da tomada de Ceuta*, in: Baeza Herrazti, Alberto (ed.): *Ceuta Hispano-Portuguesa*, Ceuta 1993, s. 6.

Pak se již naplno rozběhly přípravy, jejichž vedením byli pověřeni bratři Pedro v Lisabonu a Jindřich Mořeplavec ve svém rodišti v Portu. Vzhledem k tomu, že se v Portugalsku nenalézalo dostatečné množství lodí, bylo nutné je koupit nebo pronajmout v zahraničí, konkrétně ve Flandrech, Anglii, Bretani, Německu, Kastilii, Galicii a Baskicku. Jak plavidla, tak shromažďované zbraně, obléhací stroje, vybavení a potraviny byly placeny zejména nejvýznamnějším portugalským obchodním artiklem – solí, jež se ve velkém množství nacházela v okolí Setúbalu.

Hromadění veškerých dostupných poživatin (především nasoleného masa, sucharů a ryb) určených pro výživu námořníků a vojáků mělo za následek nepříjemnou situaci v Portugalsku samotném. Obyvatelům Porta se tak dodnes říká *tripeiros* (pojídači dršťek). V roce 1414 Jan I. dokonce zakázal vývoz potravin a strategických surovin ze země. Celkové náklady nakonec dosáhly 280 000 zlatých.⁶¹

Nesmírný ruch v Lisabonu a Portu nešel pozornosti evropských států. Poněvadž král Jan I. oficiálně nezveřejnil cíl výpravy, především v sousední Kastilii, Aragonii, Granadě a Benátkách vznikly obavy, že by mohla být namířena právě proti nim. Aragonský král Ferdinand I. reagoval navázáním užších vztahů s Kastilií, Janovem, Granadou a královstvím Fes, neboť podle něj bylo možné, že Portugalci hodlají podpořit jeho protikandidáty na aragonský trůn, na který dosedl teprve roku 1412 po vymření barcelonského rodu Urgel na základě tzv. závazku z Caspe jakožto člen kastilské dynastie Trastamara.⁶² Na Baleárských ostrovech a Sicílii začala vznikat obranná opevnění⁶³ a nejistota ve Ferdinandově nitru přetrvávala až do února 1415, kdy mu portugalská královna Filipa Lancesterská v důvěrném dopise oznámila, že aragonský stát nebude cílem chystaného útoku.⁶⁴

Kastilský dvůr se obával napadení Sevilly a nasrovský emír Granady Júsuf III. se zase rozhodl rozptýlit své pochyby vypravením poselstva do Lisabonu, kde mělo vyzvědět skutečné záměry portugalské Koruny.⁶⁵ Jeho členem byla i hlavní emírova manželka Ridaforra, která se obrátila na královnu Filipu Lancasterskou. Ta však odpověděla: „Nevím, jakým způsobem váš král jedná se svými ženami, ale mezi křesťany není zvykem, aby se královna či jiná panovnice míchala do záležitostí svého manžela. ... A tyto ženy se čím jsou schopnější, tím ochotněji straní toho, co jim nepřísluší, neboť vědí jistě, že jejich manželé se svými rádci o tom mají větší znalosti než ony.“⁶⁶

⁶¹ Srv. Unali, Anna: c. d., s. 233.

⁶² Tamtéž, s. 208.

⁶³ Tamtéž, s. 210.

⁶⁴ Tamtéž, s. 213.

⁶⁵ Tamtéž, s. 215-216.

⁶⁶ Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica da tomada de Ceuta*, kap. XXXIV.

Benátčan Antonio Morosini ve svém Deníku nabízí řadu dalších regionů, které se mohly stát terčem útoku portugalské válečné flotily. Nejprve mluvil o jejím přesunu k normanskému pobřeží, aby se zde připojila k anglické armádě krále Jindřicha V. připravujícího expedici do Francie. Později zaznamenal, že se portugalské lodě objevily ve Valencii, aby podpořily avignonského papeže Benedikta XIII. Nakonec tvrdil, že portugalským cílem bude podpora hraběti z Provence Ludvíkovi II. v jeho snaze zmocnit se Neapolska, na které měl nárok jako hrabě z Anjou.⁶⁷

V Evropě se hovořilo též o tom, že portugalský panovník plánuje dobýt zpět pro křesťany Svatý hrob v Jeruzalémě. Takové ambice však Jan I. neměl. Aby ještě více zmátl evropské dvory, uchýlil se ke lsti. Nechal totiž rozhlásit, že portugalské vojsko směřuje proti hraběti Hollandu, Zeelandu a vládci Bavorska Vilémovi VI. z dynastie Wittelsbachů, jehož námořníci několikrát oloupili portugalská plavidla. Současně mu však prostřednictvím tajné mise Fernãa Fogaça oznámil, že jde pouze o trik k odvedení pozornosti, na což hrabě přistoupil. Například Benátčané ale mohli zase klidně spát až poté, co se v září 1415 definitivně ukázaly jejich obavy z portugalské invaze jako liché, neboť vešlo ve známost, že byla namířena proti Ceutě. Antonio Morosini mohl s úlevou napsat: „Jedná se o dobrou zprávu: (portugalská) flotila míří proti Maurům. Kéž jí Bůh dopřeje vítězství“.⁶⁸

Koncem května 1415 se 70 plachetnic v čele s Jindřichem Mořeplavcem přemístilo z Porta do Lisabonu, kde se připojily k hlavní části flotily. Ta podle různých pramenů čítala 190 až 270 lodí.⁶⁹ Stejně tak počet členů posádky a vojáků není přesně známý a pohyboval se v rozmezí zhruba od 20 000 do 50 000,⁷⁰ přičemž vedle Portugalců se na palubách lodí nacházeli i žoldnéři z Anglie, Pikardie, Normandie, Flander, Německa a dokonce i dva rytíři z Polska.

Tažení se přes protesty konetábla⁷¹ Nuna Álvarese Pereiry osobně zúčastnil král Jan I., jeho tři nejstarší synové Duarte, Pedro, Jindřich Mořeplavec a ještě nemanželský Alfons, hrabě z Barcelos a pozdější první vévoda z Bragança, dále zmiňovaný Nuno Álvares Pereira, mistr Kristova řádu Lopo Dias de Sousa a výkvět portugalské nobility. Touhu třímát meč

⁶⁷ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *A conquista de Ceuta no diário veneziano de António Morosini*, in: *Congresso Internacional de História dos Descobrimentos*, sv. III, Lisboa 1961, s. 543-550.

⁶⁸ Tamtéž, s. 550.

⁶⁹ João Gomes da Silva uvádí 270 plavidel, Mateus Pisano 242 (srv. *Livro da Guerra de Ceuta*, Lisboa 1915, s. 25), Jerónimo Zurita 212 a Alvar García de Santa María 190.

⁷⁰ Jerónimo Zurita zaznamenal 50 000 mužů, Rui Dias de Vega se zmiňuje o 19 285 vojácích a 1700 námořnících a João Gomes da Silva o 32 500 či 33 500 bojovnících.

⁷¹ Nejvyšší velitel vojska.

v boji se Saracény⁷² údajně vyjádřil i již více než devadesátiletý šlechtic Aires Gonçalves de Figueiredo.⁷³

Krátce před plánovaným vyplutím loďstva z Lisabonu skonala 18. července 1415 v klášteře v Odivelas na mor královna Filipa Lancasterská, což mohlo vážně ohrozit uskutečnění celé výpravy. Umírající panovnice však před svou smrtí podělila své tři syny meči, kterými pak byli v podmaněné Ceutě pasováni na rytíře, rozdělila mezi ně a svého manžela úlomky Svatého kříže a a zapřísahala je, aby expedici nerušili. Koráby tak 25. července v přístavu v Restelo nedaleko Lisabonu zvedly kotvy a vypluly k severoafrickým břehům.

Po několika dnech flotila zakotvila v Lagosu, středisku provincie Algarve, kde františkánský fráter João Xira 28. července sloužil polní mši, poté přečetl papežskou bulu,⁷⁴ která podnik prohlašovala za křížovou výpravu, a také oznámil vojsku konečný cíl cesty. Tento postup byl zvolen záměrně, neboť v této chvíli již pro účastníky výpravy nebylo návratu. Xira mluvil zejména o nutnosti reconquisty území, která neoprávněně zabrali muslimové. Jeho slova zachytil kronikář Zurara: „Ctění šlechtici, král, náš pán, vám dává na vědomí, že ze všech důvodů výše řečených, jeho záměrem je s Boží milostí jít do Ceuty a snažit se, jak jen bude možné, aby se navrátila k víře našeho Pána Ježíše Krista“.⁷⁵

Dne 30. července se portugalské loďstvo, rozdělené do tří částí pod velením Jana I. a infantů Jindřicha Mořeplavce a Pedra, vydalo na další cestu a přes zastávky ve Faru a již kastilských přístavech Cádizu a Tarify se 10. srpna objevila před granadským Algecirasem. Když pak Portugalci po dvou dnech nastoupili ke konečné fázi cesty, zastihla je na moři v Gibraltarském průlivu mlha, která znemožnila orientaci a spolu s protivětretem a silnými proudy donutila plachetnice přistát v taktéž granadské Málaze daleko na východ od Algecirasu. Menší plavidla, jako galéry nebo tzv. *fustas* (lodice s plochým dnem), ale dokázala doplout na místo určení, kde jejich posádku vedenou králem Janem I. přivítali Arabové střelbou z děl na pobřeží. Fakt, že nedisponoval všemi silami a také pokračující nepřízeň počasí přiměla panovníka k návratu do Algecirasu, kde 19. srpna svolal královskou radu.

⁷² Označení pro Araby ve středomořském prostoru.

⁷³ Srv. Unali, Anna: c. d., s. 228.

⁷⁴ Znění buly se nezachovalo. Podle Alberta Baezy Herraztiho nebyla výslovně zaměřena proti Ceutě, nýbrž obecně proti muslimům, protože Jan I. o ni žádal již v roce 1411, kdy ještě nebylo jasné, že portugalské tažení bude směřovat právě proti Ceutě. Srv. Baeza Herrazti, Alberto: *Bulas de Cruzada en la Reconquista de Ceuta*, Ceuta 1987, s. 12.

⁷⁵ Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica da tomada de Ceuta*, kap. LII.

Tehdy se rozhodovalo o dalším osudu tažení. Část rádců požadovala návrat do vlasti, zatímco další se vyslovili pro napadení granadského Gibraltaru a pouze někteří hájili pokračování podle původního plánu. Poslední slovo však měl král, který 20. srpna mužstvu v nedaleké Ponta de Carneiro oznámil, že se bude držet předem stanoveného konceptu. Po spojení se zbytkem loďstva tak výprava podruhé zamířila k pobřeží Maroka. Správce Ceuty, která formálně spadala pod království Fes, Salah ben Salah (Sala ben Sala, Sálíh ibn Sálíh) se tehdy dopustil osudové chyby, když odeslal pryč většinu vojska (10 000 mužů), které mu přišlo na pomoc po první srážce s Portugalci, neboť se domníval, že útočníci se již nevrátí a vydržování takového množství válečníků představovalo příliš vysoké výdaje.⁷⁶

Portugalští vojáci se po zakotvení vylodili na dvou místech poloostrova Almina,⁷⁷ na kterém Ceuta leží, a v průběhu 21. srpna 1415 se města po urputném boji v jeho úzkých ulicích zmocnili. Obráncům nepomohlo ani to, že umístili do oken svých domů svíčky, aby to vypadalo, že je jich mnohem více než ve skutečnosti.⁷⁸ Na konci bitvy prý Portugalci napočítali pouze osm padlých, ale je zřejmé, že se jedná jen o urozené osoby.

Pocit triumfu si vítězové vychutnávali během mše, kterou 25. srpna celebroidl João Xira v bývalé hlavní mešitě přeměněné na křesťanský chrám Zvěstování Panny Marie (*Nossa Senhora da Anunciação*), do jehož věže byly vsazeny zvony uloupené kdysi muslimskými piráty z Lagosu. Právě zvuk zvonů symbolizuje asi nejvíce křesťanský úspěch, protože muslimové je nepoužívají. Jejich věřící totiž svolávají k modlitbám tzv. muezzini.

Po bohoslužbě následovalo pasování královských synů Duarta, Pedra a Jindřicha Mořeplavce a poté i řady dalších statečných mužů na rytíře. Po vystřízlivění z vítězné euforie se rozvinula diskuse, zda Ceutu opustit a vrátit se s kořistí do Portugalska, nebo ji zničit a nebo si město ponechat jako skvělou strategickou základnu. Už tehdy bylo zřejmé, že dobytí Ceuty bude znamenat jednorázové hospodářské oživení Portugalska, ale nebylo jasné, co dál. Panovník se při vědomí očekávané maurské odvety, jež by v případě opuštění Ceuty pravděpodobně zasáhla evropské Portugalsko, ale i z dalších objektivních příčin majících podíl na uskutečnění celé akce rozhodl přístav podržet a jmenovat jejího kapitána.

Původně vybraný Gonçalo Vasques Coutinho, stejně jako Martim Afonso de Melo pochybnou poctu odmítli, takže volba padla na Pedra de Meneses. Ten se údajně o tento post ucházel z vlastní iniciativy, neboť jeho otec se v době občanské války v letech 1383-1385 postavil proti Janovi I. na stranu Kastilců a jeho syn se tak nyní v králových očích

⁷⁶ Srv. Corrêa, Fernando Calapez: c. d., s. 8.

⁷⁷ Stejným jménem se označuje i nejvýchodnější část poloostrova.

⁷⁸ Srv. Kohn, George C.: *Velká encyklopedie válek*, Brno 1997, s. 394.

rehabilitoval. Rod Menesesů bude hrát důležitou roli v dějinách portugalské přítomnosti v severní Africe až do 17. století.

Pedrovi de Meneses zůstalo v Ceutě k dispozici pouhých 2500 mužů a dvě galéry, ale přesto přísahal, že se sukovitou březovou větví (tzv. áleo), která se stala symbolem vlády nad městem, ubrání portugalskou základnu před jejími nepřáteli. Jan I. 2. září 1415 odplul se zbytkem vojska do vlasti. Během zastávky v Taviře udělil svým synům tituly vévodů, které se do té doby v Portugalsku neužívaly – Pedro se stal vévodou z Coimbry a pánem z Montemor-o-Velho a Aveira, zatímco Jindřich Mořeplavec obdržel titul vévody z Viseu a pána z Covilhã. Jejich bratr Duarte nezískal žádnou novou hodnost, protože byl následníkem trůnu. Polepšil si i král Jan I., který ke svému dosavadnímu titulu „král Portugalska a Algarve“ připojil ještě „pán Ceuty“.⁷⁹

Kastilský král sice oficiálně blahopřál svému portugalskému protějšku k vítězství nad „nevěřícími“, ale portugalské panství nad Ceutou neochotně akceptoval až v roce 1423, kdy také došlo k ratifikaci vzájemné mírové smlouvy z roku 1411. Definitivní tečku za vzájemným nepřítelstvím pak učinila až dohoda z roku 1431. Papež Martin V. zato portugalské vlastnictví Ceuty i dalších měst, kterých se Jan I. a jeho nástupci ještě zmocní na muslimském vládcí Fesu, uznal již 4. dubna 1418 bulou *Rex regum*. Byla to první papežská bula, jež zmiňovala Ceutu. O tu se od roku 1416 z hlediska obrany a zásobování staral Jindřich Mořeplavec.

⁷⁹ Poprvé se objevuje v dokumentu z 8. února 1416 vydaném v Estremozu, kde Jan I. pověřil obranou a zásobováním Ceuty Jindřicha Mořeplavce.

3. PORÁŽKA PŘED TANGEREM V ROCE 1437

Obsazení Ceuty portugalským vojskem v roce 1415 bývá často interpretováno jako počátek éry zámořských objevů. Ve skutečnosti se však jednalo o zahájení teritoriální expanze, která záhy vyvolala potřebu podpory z moře, což počátkem 20. let 15. století vedlo Jindřicha Mořeplavce k vysílání lodí jižním směrem. Námořní plavby podél západoafrických břehů jsou tak ve svých počátcích spojeny s portugalským pronikáním do severní Afriky.⁸⁰

Dokládá to příklad mořeplavců Joãa Gonçalvesa Zarca⁸¹ a Tristãa Vaze Teixeiry, kteří se v roce 1415 zúčastnili vojenského tažení proti Ceutě a roku 1418 během korzářské plavby k marockým břehům objevili ostrov Porto Santo. V roce 1419 pak přistáli u sousední Madeiry. Faktem nicméně zůstává, že Ceuta představovala první portugalskou državu na černém kontinentu a odrazový můstek k dalším aktivitám, což snad nejvíce oceňovala katolická církev. Portugalský zástupce na kostnickém koncilu dr. Gil Martins označil Ceutu za „klíč k celé Africe“.⁸²

Není však pochyb o tom, že Jan I. ani Jindřich Mořeplavec nezamýšleli zabrat celé marocké území, jak se snažili dokázat někteří historikové, jako například Oliveira Martins, Joaquim Bensaúde a Vitorino Magalhães Godinho, protože k realizaci takového úkolu se tehdejšímu Portugalsku nedostávalo vojenských, ekonomických ani populačních zdrojů a jeho panovník si toho musel být nepochybně velmi dobře vědom. Janovým cílem bylo nanejvýš obsazení pobřežního pruhu a díky tomu ovládnutí Gibraltarského průlivu a přerušení spojení mezi Granadou a královstvím Fes.⁸³

V době portugalského příchodu do Ceuty se muslimské království Fes nacházelo ve stadiu rozkladu a zmítala jím občanská válka mezi sultánem Abú Saídem Uthmánem III. a jeho strýcem Abú Hasanem, pánem Meknesu (Miknás).⁸⁴ Sultán nakonec své postavení uhájil, ale možnost jeho reakce na nebezpečí z Evropy byla odsunuta až na rok 1418. Tehdy uzavřel spojenectví s granadským emírem Muhammadem VIII. a jejich společná armáda podnikla v srpnu téhož roku první pokus o znovudobytí Ceuty, která byla ovšem přislíbena vládci Granady.⁸⁵ Spojené muslimské vojsko bylo po pěti dnech i díky statečnosti

⁸⁰ Srv. Unali, Anna: c. d., s. 206.

⁸¹ Jméno Zarco vychází z arabského slova *zarka*, což znamená jednooký.

⁸² Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 107.

⁸³ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 11-12; Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 522-524; Semedo de Matos, Jorge: *Política e Guerra no Norte de África*, in: *Revista da Armada, Marinha de D. Manuel*, č. 43, dostupné na www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista.

⁸⁴ Jméno města je odvozeno od jeho zakladatele – berberského kmene Maknasa.

⁸⁵ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond; Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 33.

portugalských žen od hradeb města odraženo, ale již počátkem příštího roku 1419 se jeho kapitán Pedro de Meneses dozvěděl, že se připravuje nové obležení.⁸⁶

Tentokrát se Meneses rozhodl požádat o pomoc mateřskou zemi a zaslal do Lisabonu list s urgentní prosbou o vojenskou podporu. Jan I. okamžitě nařídil vystrojit loďstvo, které v čele s infanty Jindřichem Mořeplavcem a jeho bratrem Janem vyplulo k Ceutě a na podzim 1419 útočníky zahnilo na ústup. Ti se však stihli zmocnit pevnůstky Bulhões (též Bolhões, Belyûnech) západně od Ceuty, kterou teprve roku 1418 obdržel za své zásluhy od krále Jana I. člen šlechtického domu Jindřicha Mořeplavce João Pereira. Na zpáteční cestě do Portugalska Jindřich Mořeplavec uvažoval o napadení Gibraltaru nebo Cádizu patřících granadskému panovníkovi, aby zabezpečil zásobování portugalské državy v Ceutě z nejjihnější portugalské provincie⁸⁷ Algarve,⁸⁸ jejímž byl od roku 1419 guvernérem, ale blížící se zima mu v tom zabránila.

Po roce 1419 bylo obyvatelům Ceuty dopřáno poměrně dlouhé období oddechu, neboť žádný další velký pokus jejich muslimských sousedů o dobytí přístavu se během příštích desetiletí již neuskutečnil. Kapitán Pedro de Meneses sice disponoval příliš nízkým počtem mužů na to, aby mohl vést velkorysou politiku, ale jeho snaha zvětšit ve shodě s míněním Jana I. Portugalci ovládané území na další pobřežní prostory a rozšířit tak akční radius z poměrně izolované Ceuty na celou Gibraltarskou úžinu je dostatečně patrná z pokusu získat diplomatickým jednáním nedaleký přístav Alcácer Ceguer (al-Qasr as-Saghír, tedy „malý palác“; 1424).

Období následující po dvojím maurském obležení Ceuty je vyplněno vzájemnými portugalskými a arabskými přepady na souši a korzářskými útoky na moři, které měly za cíl získat cenné kořisti, zajatců, dobytka či vojenského ocenění. Na pevnině se jednalo buď o menší výpravy (tzv. *almogaverias*) nebo větší expedice v čele s kapitánem (tzv. *entradas*). Námořní akce byly podnikány především na dvou typech malých veslových lodí zvaných *alaúdes* a *fustas*, jež byly rychlejší a snáze ovladatelné než poměrně robustní a těžkopádné galéry.⁸⁹ Portugalci se na nich dostali až k pobřeží Tuniska a k atlantským přístavům Salé a

⁸⁶ Damião Peres obhajoval tezi, podle níž se mělo uskutečnit pouze jedno muslimské obléhání, a to v roce 1418, srv. *Ceuta cercada: um problema cronológico*, in: *Revista Portuguesa de História*, sv. XII, Coimbra 1969, s. 293-299. António Dias Farinha se naopak přiklání k roku 1419, srv. *Portugal e Marrocos no Século XV*, sv. I, Lisboa 1990, s. 123. Pravděpodobnější se však zdá, že se uskutečnily dva muslimské útoky, první roku 1418 a druhý v roce 1419, srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 6.

⁸⁷ V letech 1268-1918 s titulem království, avšak bez autonomie, poněvadž důvodem jeho vzniku byla snaha natrvalo potlačit kastilské nároky na toto území.

⁸⁸ K roli Algarve během portugalského působení v Maroku srv. Coutinho, Valdemar: *O Algarve lugar fronteiro das praças portuguesas em África*, in: *Viagens e viajantes no Atlântico quinhentista*, Lisboa 1996, s. 67-85.

⁸⁹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano (ed.): *Nova História Militar de Portugal*, sv. II, Lisboa 2003, s. 413.

Larache⁹⁰ a vedle kořistění a plenění pobřežních muslimských osad se zaměřovali také na likvidaci muslimských i křesťanských pirátských plavidel.

Úspěchy, kterých Pedro de Meneses dosáhl ve střetech s Maury, když se snažil o to, aby získal „téměř každý týden ... velkou nebo malou kořist“,⁹¹ mu vynesly odměnu ve formě titulu prvního hraběte z Vily Real (1424), kterým se honosil vedle toho stávajícího, jímž byl hrabě z Viany do Alentejo. Jeho příklad začal do původně nezajímavé a nadále značně nebezpečné severní Afriky přitahovat celou řadu mladých šlechticů toužících po hrdinských činech dosažených ve válce s „nevěřícími“ a následném ocenění v podobě zisku půdy, movitého majetku či hodnoty ze strany krále. Tímto způsobem se tvořila nová šlechtická vrstva svázaná se službou Koruně v zámoří.

Ceuta musela být jako osamocená křesťanská výspa v Maroku obcházena obchodními trasami z nitra Afriky zásobována vším potřebným od potravin (zejména pšenice či suchary) přes zbraně až po vojenské posily z Evropy. Vysoké náklady na její udržování a neúspěšné pokusy o naprosté vymýcení pirátského nebezpečí v Gibraltarském průlivu, plynoucí z omezených možností poskytovaných Ceutou, vedly již ve 20. letech 15. století k živé diskusi o tom, zda je nutné město nadále bránit. Infant Pedro v roce 1426 psal svému bratrovi Duarteovi z vlámských Brugg, že „dokud bude Ceuta spravována tak, jako dosud, bude pohlcovat mnoho lidí z Vaší země, mnoho zbraní a peněz“.⁹² Je zřejmé, že Ceuta pro Portugalsko představovala ekonomické břemeno.

Pedro byl však dalek akceptování návrhů na vyklizení jediné portugalské državy v severní Africe, ale naopak navrhoval zmocnit se dalších strategických bodů v regionu k posílení jejího postavení. Korunní princ Duarte, jenž se tehdy již podílel na vládě, požádal své bratry a dále nejvýznamnější šlechtice království o písemné vyjádření jejich názoru na marocké angažmá a vůbec budoucí směřování portugalské expanze (1432-1433). Zapáleným odpůrcem pokračování portugalské přítomnosti v Ceutě byl zejména infant Jan, který se stavěl i proti válce s Maury, když napsal, že „nikdy neviděl ani neslyšel, že by Náš Pán nebo nějaký z apoštolů či církevních otců přikázal, aby se válčilo s „nevěřícími“. Říkali jen, že mají být obraceni na víru pomocí kázání a zázraků“.⁹³ Nakonec však převážil tlak papeže a argumenty zastánců setrvání v Ceutě, mezi nimiž byl zdůrazňován fakt, že město nemůže být vyklizeno, protože bylo dobyto ve jménu Božím.

⁹⁰ Srv. Unali, Anna: c. d., s. 259.

⁹¹ Tamtéž, s. 253.

⁹² Cit. z: Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 107.

⁹³ Tamtéž, s. 108.

Když 14. srpna 1433 skonal král Jan I., nahradil jej na trůně jeho nejstarší syn Duarte. Ten tvrdil, že Jan plánoval uskutečnění vojenské výpravy proti marockým muslimům, a to i přesto, že mu bylo již 76 let.⁹⁴ Duarte se rozhodl kráčet v jeho šlépějích, zvláště když se většina dotázaných z let 1432-1433 vyslovila pro ofenzivní pokračování války s Maury. Výjimku představovali pouze již zmíněný infant Jan a jeho nevlastní bratr Afonso, hrabě z Barcelos.

Zároveň však Afonsovi synové, hrabata z Ourém a Arraiolos, preferovali boj s Granadským emirátem ve spolupráci s Kastilií před napadením království Fes. Možnost volby se objevila díky uzavření portugalsko-kastilského „věčného“ míru v říjnu 1431 v Medině del Campo a jeho ratifikaci portugalskou stranou v únoru 1432 v Almeirimu. Kastilský král Jan II. však portugalskou účast v granadské otázce odmítl, takže myšlenka na válečné tažení proti „nevěřícím“ na čas upadla do pozadí.

Následující léta přinesla v důsledku utlumení střetů s Maury zvýšení útoků portugalských lodí na janovská místo muslimská plavidla a růst zájmu portugalských šlechticů zapojit se jako žoldnéři do nějakého evropského válečného konfliktu (nejspíše do stoleté války mezi Francií a Anglií), což jim mělo vedle naplnění odvěké rytířské touhy po boji pomoci překonat tíživou finanční situaci, jež nastala v důsledku absence příjmů z kořisti. V čele tohoto šlechtického hnutí stáli bratři Jindřich a Fernando, který dosud neokusil atmosféru bitevní vřavy a toužil proto získat rytířské ostruhy. Duarte I. musel nastalou situaci nějakým způsobem řešit. Kromě toho vrcholil spor s Kastilií o strategicky položené Kanárské ostrovy, které roku 1336 znovuobjevili portugalsí mořeplavci.

Papež Klement VI. však archipelag udělil Kastilii, jmenovitě šlechtici Luisi de la Cerda (1344). Roku 1402 zahájili se svolením kastilského krále Jindřicha III. kolonizaci souostroví normanští dobrodruzi Jean de Bethéncourt a Gadifer de la Salle. Portugalská strana se s tím nehodlala smířit a Jindřich Mořeplavec vyslal v letech 1424, 1425, 1427 a 1434 expedice s cílem prosadit na Kanárách portugalský vliv. Papež Evžen IV. podlehl tlaku lisabonského dvora a v roce 1435 rozdělil Kanárské ostrovy na kastilskou a portugalskou část. Bulou *Romanus Pontifex* z 15. září 1436 pak postoupil Portugalsku všechny ostrovy, které ještě nebyly osídleny křesťany.

Kastilský vyslanec u papežské kurie dr. Luis Alvarez de Paz dělal všechno pro to, aby zmíněná bula nevstoupila v platnost a biskup z Burgosu a kastilský zástupce na basilejském koncilu Alonso de Cartagena proti papežově rozhodnutí oficiálně protestoval. Evžen IV.

⁹⁴ Srv. Baeza Herrasti, Alberto: c. d., s. 44; Braga, Paulo Drumond: *A Expansão no Norte de África*, in: Marques, A. H. de Oliveira: *A Expansão Quatrocentista*, sv. II, Lisboa 1998, s. 256-257.

proto v konečné verzi buly *Romanus Pontifex* ze 6. listopadu 1436 portugalská práva na archipelag omezil. Navíc burgoský biskup znovu otevřel otázku práva na dobytí a rechristianizaci bývalé římské provincie *Mauritania Tingitana* (s centrem v Tangeru), když tvrdil, že za jediné správné je možné považovat nároky kastilských králů jakožto legitimních dědiců dřívějších gótských vlastníků oblasti.

Za této situace musel Duarte I. neprodleně urychlit přípravy na výpravu proti marockým přístavům Tangeru, Arzile (Asilah) a Alcácer Cegueru, ke které se v důsledku hrozby masivního odchodu portugalských šlechticů na zahraniční bojiště odhodlal již v březnu 1436 na zasedání Královské rady v Almeirimu. V dubnu 1436 kortesy⁹⁵ schválily finanční podporu „africkému snu“⁹⁶ Jindřicha Mořeplavce prostřednictvím mimořádných daní. Úspěšná portugalská akce měla převážit misky vah před duchovní hlavou křesťanstva na stranu Lisabonu a vyrazit Kastilcům trumfy z rukou, stejně jako bylo nezbytně nutné zabránit eventuální kastilské penetraci do okolí Tangeru, kterou by byl naprosto znehodnocen náskok, který Portugalci získali v roce 1415. Kromě toho by obsazení tří výše zmíněných přístavů umožnilo účinnější kontrolu Gíraltarské úžiny.⁹⁷

Během jednání Královské rady v Leirii v srpnu 1436 však před uskutečněním expedice varoval infant Pedro: „Jestliže budete postupovat v dobývání Afriky tak, jak to dělá Kastilie v Granadě, kde každému dobytému místu je ihned poskytnuta vojenská ochrana a podpora od nejbližšího křesťanského sídla, dopadne to dobře, ale Vy nemůžete v zámoří obsadit město, ve kterém by žili lidé, kteří by se báli kvůli nepřátelům opustit hradby a využívat půdu“.⁹⁸

A dále svému královskému bratrovi rozumně říká: „V případě, že vyrazíte a zmocníte se Tangeru, Alcácer Cegueru a Arzily, chtěl bych, Pane, vědět, jak to uděláte, protože zalidnit je z tak řídké osídleného království, jako je to Vaše (tj. Portugalsko), je nemožné. A jestliže to chcete učinit, bylo by na místě nehezské přirovnání – byl byste jako ten, kdo ztratil dobrý plášť pro špatnou kapuci. Neboť je jisté, že ztratíte Portugalsko a nezískáte Afriku“.⁹⁹

K Pedrovu mínění se připojil i jeho bratr Jan a hrabata z Barcelos, Ourém a Arraiolos, přesto se však výprava měla uskutečnit, neboť ji prosazovali princové Jindřich Mořeplavec a Fernando, stejně jako duchovenstvo. Dne 8. září 1436 vydal papež Evžen IV. druhou bulu

⁹⁵ Zemský sněm.

⁹⁶ Santos, Domingos Maurício Gomes dos: *D. Duarte e as Responsabilidades de Tanger (1433-1438)*, Lisboa 1960, s. 9.

⁹⁷ Srv. Lima, Durval R. Pires de: Azamor. *Os precedentes da conquista e a expedição do Duque D. Jaime*, Lisboa 1930, s. 15.

⁹⁸ Godinho, Vitorino Magalhães: *Documentos sobre a Expansão Portuguesa*, sv. I, Lisboa 1943-56, s. 128-129.

⁹⁹ Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, Lisboa 1966, kap. XIX.

Rex regum, kterou chystané tažení prohlásil za křížovou výpravu, byť v ní v souladu s politikou utajování nebylo jako cíl expedice uvedeno žádné konkrétní místo, stejně jako tomu bylo v případě buly vydané v době útoku na Ceutu.¹⁰⁰ Do příprav, které započaly již na jaře 1436, se po schválení celé akce zapojili i její původní odpůrci infant Pedro a hrabě z Arraiolos, který se pak podniku dokonce osobně zúčastnil, neboť národní úspěch stavěl nad své vlastní pochyby.

V Portu řídili shromažďování materiálu, zásob a lodí Pedro a hrabě z Arraiolos, zatímco v Lisabonu měl logistické řešení na starosti Jindřich Mořeplavec. Jako optimální počet vojáků bylo stanoveno číslo 14 000, ale nakonec se jich nalodilo podle různých odhadů pouhých 6000 až 10 500.¹⁰¹ Důvodů bylo hned několik: jednak tažení mezi lidem nezískalo popularitu, takže do armády museli být zařazeni i trestanci (tzv. *degredados*), jednak se králi nedostávalo financí a v neposlední řadě se nedostavil dostatek pronajatých lodí z Anglie, Kastilie a zejména Flander, německých zemí, Asturie a Baskicka a počet portugalských plavidel jednoduše nepostačoval. Ve výsledku tak muselo několik tisíc mužů zůstat v Portugalsku.

Teprve na konci června 1437 byl velitelem expedice po oficiálním odmítnutí krále Duarte I. osobně se jí zúčastnit, což jistě mělo negativní vliv na mužstvo,¹⁰² jmenován horlivý Jindřich Mořeplavec.¹⁰³ Vedle něj se mezi jejími předními účastníky nacházeli infant Fernando, třetí vévoda z Bragança a první hrabě z Arraiolos, nebo maršál království. Dne 12. července 1437 byla v portugalském hlavním městě veřejně přečtena papežská bula z 8. září předcházejícího roku a 14. srpna 1437 pozitivní neklid před vyplutím vrcholil, když se odehrál tzv. zázrak vosku. V lisabonské katedrále se tehdy během výročních obřadů smrti krále Jana I. začala údajně jedna svíce zvětšovat, místo aby se zmenšovala, což arcibiskup Pedro de Noronha ihned prohlásil za zázrak.¹⁰⁴

Poté, co 22. srpna 1437,¹⁰⁵ o měsíc později oproti původním předpokladům, portugalské koráby v lisabonském přístavu Restelo zvedly kotvy a jejich posádky po společné mši v Santa Catarina de Ribamar na Praia de Rocha u města Portimão v Algarve zamířily k marockým břehům, velitel flotily Jindřich Mořeplavec třímal v rukou královské instrukce. Ty jej nabádaly k rozdělení loďstva na tři části, z nichž každá měla zaútočit na jiné

¹⁰⁰ Srv. Baeza Herrazti, Alberto: c. d., s. 49.

¹⁰¹ Rui de Pina jich napočítal 6000, João Álvares 7000, Vitorino Magalhães Godinho uvádí 10 100 a Domingos Maurício 10 500.

¹⁰² Srv. Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 109.

¹⁰³ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 259.

¹⁰⁴ Tamtéž, s. 261.

¹⁰⁵ Domingos dos Santos se domnívá, že plavidla opustila Lisabon až 23. srpna. Srv. *D. Duarte e as Responsabilidades de Tanger (1433-1438)*, s. 56.

město, aby byli Maurové nuceni rozptýlit své síly. Jeden útok tak měl směřovat proti Alcácer Cegueru, další proti Arzile a poslední proti hlavnímu cíli výpravy – Tangeru.

Většina vojska se ale k Tangeru měla přesunout rychlým pochodem po souši ze Ceuty a na místě se pro případný snadnější přísun posil nebo ústup utábořit v blízkosti pláže. Pokud by přístav nepadl do portugalských rukou ani na třetí pokus, Jindřich Mořeplavec měl nařídít návrat do vlasti. Jak rozumné rady krále Duarte, podle Oliveiry Martinse údajně „nerozhodného a nečinného člověka nacházejícího se mezi přehnaným optimismem jedněch a chmurnými věštbami druhých!“.¹⁰⁶

Po příjezdu do Ceuty se při sčítání mužstva ukázalo, že množství vojáků zdaleka neodpovídá původním předpokladům, což však infantovi Jindřichovi nebránilo v rozhodnutí v tažení pokračovat. Z důvodu nízkého počtu lodí byl navíc odhodlán napadnout pouze Tanger. Přesun k městu byl zahájen 9. září a vzhledem k výraznému nepřátelství domorodých kmenů a obtížně schůdném horském terénu při mořském břehu muselo vojsko postupovat po dvojnásobně dlouhé trase vnitrozemím kolem Tetuánu. Vzdálenost 110 km urazili portugalská vojska za necelých pět dní a 13. září se jim otevřel pohled na tangerské hradby. Loďstvo vedené infantem Fernandem již kotvilo v místní zátoce. Navzdory královským instrukcím nechal Jindřich Mořeplavec vybudovat opevněný tábor na malém návrší nad městem a nikoliv nedaleko pobřeží.

Obléhání začalo až 20. září, protože teprve předcházejícího dne se podařilo vyložit z lodí veškerý válečný materiál, zbraně, děla, válečné stroje a potraviny. První útok na město však zcela ztroskotал, neboť vyšlo najevo, že obléhací žebříky nebyly dostatečně dlouhé a artilerie nemá požadovaný dostřel. Nezdařená akce vyřadila zejména následkem zranění z dalšího boje celých 10 % portugalské armády.¹⁰⁷ Jindřich Mořeplavec proto nechal ze Ceuty dopravit kvalitnější vybavení,¹⁰⁸ avšak muslimové v čele s již osmdesátiletým správcem města (*al-qáid*), portugalským starým známým Salahem ben Salah, nabídnutého oddychu dokonale využili. Dne 30. září jim z měst Velez (Belez), Marrákeš a Tafílálet ležících v království Fes dorazila pomoc v podobě údajně až 10 000 jezdců a 90 000 pěšáků, což jsou však čísla nepochybně značně nadnesená.

Jindřich se přesto odvážil podniknout ještě jeden útok na tangerské opevnění hájené i pomocí několika děl a trebuchetů, ale 5. října byl s mnoha zraněnými donucen k ústupu. Za čtyři dny pak Portugalci zažili šok, když se v okolních kopcích objevilo podle kronikáře a zároveň sekretáře infanta Fernada Joãa Álvarese údajně na 96 000 maurských jezdců a 600

¹⁰⁶ Cit. z: Santos, Domingos Maurício Gomes dos: c. d., s. 10.

¹⁰⁷ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 420.

¹⁰⁸ Srv. Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XXVI.

000 pěších,¹⁰⁹ které vyslal wattásovský vezír království Fes Abú Zakarija Jahjá vládnoucí za sultána Abd al-Hakka (Abdulhakka) II.¹¹⁰ Mocný vezír byl v portugalských pramenech nazýván *Lazaraque* či *Lazeraque*. Kronikář zde bezpochyby opět přehání, ale to nic nemění na tom, že z obléhající portugalské armády se stalo obležené vojsko, přičemž muslimové měli převahu zhruba v poměru 15:1.

Jindřich Mořeplavec nechal tábor obehnat dřevěnou palisádou (tzv. palanque) a pod příkrovem tmy se pokusil své muže provést ke kotvicím lodím. Jeho kaplan ale své souvěrce zradil a vše vypověděl maurskému velení, takže Portugalci zůstali uvěznění na návrší nad Tangerem.¹¹¹ Přestože přišli o děla, kterých se zmocnili Maurové, neboť byla umístěna vně tábora, heroický odpor portugalské posádky čelící jak útočícím muslimským silám, tak narůstajícímu hladu, který její členové zaháněli syrovým a zapáchajícím koňským masem, přiměl Salaha ben Salah k nabídce mírových jednání.¹¹² Princ Jindřich ji 13. října okamžitě přijal a 17. října 1437 podepsal pro portugalskou stranu značně příznivou kapitulaci.

Na základě vzájemně stvrzené smlouvy se totiž Portugalci mohli svobodně nalodit a odplout z tangerské zátoky, byť beze zbraní, děl, koní a zásob potravin. Jindřich musel kromě toho slíbit, že zajistí navrácení Ceuty do maurských rukou a propuštění tamějších muslimských zajatců. Jako záruku toho, že dohoda bude dodržena, si Salah ben Salah vymínil, aby do doby předání Ceuty zůstal v jeho rukou jeden z portugalských infantů.¹¹³

Podle kronikáře João Álvarese se Fernando nabídl sám. Dokládá to následujícími slovy: „Tomuto muži (tj. infantu Fernandovi) nezabránilo ani nebezpečí, jež mu hrozilo, v tom, aby se vydal do rukou a moci tak špatného lidu, jako byl tento, takže s dobrou vůlí souhlasil dát svůj život do služby Bohu a za osvobození všech (vojáků) a nabídl se jako rukojmí“.¹¹⁴ Můžeme se však oprávněně domnívat, že i kdyby nebylo Fernandovo rozhodnutí otázkou jeho svobodné vůle, nakonec by byl nucen jej stejně učinit, neboť jeho bratr Jindřich jako velitel armády nemohl úlohu urozeného vězně přirozeně plnit.¹¹⁵

Nerušený portugalský odjezd z Tangeru byl zajištěn tím, že na palubu jedné z jejich lodí byl vzat syn Salaha ben Salah s doprovodem. Jeho bezpečnost pak zaručovalo setrvání čtyř portugalských šlechticů v marockém přístavním městě. Přesto však při nalodování došlo ke konfliktu, který stál život asi 40 Portugalců. Tento incident se posléze stal záminkou

¹⁰⁹ Srv. Álvares, João: *Crónica do Infante Santo D. Fernando*, Coimbra 1911, kap. XII.

¹¹⁰ „Abd“ znamená v arabštině „sluha Boží“.

¹¹¹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 422.

¹¹² Tamtéž, s. 423.

¹¹³ Srv. Álvares, João: c. d., kap. XII; Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XXXII.

¹¹⁴ Álvares, João: c. d., kap. XII.

¹¹⁵ Srv. Calado, Adelino de Almeida: *O infante D. Fernando e a restituição de Ceuta*, in: *RPH (Revista Portuguesa de História)*, Coimbra 1962, sv. X, s. 126.

Jindřichu Mořeplavci k vypovězení uzavřené smlouvy, ačkoliv Salah ben Salah za něj nemohl, neboť zmínění muslimští násilníci se zkrátka vymkli jeho kontrole.¹¹⁶

Zpočátku však nic nenasvědčovalo tomu, že se infant Fernando svým vstupem do maurského zajetí vlastně vydával na smrt, jak se snažil tvrdit kronikář Rui de Pina, když napsal, že princ opouštěl tábor za „pláče a smutku těch, kteří zůstávali“.¹¹⁷ Vždyť jej doprovázelo sedm společníků včetně jeho sekretáře Joãa Álvarese¹¹⁸ a po splnění výše popsané dohody měl získat svobodu. Jeho propuštění tak mělo být otázkou maximálně několika měsíců.

Co bylo příčinou katastrofální porážky před Tangerem, v jejímž důsledku se pak hovořilo o „ubohém a nešťastném Portugalsku“?¹¹⁹ Hlavní vinu nepochybně nese Jindřich Mořeplavec, který se nedržel králových pokynů a navíc prokázal naprostý vojevůdcovský diletantismus. Když se v Ceutě dozvěděl, že jeho vojsko není početně s to splnit předem stanovený plán, měl okamžitě nařídít návrat do Portugalska, protože další pokračování v tažení bylo vyloženým hazardem. Následný zdlouhavý pochod k Tangeru, který Portugalci museli mj. kvůli neznalosti místní topografie absolvovat po delší trase, poskytl Maurům první příležitost k přípravě obrany. Další následovala po nucené přestávce v obléhání, když se Portugalcům nedostávalo vhodných děl ani obléhacích žebříků.

Po obležení portugalské armády před Tangerem se zdál její osud zpečetěn, ale mírová smlouva zabránila jejímu úplnému zničení. Takže ačkoliv padlo celkem asi 500 Portugalců a z hlediska původního záměru byl výsledek expedice jednoznačným neúspěchem, v konečném důsledku se jednalo o takové malé „vítězství“.¹²⁰ Nešťastná výprava, která by podle Duarte I. „dopadla dobře, kdyby byla dobře řízena těmi, kteří za ni měli zodpovědnost“,¹²¹ tak znamenala počátek chmurného období, které zrodilo mýtus o „svatém infantovi“.

¹¹⁶ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 423.

¹¹⁷ Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XXXIII.

¹¹⁸ Autor *Kroniky svatého infanta Fernanda* z doby kolem roku 1451-1460. Z maurského zajetí byl vykoupen roku 1448.

¹¹⁹ Santos, Domingos Maurício Gomes dos: c. d., s. 63.

¹²⁰ Srv. Calado, Adelino de Almeida: c. d., s. 119.

¹²¹ Santos, Domingos Maurício Gomes dos: c. d., s. 70.

4. PRINC MUČEDNÍK

Osud nešťastného infanta Fernanda po staletí jitřil mysl mnoha lidí. Byla to skutečně oběť vlasti, kterou dobrovolně podstoupil, aby nebylo nutné vydat Ceutu do rukou „nevěřících“, nebo byl jeho úděl jen výsledkem staletého antagonismu mezi křesťany a muslimy? Musel nezbytně zemřít v maurském vězení za „píd' země v severní Africe“¹²² a nebo existovala naděje na jeho záchranu? Na tyto otázky se pokusím odpovědět na následujících řádcích.

Když se infant Fernando vydával jako rukojmí do zajetí Salaha ben Salah v Tangeru, odkud byl 22. října 1437 převezen do nedaleké Arzily, ani zdaleka se necítil jako mučedník, jak bude později líčen. Dokládá to João Álvares, který napsal: „Zatímco tam pobývali, byli velmi dobře střeženi spíše pohledem než přísným vězením nebo jiným nerozumným útiskem“.¹²³ Záhy se však objevily první nepřijemnosti.

Jindřich Mořeplavec odjel z Tangeru do Ceuty, odkud Salaha ben Salah v důsledku střetu, ke kterému došlo během naložování portugalského vojska, obvinil z nedodržení smlouvy. Na základě toho se odmítl zabývat vyklížením Ceuty a požadoval po maurském správci výměnu rukojmích – tedy infanta Fernanda, jeho společníky a čtyři portugalské šlechtice za Salahova syna a jeho družinu. Salah ben Salah ale Jindřichovu snahu obejít články vzájemné dohody odmítl a kategoricky trval na vydání Ceuty.

Král Duarte se o tragickém vyústění expedice dozvěděl 19. října 1437, když dlel v Santarému. Na 25. leden příštího roku svolal zasedání kortesů do Leirie, kde se mělo rozhodnout o dalším postupu. Jindřich Mořeplavec se jich odmítl zúčastnit a až do přelomu února a března 1438 provinile setrval v Ceutě. Jednání v Leirii bylo zahájeno proslovem dr. João do Sem (Dossem, Docem), který přečetl první z celkových osmi do roku 1443 zajatým Fernandem sepsaných dopisů, jenž pocházel zřejmě z listopadu 1437 a v němž Fernando „toužíc po propuštění, uvádí několik důvodů, proč by nebylo službou Bohu ani království podržet Ceutu v křesťanských rukou“.¹²⁴ Zdaleka ne všichni delegáti však doporučovali jeho postoj vyslyšet.

Během rokování trvajícího dvanáct dní se kortesy rozdělily na dvě základní frakce, z nichž jedna se navzdory očekávanému prodloužení Fernandova zajetí postavila za podržení Ceuty, zatímco druhá požadovala její vydání výměnou za infantovo osvobození. První názor zastávali infant Jan, hrabata z Barcelos a Arraiolos, který tvrdil, že opuštění Ceuty by

¹²² Calado, Adelino de Almeida: c. d., s. 119.

¹²³ Álvares, João: c. d., kap. XIII.

¹²⁴ Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XXXIX.

znamenal vyklizení pole ve prospěch Kastilie, a dále měšťané z Lisabonu, Porta a některých algarvských sídel. Naopak šlechtitný princ Pedro spolu s preláty a většinou reprezentantů městského stavu se řadil ke druhé skupině.¹²⁵ Kortesy se nakonec většinou hlasů vyjádřily proti vyklizení Ceuty, což je možné hodnotit jako vítězství „státního zájmu“ nad bratrskou láskou. Král Duarte byl nucen prohlásit že „se pokusí dostat svého bratra z vězení jiným způsobem než vydáním Ceuty, aniž by tím způsobil velkou zátěž svému lidu“.¹²⁶

V březnu 1438 se Duarte setkal se svým bratrem Jindřichem Mořeplavcem v Beji nebo v Portelu v Algarve, kde mu infant sdělil, že podle jeho názoru došlo k porušení smlouvy ze strany muslimů, takže opuštění Ceuty nepřichází v úvahu. Jako jinou možnost, jak dostat Fernanda na svobodu, navrhoval buď zaplacení výkupného nebo uspořádání dalšího vojenského tažení s využitím rytířů z celé křesťanské Evropy.¹²⁷

Duarte se proto nejprve pokusil zjistit, s jakou podporou může počítat ze strany papeže a křesťanských monarchů, zejména kastilského a francouzského krále. Když papež evakuaci Ceuty jednoznačně odmítl, neboť město bylo podle něj majetkem celého křesťanstva,¹²⁸ a Duarte navíc zjistil, že přispění evropských vládců může dosáhnout maximálně převzetí zprostředkovatelské role při vyjednávání o případném výkupném, přikročil ve spolupráci se svým kastilským protějškem Janem II. k těmto jednáním.

Na jaře 1438 se vězněný Fernando dozvěděl, že jeho krajané vypověděli smlouvu s Maury a Ceutu odmítli vydat. Proto se připojil k pokusům přesvědčit Salaha ben Salah, aby souhlasil s výměnou za výkupné. Muslimský správce to však zamítl, stejně jako popřel, že by vina na zrušení tangerské dohody padala na jeho hlavu. Naopak dal jasně najevo, že pokud neobdrží Ceutu do konce května, nechá Fernanda odeslat do hlavního města merínovské říše Fesu. To infanta vyděsilo, neboť jeho chatrné zdraví bylo ohroženo již pouhým pobytem v Arzile, kde jej podle João Álvarese „po celých sedm měsíců, které strávil v Arzile, nikdy neopustily mnohé neduhy, kvůli kterým se cítil značně slabý a většinu doby ležel na lůžku“.¹²⁹

Fernando proto v květnu 1438 žádal svého královského bratra o „*certo corregimento (aparelho)*“, s nímž by, dá-li Bůh, mohl mít naději se svými společníky uniknout a vyplout na

¹²⁵ Srv. Santos, Domingos Maurício Gomes dos: c. d., s. 64. Kronikář Rui de Pina se domnívá, že rozdělení bylo následující: infanti Pedro a Jan spolu s rozhodující částí měšťanů podporovali opuštění Ceuty, kdežto hrabě z Arraiolos a většina zástupců šlechty se přikláněli k uchování města. Arcibiskup z Bragy Fernando da Guerra pak požadoval posečkat na vyjádření papeže. Srv. *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XL.

¹²⁶ Santos, Domingos Maurício Gomes dos: c. d., s. 64.

¹²⁷ Srv. Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XLII.

¹²⁸ Srv. Baeza Herrasti, Alberto: c. d., s. 50.

¹²⁹ Álvares, João: c. d., kap. XIV.

moře“.¹³⁰ Podle Adelina de Almeida Calado tím infant měl na mysli plachetnici, která měla být vyslána do arzilského přístavu.¹³¹ Duarte I. však Fernandovi doporučoval, aby se nepokoušel o útěk, „neboť jej příliš miluje a váží si jej, než aby se vydával do tak velkého rizika“.¹³² Dne 25. května 1438 tak byl princ eskortován do Fesu, kde jeho ostrahu převzal samotný vezír Abú Zakarija Jahjá.

Mezitím 9. září 1438 zesnul v Tomaru král Duarte I. Rui de Pina měl o důvodu jeho skonu jasno: „Příčina, na které se shodla většina lidí, že způsobila královu smrt, byl velký a pokračující žal, který jej zachvátil po neštěstí, jež se událo při obležení Tangeru“.¹³³ Ačkoliv podobně soudil i kronikář Zurara,¹³⁴ faktem je, že panovníkova smrt byla způsobena morem. Pinovo uvedené přesvědčení je jen vrcholkem jím vykonstruovaného obrazu krále, kterého považuje za nerozhodného neurastenika, který vyřešení problému ohledně Ceuty záměrně zanechal svým nástupcům. Duarte Leite si v hodnocení jeho kroniky nebral servítky a označil ji za „neúplnou, rozporuplnou a nepřesnou“.¹³⁵

Zpráva o Duartově smrti se dostala do Fesu v listopadu. Princ Fernando jí zpočátku nevěřil a pouze konstatoval, že „ztratil dobrého a opravdového přítele, nad kterého není, jenž se mi snažil skutečně pomoci, a proto vám říkám, že pokud skonal, zemřu v tomto zajetí“.¹³⁶ Když se ukázalo, že informace o Duartově skonu je pravdivá, Fernando „padl na břicho, jakoby zesláblý,“ začal si rvát vlasy a vousy a fackovat se,¹³⁷ neboť si uvědomoval, že jeho šance na záchranu se touto událostí výrazně zmenšily.

Ve své závěti král Duarte I. požadoval výměnu Ceuty za Fernanda, pokud se jej nepodaří vykoupit. Královu vůli se rozhodli splnit jeho vdova Leonora Aragonská a bratr Pedro, kteří vykonávali regentskou vládu za nezletilého Duartova syna Alfonse V. V srpnu nebo září 1439 dorazili do Arzily portugalsí vyslanci s požadavkem transportu infanta Fernanda z Fesu, neboť portugalská vláda je připravena k jeho výměně za Ceutu. Salah ben Salah tuto novinu oznámil Abú Zakarijovi Jahjá, který slíbil vězně v nejbližší době přivést do arzilského přístavu.

V dubnu 1440 pak byl v čele velké flotily vyslán do Ceuty ostřílený voják Fernando de Castro, který měl zajistit bezproblémové předání města do moci Maurů a zabránit případným protestům jeho kapitána Fernanda de Noronha, druhého hraběte z Vily Real, který

¹³⁰ Tamtéž, s. XVII.

¹³¹ Srv. Calado, Adelino de Almeida: c. d., s. 141.

¹³² Álvares, João: c. d., kap. XVII.

¹³³ Pina, Rui de: *Crónica do Rei D. Duarte*, kap. XLIII.

¹³⁴ Srv. Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica do conde D. Duarte de Meneses*, Lisboa 1978, s. 156-157.

¹³⁵ Leite, Duarte: *História dos descobrimentos*, sv. I, Lisboa 1958-1959, s. 87.

¹³⁶ Álvares, João: c. d., kap. XXIII.

¹³⁷ Tamtéž, s. XXIII.

v roce 1438 nahradil ve funkci nemanželského syna Pedra de Meneses Duarte. Současně do Arzily dorazili portugalští emisáři Martim de Távora a Gomes Eanes, kteří měli dojednat podrobnosti výměny. Slibně se vyvíjející proces nezastavila ani smrt Salaha ben Salah v průběhu roku 1440.

V září 1441 konečně přibyl do Arzily Abú Zakarija Jahjá s portugalským princem. V té době už úlohu vedoucího portugalské delegace hrál Álvaro de Castro, poněvadž jeho otec Fernando padl v průběhu srpna ve střetnutí s janovskými piráty. Finální krok ke zdárnému zakončení diplomatických jednání mezi Portugalci a Maury však učiněn nebyl. Abú Zakarija Jahjá totiž trval na předchozím odevzdání Ceuty a teprve poté mělo následovat předání Fernanda s jeho doprovodem.

Proti takovému postupu se rázně ohradil kapitán města Fernando de Noronha, který muslimskému vezírovi nedůvěřoval. Za této situace se portugalští vyjednaváci rozhodli vrátit zpět do vlasti, trefně glosující, že „je lepší, aby byl ztracen pouze infant než infant i město dohromady, protože portugalský král přikázal jednat jen na základě vzájemné jistoty“.¹³⁸ V tuto chvíli byla promarněna největší možnost na Fernandovo vysvobození.

Marocký vezír se vrátil zpět do Fesu a v březnu 1442 vzhledem k několikerým tajným pokusům o jeho osvobození nechal Fernanda umístit do odděleného žaláře. Infant reagoval následujícími slovy: „Dosvědčuji, že se odsud dostanu jen přičiněním velkého zázraku“.¹³⁹ Již v únoru 1442 uvažoval Jindřich Mořeplavec o uskutečnění vojenské výpravy s cílem vyrvat svého bratra z muslimských spár násilím, nicméně tažení se nakonec nerealizovalo. V této chvíli naprosté beznaděje princ Fernando nabídl svému vězniteli za své propuštění zaplacení výkupného ve výši 50 000 *dobras* a propuštění 50 zajatých Maurů. Taková suma však podle Abú Zakarija Jahjá neměla cenu ani jedné ulice v Ceutě.¹⁴⁰

V dubnu 1442 vezír království Fes konečně přistoupil na možnost výměny urozeného vězně za finanční náhradu. Požadoval však nepředstavitelný obnos 400 000 *dobras* a osvobození 400 maurských zajatců. V létě téhož roku přišla odpověď portugalského dvora, který byl ochoten akceptovat zaplacení pouze 5000 *dobras* a navrhoval další jednání, stejně jako směnu stále v Portugalsku drženého syna Salaha ben Salah za dva portugalské šlechtice nuceně dlejší v Arzile (zbylí dva již zemřeli na mor). S tím ale Abú Zakarija Jahjá nemohl souhlasit.

Počátkem roku 1443 si byl infant Fernando vědom, že se blíží jeho konec, takže napsal svoji druhou závěť, když první sepsal ještě před svým odjezdem do severní Afriky. To

¹³⁸ Tamtéž, s. XXVI.

¹³⁹ Tamtéž, s. XXX.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. XXXI.

však není důkazem, že by tam směřoval s předtuchou smrti, nýbrž pouze potvrzení nejitoty středověkého života. Dne 6. července 1443¹⁴¹ pak v kobce ve Fesu skonal na dyzenterii. Již záhy po svém úmrtí získal díky svému nepříliš šťastnému osudu pověst mučedníka portugalského království a celého křesťanstva vůbec.¹⁴²

Po princově skonu bylo jeho tělo nabalzamováno a následně umístěno na cimbuří hradeb ve Fesu. Když uplynulo několik dní naplněných zostouzením mrtvol, byla tato vložena do bedny a v ní opět umístěna na městské opevnění, konkrétně na bránu Bab es-Seba (Brána sedmi). Tam Fernandovy ostatky zůstaly až do roku 1472, kdy je král Alfons V., Fernandův synovec, vyměnil za dvě ženy nového wattásovského vládce království Fes Muhammada al-Šajch zajaté předcházejícího roku v Arzile. Po transportu do Portugalska byly princovy kosti slavnostně uloženy v dominikánském klášteře Batalha, pohřebišti příslušníků dynastie Avis.

Legenda obestírající „svatého infanta“ se začala formovat velice brzy. Portugalský vyslanec k papežskému dvoru Vasco Fernandes de Lucena, který roku 1485 před Svatým otcem obhajoval tvrdý postup krále Jana II. proti šlechtickým předákům, současně vykresloval hrdinské činy Portugalců dosažených v boji s muslimy a při této příležitosti prohlásil o infantu Fernandovi, že to byl „muž skutečně svatý“ a „dobrovolný rukojmí“.¹⁴³ Fernando se však nikdy proti navrácení Ceuty muslimům, které by mu zajistilo svobodu, nestavěl a taktéž se nikdy nestylizoval do role mučedníka. Přesto přesvědčení o jeho vědomé oběti za vlast přetrvávalo až do 19. století a do svých *Lusovců* (1572) jej včlenil i básník Luís de Camões.¹⁴⁴

Vzhledem k údajným zázrakům proudila již od 70. let 15. století k Fernandovu hrobu v Batalhe celá procesí poutníků a jeho kult se rozvinul též v Lisabonu, ačkoliv princ nebyl nikdy beatifikován ani kanonizován. Lidé prý dokonce vytvořili v jeho hrobce otvor, kterým se pomocí různých předmětů dotýkali uvnitř ležící lebky.¹⁴⁵ Portugalská královská dynastie Avis obratně využila situace, lidové nadšení podporovala a Fernando v jejích plánech posloužil mj. i jako patron marocké expanze.

¹⁴¹ Uvádí se též 6. června 1443.

¹⁴² Srv. Braga, Paulo Drumond: *O mito do „Infante Santo“*, in: *Ler História*, č. 25, Lisboa 1994, s. 7.

¹⁴³ Tamtéž, s. 5.

¹⁴⁴ Srv. Camões, Luís de: *Lusovci*, zpěv IV, s. 119.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 6.

Ve světle dalších událostí je možné přijmout názor, že vytvoření portugalské zámořské říše je, přinejmenším z valné části, důsledkem tragédie infanta Fernanda, který byl obětován, aby si země uchovala Ceutu a nároky na přilehlé oblasti severní Afriky.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Srv. Calado, Adelino de Almeida: c. d., s. 150; Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, s. 260.

5. VÁHAVÁ EXPANZE

Když 9. září 1438 v královském paláci v Tomaru skonal král Duarte I., trůn zdědil jeho nejstarší syn, teprve sedmiletý Alfons V. Regentské pravomoci převzala královna-vdova Leonora Aragonská, proti které se však postavil Duartův bratr infant Pedro, který roku 1439 dosáhl, že jej kortesy prohlásily „ochráncem království“. Situace však zůstala nadále napjatá, a to až do roku 1441, kdy složitá jednání zprostředkovaná infantem Jindřichem Mořeplavcem vyústila v definitivní uznání Pedra regentem. Toto rozhodnutí bylo potvrzeno sňatkem Alfonse V. a Pedrovy dcery Isabely, který se uskutečnil 5. srpna 1441 v kostele Panny Marie v městečku Óbidos.

Infant Pedro jako reprezentant tzv. „obchodní“ strany na lisabonském královském dvoře zastavil další expanzi v severní Africe a místo toho věnoval prostředky na rozvoj obchodu se západoafrickým pobřežím, kde se Nuno Tristão na Bílém mysu (*Cabo Branco*) poprvé setkal s černými Afričany. Ty v roce 1441 přivezl do vlasti jako první otroky moderního věku. Nalezení nové africké komodity, která představovala to jediné, co Afrika nabízela v neomezeném počtu,¹⁴⁷ a jejíž zdroje se navíc zdály takřka bezedné, znamenaly impuls pro další exploataci kontinentu, kterou si musela monopolizovat portugalská Koruna.

V roce 1443 proto princ Pedro zrušil svobodu plavby a obchodu s africkými územími na jih od mysu Bojador (dnes Boujdor) a výsadní právo na tyto aktivity svěřil svému bratrovi Jindřichu Mořeplavci, jenž zároveň získal i tzv. *quinto*, tedy pětinu výtěžku ze zmíněného obchodu, které jinak náleželo Koruně. *Quinto* se vybíralo od autorizovaných soukromých kupců. Ve 40. letech 15. století pak začala kolonizace a osídlování Azorských ostrovů, jejichž strategická hodnota se měla v budoucnu ukázat.

Rekognoskace neznámých afrických břehů nezadržitelně pokračovala. Již v roce 1434 obeplul Gil Eanes mys Bojador, jenž byl spíše psychologickou bariérou než geografickou překážkou. Roku 1444 stanul Dinis Dias na Zeleném mysu (*Cabo Verde*) a spatřil tam nekonečné rovníkové pralesy černého kontinentu. Mýtus o smrtelném horku podél rovníku nedovolujícím existenci čehokoliv živého tak vzal za své. Zvyšující se portugalský zájem o obchodní artikly, jako byly zlato, arabská guma a sůl, převážené velbloudími karavanami z Guinejského zálivu napříč Saharou do severoafrických přístavních středisek, dokládá výprava Joãa Fernandese (1444-1445), který putoval od pobřeží Rio do Ouro do nitra Afriky, aby nasbíral co nejvíce informací o místních poměrech. V letech 1447-1463 byla podle vzoru obchodní společnosti (domu) *Casa de Ceuta*, jež zajišťovala mj. zásobování

¹⁴⁷ Srv. Klíma, Jan: *Portugalská koloniální říše*, Hradec Králové 1995, s. 7.

první portugalské africké državy, vytvořena *Casa da Guiné* kontrolující a organizující obchodní vztahy s první portugalskou západoafrickou faktorií v Arguimu, založenou roku 1448 poblíž Bílého mysu v dnešní Mauretánii a od let 1455-1461 chráněnou pevností.

Určitá část portugalské šlechty však sledovala s nelibostí výrazný pokles zájmu o marocký region. Jejím vůdcem byl Pedrův synovec Alfons, hrabě z Barcelos a od roku 1442 vévoda z Bragançy, jehož intriky vedly roku 1448 k regentově sesazení. Infant se pokusil nepříznivý vývoj situace zvrátit a v bitvě u Penely (1448) zasadil vévodovu vojsku těžkou porážku. Ovšem panovník se tehdy postavil na stranu poraženého šlechtice a v květnu 1449 u říčky Alfarrobeiry poblíž Alvercy Pedrovu armádu rozprášil. Sám princ přišel o život a jeho smrt jako by znamenala konec jedné éry.

Zámořské objevy, financované zisky z obchodu se súdánskými otroky i dalším západoafrickým zbožím, již sice neustaly a v letech 1497-1499 vyvrcholily objevením námořní cesty do Indie, ale marocké dobrodružství bylo rytířským králem Alfonsem V. a jeho nadšenými šlechtickými stoupenci opět oživeno. Podporu nalezlo i v papežské politice, neboť Evžen IV. vydal 5. ledna 1443 bulu *Rex regum*, kterou portugalskému státu svěřoval rozsáhlé teritorium v Maghrebu ovládané dosud muslimy.

Na počátku Alfonsových marockých kampaní stály výzvy papežů Mikuláše V. a jeho nástupce Kalixta III. všem křesťanským panovníkům Evropy, aby uspořádali křížovou výpravu vedoucí k osvobození Konstantinopole, jež roku 1453 padla do rukou osmanských Turků. Ačkoliv zhroucení tisícileté Byzantské říše a dobytí „druhého Říma“ bylo logickým vyústěním osmanské expanze do Evropy, jejíž počátky se datují už do první poloviny 14. století a již nejednotní evropští monarchové nebyli schopni účinně čelit, křesťanská společnost byla touto událostí hluboce otřesena. Vzájemné rozpory a nedůvěra však znemožnily obnovení celoevropských tažení proti islámu, byť duch křížových výprav přežíval v myslích některých panovníků a vojevůdců ještě dlouho.

Jedním z těchto mužů byl i bohatý burgundský vévoda Filip III. Dobrý, zakladatel proslulého Řádu Zlatého rouna (1430), ale na papežský apel nakonec reagovali jen portugalský král Alfons V. a jeho aragonský kolega nesoucí taktéž jméno Alfons V., jenž panoval jako Alfons I. i v Neapolsku. Ti spolu s papežem shromáždili flotilu, jejímž velitelem v hodnosti admirála byl roku 1455 jmenován kardinál, arcibiskup florentský a poslední patriarcha aquilejský Ludovico Mezzarota Scarampi. Funkci viceadmirála zastával Portugalec João Vasques Farinha. Spojenecké loďstvo roku 1456 vyplulo směrem k řeckým břehům a v roce 1457 dokázalo zvítězit nad tureckým soupeřem v bitvě u Mytilene

(Metellina) na ostrově Lesbos. Následně se křesťané zmocnili ostrovů Lemnos, Samothraka a Thasos, ale více dosaženo nebylo.¹⁴⁸

Alfons V. se mezitím připravoval na realizaci mohutné válečné výpravy s cílem vyrvat Konstantinopolis z tureckých rukou za každou cenu. Slíbil papeži, že povolá do zbraně na 12 000 mužů a k tomu množství lodí (1456).¹⁴⁹ Nezájem evropských panovníků o křížovou výpravu, úmrtí papeže Kalixta III. a tlak portugalské šlechty vyjadřující nechuť k boji na druhém konci Evropy jej však nakonec přiměly pozměnit cíl tažení a místo do východního Středomoří zamířit do tradiční sféry portugalské expanze – severní Afriky, kde se chtěl zmocnit Tangeru. Podle kronikáře Ruie de Pina se jednalo o „válku stejného druhu a navíc více prospěšnou bezpečnosti Hispánie“.¹⁵⁰

Kapitán Ceuty Sancho de Noronha, první hrabě z Odemiry, krále varoval před příliš mohutným opevněním tangerského přístavu a doporučil raději útok na menší Alcácer Ceguer (al-Qasr as-Saghír), jenž se ze všech marockých přístavů nachází nejbližší Evropě. Alfons V. s jeho návrhem vyslovil souhlas a zahájil finální přípravy k vyplutí.¹⁵¹ V Portu je řídil markýz z Valençy, v Lisabonu sám panovník a v Lagosu Jindřich Mořeplavec.

Odjezd flotily byl však odložen v důsledku epidemie moru, jež postihla Lisabon a donutila panovníka přesunout svůj hlavní stan do Setúbalu. Teprve 30. září 1458 se 90 lodí s králem, jeho bratrem infantem Fernandem, markýzem z Vily Viçosa (pozdějším druhým vévodou z Bragançy) a mistrem řádu z Avisu a konetáblem království v jedné osobě Pedrem (synem regenta Pedra) vydalo na cestu z ústí řeky Sado. V Lagosu se k nim připojila plavidla shromážděná Jindřichem Mořeplavcem, jenž se ve svých 64 letech expedice taktéž osobně zúčastnil, a po připlutí flotily ze severu Portugalska dne 10. října pak loďstvo 17. října vyrazilo do vod Gibraltarské úžiny. Počet lodí se pohyboval v rozmezí od 220 do 280¹⁵² a vojsko čítalo 25 000 nebo 26 000 mužů.¹⁵³

Cílem výpravy bylo dobytím Alcácer Cegueru dosáhnout posílení postavení osamocené Ceuty, „jediného města, které vyznává křesťanskou víru v Africe“,¹⁵⁴ neboť Duarteův pokus z roku 1437, jak jsme viděli, ztroskotal. Je však důležité upozornit na fakt, že posuzování celé expedice jako pouhé alternativy k zamítnuté křížové výpravě je chybné,

¹⁴⁸ Srv. Semedo de Matos, Jorge: *De novo o Norte de África*, in: *Revista da Armada, Marinha joaninha*, č. 3, dostupné na www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista.

¹⁴⁹ Srv. Pina, Rui de: *Crónicas de D. Duarte, D. Afonso V e D. João II*, Porto 1977, kap. CXXXVIII, s. 772.

¹⁵⁰ Tamtéž, kap. CXXXVIII, s. 774.

¹⁵¹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 424.

¹⁵² Kronikář Rui de Pina se přiklání k číslu 220, zatímco renesanční myslitel Damião de Góis uvádí 280 plavidel.

¹⁵³ Rui de Pina mluví o 25 000 mužích a Damião de Góis o 26 000.

¹⁵⁴ Baeza Herrazti, Alberto: c. d., s. 54.

protože rozšíření operačního prostoru v Maroku bylo pro zajištění další portugalské přítomnosti v oblasti nezbytné. Takovéto tažení by se tedy muselo realizovat i v případě, kdyby se křížová výprava do východního Středomoří uskutečnila, byť zřejmě až později.¹⁵⁵ Stejně tak bylo do budoucna nevyhnutelné zajistit si kontrolu Tangeru.¹⁵⁶

Již čtyři dny po opuštění Lagosu se portugalské koráby objevily před Alcácerem Ceguerem ležícím zhruba na půli cesty mezi Ceutou a Tangerem. Jednalo se o malé přístavní město dávno za zenitem své bývalé slávy. Tomu také odpovídala síla muslimské posádky, která dokázala odolávat hrozivé portugalské artilerii pouze do 23. října 1458, kdy se vzdala a zrána opustila město. Teprve šestadvacetiletý Alfons V. následně po boku již prošedivělého Jindřicha Mořeplavce triumfálně vstoupil dovnitř, nařídil vyčištění hlavní mešity a její přeměnu na křesťanský kostel zasvěcený Panně Marii Neposkvrněného početí (*Nossa Senhora da Conceição*).

Poté přijal nový titul „pán Alcácer Cegueru“. Napříště se pak nechal oslovovat jako „král Portugalska a Algarve a pán Ceuty a Alcácer Cegueru“. Jindřich Mořeplavec musel nepochybně cítit zadostiučinění za tragické vyústění své nezdařené akce z roku 1437, které do značné míry zavinil. Úspěch portugalských zbraní byl již v listopadu 1458 slaven ve vlámských Bruggách jako vítězství celého křesťanstva.¹⁵⁷

Před svým odjezdem z dobytého přístavu nechal Alfons V. zesílit městské hradby a umístit na ně 32 děl. Za kapitána vybral Duarte de Meneses, nemanželského syna prvního kapitána Ceuty Pedra de Meneses. Ten za tuto poctu sklidil od ostatních šlechticů nevraživou kritiku, neboť na rozdíl od roku 1415 nebyl zdaleka jediným kandidátem usilujícím o tento post.¹⁵⁸ Výhody služby Koruně v zámoří se vzhledem k řadě s ní spojených privilegií ukazovaly jako naprosto zřejmé.

Po pěti dnech panovník opustil Alcácer a poprvé v životě zamířil do Ceuty. Městem byl naprosto nadšen, ale zároveň „byl velmi frustrován, neboť ve srovnání s ním vypadal jím dobytý Alcácer Ceguer jako pouhá vesnice, jejíž dobytí nenaplnovalo jeho srdce velikostí“.¹⁵⁹ Chtěl proto ve válečném tažení pokračovat, ale tenčící se zásoby jej donutily od tohoto záměru upustit. Když portugalské lodě 20. října 1458 s králem na palubě zvedaly v Ceutě plachty a odplouvaly k Faru, Alfons přísahal, že se do Afriky znovu vrátí. Jeho snem bylo stát se hrdinou v boji proti „nevěřícím“.

¹⁵⁵ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 270.

¹⁵⁶ Srv. Lima, Durval R. Pires de: c. d., s. 15.

¹⁵⁷ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 274.

¹⁵⁸ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 426.

¹⁵⁹ Pina, Rui de: *Crónicas de D. Duarte, D. Afonso V e D. João II*, kap. CXXXIX, s. 778.

Ještě předtím, než portugalský král opustil africkou půdu, přitáhla v listopadu 1458 k Alcácer Cegueru armáda vezíra království Fes Alího ibn Júsuf, synovce Abú Zakariji Jahjá, který se do portugalského povědomí zapsal jako krutý a nevypočitatelný věznitel infanta Fernanda pod jménem *Lazaraque* (či *Lazeraque*). Obležení trvalo do počátku ledna 1459 a po 53 dnech skončilo pro Maury nezdarem. Alí ibn Júsuf krátce poté zemřel a další útok na portugalský Alcácer Ceguer podnikl v červenci a srpnu 1459 až jeho syn a nástupce Jahjá ibn Abi Zakarija Jahjá. Ani ten však nebyl úspěšný a odtáhl s nepořízenou.

Duarte de Meneses, který během obléhání demonstroval svoji víru v úspěšnou obranu města přivítáním své manželky Isabel de Melo i s dětmi v místním přístavu,¹⁶⁰ tak mohl být příštího roku 1460 králem Alfonsem V. slavnostně odměněn udělením titulu třetího hraběte z Viany do Alentejo. Pro muslimy však ztráta Alcáceru zřejmě nepředstavovala vážnější problém ekonomického či strategického charakteru, jako spíše újmu na cti.¹⁶¹

Již v roce 1460 uvažoval Alfons o realizaci druhé výpravy do Maroka, ale špatný zdravotní stav a nesouhlas předních šlechticů s předloženým projektem mu znemožnily akci uskutečnit. Dočkal se až roku 1463, kdy 7. listopadu zvedlo jeho loďstvo kotvy v Lisabonu a přes Lagos zamířilo k Tangeru, který byl cílem kampaně, ačkoliv před jeho napadením varovali kapitán Ceuty Pedro de Meneses i kapitán Alcácer Ceguer Duarte de Meneses, neboť Portugalci nedokázali svůj záměr udržet v tajnosti. Prudká podzimní bouře, která křesťanskou flotilu zastihla v Gibraltarském průlivu, však ohrozila celý podnik hned na samém počátku a snad jen přičiněním Panny Marie Africké (*Santa María de África*), jejíž sochu roku 1418 přivezl do Ceuty Jindřich Mořeplavec, se portugalští vojáci mohli vylodit v Ceutě alespoň „v košilích a bosí“.¹⁶²

Alfons V. se neblahým začátkem nenechal odradit a po krátké době nařídil přesun vojska do Alcácer Cegueru, odkud plánoval pochod na Tanger. Jeho úmyslem bylo pomstít potupnou porážku, kterou Portugalci utrpěli před tímto městem v roce 1437. První útok na mohutně opevněné přístavní středisko však koncem roku 1463 skončil fiaskem a ani druhý pokus, provedený Alfonsovým bratrem infantem Fernandem bez králova vědomí¹⁶³ a jen s několika desítkami rytířů, nevyústil v prosinci 1463 v portugalské vítězství. Alfons se ještě před Fernandovou riskantní akcí rozmrzelý vrátil do Ceuty, poněvadž již promeškal moment překvapení a na dobytí Tangeru proto rezignoval. Místo toho uvažoval o přepadu blízké Arzily, ale nepřízeň zimního počasí mu v tom zabránila.

¹⁶⁰ Srv. Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica do conde D. Duarte de Meneses*, s. 223.

¹⁶¹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 426.

¹⁶² Tamtéž, s. 427.

¹⁶³ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 278.

Infant Fernando, první vévoda z Beji a druhý vévoda z Viseu, se pokusil o štěstí ještě jednou a v lednu 1464 vedl svůj druhý útok na Tanger. Avšak ani příkrov noci jeho mužům nepomohl k nepozorovanému zdolání hradeb a v následné řeži padlo na 200 portugalských pěšáků. Fernandovi pobočníci zoufalého prince donutili k návratu slovy: „Tanger nás již připravil o jednoho infanta, tak ať nám nevezme ještě druhého“.¹⁶⁴ V maurském zajetí zůstalo okolo 100 portugalských bojovníků včetně maršála království Fernanda Coutinha.

Alfons V., který během ledna 1464 dostal na vzájemné schůzce v Gibraltaru volnou ruku k aktivní politice v Maroku od kastilského krále Jindřicha IV., jenž si jako sféru vlivu své země v boji proti muslimským „nevěřícím“ vyhradil Granadu, nemínil navzdory dosavadní tristní bilanci své tažení ukončit, aniž by získal vavříny vítěze, a proto se vypravil proti jižněji položené Arzile. Prudké deště však jeho postup zastavily, stejně jako se to stalo na přelomu let 1463-1464. Panovníkovy ambice dosáhly absurdní realizace v nesmyslné akci z průběhu jara 1464, kdy se v čele 800 rytířů vydal hledat válečnické štěstí do pohoří Benacofu¹⁶⁵ poblíž Tetuánu. Tamější „nejbojovnější lid Afriky“¹⁶⁶ však využil obtížně schůdného terénu znesnadňujícího portugalským jezdcům postup a napadl jejich zadní voj. Zmatený ústup nepočetného sboru kryl kapitán Alcácer Cegueru Duarte de Meneses, jenž zachránil krále za cenu ztráty vlastního života.

Otřesený Alfons se krátce poté, o Velikonocích v březnu 1464, nalodil v Ceutě na plachetnici a spěšně se vrátil do vlasti. Hrdinou se nestal on, nýbrž kapitán Duarte de Meneses, který Alfonsovu nerozvážnost zaplatil životem. Zbyl z něj údajně jen jeden zub, který je uložen v kostelním muzeu sv. Jana (*São João do Alporão*) v Santarému. Jeho nástupcem ve funkci kapitána Alcácer Cegueru byl jmenován jeho syn Henrique de Meneses, pozdější první hrabě z Valençy a Loulé, pán z Caminhy, čtvrtý hrabě z Viany do Alentejo a třetí hrabě z Viany da Foz do Lima.

Ačkoliv své muže vedl v předních řadách do bitev sám král, zdálo se, že portugalské prostředky na vedení války v Maroku nestačí. Alfons V. byl pravým prototypem středověkého evropského monarchy, který zakutý v železe stál v čele své armády a usiloval o rozšíření státního území na úkor svých sousedů. Zároveň vojenské kampaně nasměroval ve jménu Ježíše Krista proti muslimským „nevěřícím“, což jeho prestiž v tehdejší Evropě ještě zvyšovalo. Jeho cílem bylo zvětšení vřhlu Portugalského království v rámci křesťanského společenství (tzv. *Republica Christiana*).

¹⁶⁴ Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 428.

¹⁶⁵ Jedná se zřejmě o horské pásmo Beni Gorfót.

¹⁶⁶ Zurara, Gomes Eanes de: *Crónica do conde D. Duarte de Meneses*, s. 351.

V tomto kontextu je třeba chápat Alfonsův příkaz, aby byla přeložena do latiny významná historiografická díla věnující se portugalským dějinám. Kronika *Livro da Guerra de Ceuta* (lat. De Bello Septensi, Kniha o válce v Ceutě) (1460) od Mateuse Pisana byla napsána přímo latinsky s využitím starší práce portugalského královského kronikáře Gomese Eanese de Zurara *Crónica da Tomada de Ceuta* (Kronika dobytí Ceuty).¹⁶⁷

Pokud se lze odvolávat na to, že lidské konání je ovlivňováno osudem, tak Alfons V. od něj obdržel ještě jednu šanci, aby se v severní Africe prosadil. V roce 1459 byl totiž v království Fes na příkaz sultána Abdulhakka (Abd al-Hakka) II. sesazen a zavražděn poslední wattásovský vezír Jahjá ibn Abi Zakarija Jahjá a panovník se chopil samostatné vlády. Následně nařídil likvidaci všech vezírových příbuzných, ale dvěma bratrům, mezi nimi správci Arzily Muhammadovi al-Šajch, se přesto podařilo uprchnout. Nepředstavovali však pro sultána žádné nebezpečí.

Za šest let však byl Abdulhakk smeten povstáním (1465), jehož příčinou byla jeho neschopnost vytlačit ze země Portugalce a bezprostředním impulsem pak dosazení Žida Hárúna na post ministra financí. Židovská komunita byla totiž v Maroku stejně jako ve většině Evropy nahlížena s opovržením a závistí. Tzv. idrísovska revoluce připravila sultána o život a dosadila za vládce Fesu idrísovského šerífa¹⁶⁸ Muhammada Aljutiho (El Jutiho). Abdulhakkovou smrtí zanikla dynastie Merínovců vládoucí v království Fes od roku 1248.

Vzhledem k tomu, že s nároky na trůn vystoupil již zmiňovaný Muhammad al-Šajch, muslimský stát, v němž se v průběhu první poloviny 15. století postupně rozkládala centrální moc, se tak ocitl v chaosu občanské války. Muhammad al-Šajch, jehož portugalské kroniky uvádějí pod jménem *Mulei Xeque*, během následujících let po roce 1465 posílil své pozice v zemi a roku 1471 oblehl hlavní město Fes ovládané šerífem Muhammadem Aljutim (El Jutim). Panující anarchie portugalský král Alfons V. se rozhodl využít ke splnění svého dávného snu, jímž bylo obsazení Tangeru, jakéhosi zhmotnění dosavadních portugalských nezdarů.¹⁶⁹ Skutečně, situace se k tomu zdála nesmírně příhodnou.

Alfons se však nakonec rozhodl vést výpravu raději proti nedaleké Arzile (Asílah) ležící 50 km na jih od Tangeru, neboť zdolání jejího opevnění představovalo pro portugalské síly menší překážku a navíc její správce Muhammad al-Šajch právě obléhal Fes. Spoléhal však na to, že po obsazení Arzily propadnou obránci Tangeru panice a on se tak bude moci města zmocnit bez vynaložení nadměrného úsilí. Ať už by Alfons V. dobyl Tanger nebo Arzilu, obsazení kteréhokoliv z těchto dvou přístavů by Portugalcům umožnilo vytvoření

¹⁶⁷ Srv. Corrêa, Fernando Calapez: c. d., s. 3.

¹⁶⁸ Šerífové jsou potomci proroka Muhammada, konkrétně jeho dcery Fátimy a jejího manžela Alího.

¹⁶⁹ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 279.

rozsáhlejšího územního záboru, který by pro ně byl z ekonomického hlediska daleko výhodnější, neboť jejich državy by nebyly tak závislé na dodávkách potravin a materiálu z Evropy, jak tomu bylo doposud.¹⁷⁰

Přípravy tažení probíhaly již tradičně v Portu, kde je měl na starosti vévoda z Guimarães (třetí vévoda z Bragançy), v Lisabonu probíhaly pod osobním vedením krále, a také v Lagosu. Podle kronikářů Ruie de Pina i Damião de Góis se podařilo shromáždit 24 000 až 30 000 vojáků,¹⁷¹ které gigantická flotila čítající 477 lodí¹⁷² 18. srpna 1471 odvážela z Lagosu směrem k severní Africe. Ačkoliv jsme zde opět svědky obvyklého nadsazování středověkých kronikářů a řada lodí spadala do kategorie drobnějších pomocných plavidel,¹⁷³ přesto se jednalo o největší loďstvo, jaké bylo dosud z Portugalska vypraveno.

Mezi účastníky expedice se nalézali hrabě z Valençy a Loulé a kapitán Alcácer Cegueru Henrique de Meneses, hrabě z Monsanta Álvaro de Castro, hrabě z Marialvy a maršál království João Coutinho, kapitán Funchalu na Madeiře João Gonçalves da Câmara a především král Alfons V. se svým synem, teprve šestnáctiletým korunním princem Janem (budoucí Jan II.), což mohlo v případě nějaké katastrofy znamenat pro monarchii nepříjemnosti související s nástupnickou krizí.

Když členové arzilské posádky spatřili dne 20. srpna 1471 na obzoru les stožárů portugalských plachetnic, jednalo se o předzvěst krvavého střetnutí, jež neodvrátila ani nešťastná smrt asi 200 portugalských vojáků, kteří ukončili svoji životní pout' při vyloďování v rozbouřených vlnách obtížně přístupného arzilského kotviště. Po několika dnech se vojenský velitel maurského města rozhodl nabídnout Alfonsovi V. mírová jednání, ale z nejasného důvodu došlo 24. srpna v době trvání příměří k portugalskému útoku na arzilské hradby, prolomení překvapené obrany a následnému boji v ulicích města.¹⁷⁴

Krvavá řež stála životy mnoha vojáků na obou stranách, včetně hraběte z Marialvy João Coutinha a hraběte z Monsanta Álvaro de Castro. Muslimové napočítali okolo 2000 padlých.¹⁷⁵ Pravděpodobně došlo v portugalském ležení k rozšíření falešné zprávy, ať již záměrně, nebo bezděky, o již probíhajícím útoku na Arzilu.¹⁷⁶ Rui de Pina zaznamenal, že se po portugalském táboře „rozšířily zkažky, podle nichž byly městské brány otevřeny“.¹⁷⁷

¹⁷⁰ Srv. Semedo de Matos: *De novo o Norte de África*, in: *Revista da Armada, Marinha joaninha*, č. 3.

¹⁷¹ Damião de Góis zaznamenal údaj 24 000 mužů, zatímco Rui de Pina se přiklání k číslu 30 000.

¹⁷² Tento údaj uvádí Pina. Góis napočítal 338 plavidel.

¹⁷³ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 429.

¹⁷⁴ Tamtéž, s. 430.

¹⁷⁵ Srv. Pina, Rui de: *Crónicas de D. Duarte, D. Afonso V e D. João II*, kap. CLXV, s. 822.

¹⁷⁶ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 430.

¹⁷⁷ Pina, Rui de: *Crónicas de D. Duarte, D. Afonso V e D. João II*, kap. CLXV, s. 821.

Tradiční pobitevní ceremoniál pasování na rytíře byl příštího dne 25. srpna následován přeměněním hlavní mešity v chrám Nanebevstoupení Panny Marie (*Nossa Senhora da Assunção*), jehož patrocinium ovšem bylo zakrátko změněno na sv. Bartoloměje, jehož svátek připadá právě na 24. srpna. Poté již v kostele proběhla děkovná mše celebrovaná od roku 1468 či 1469 designovaným biskupem z Tangeru Nunem Álvaresem de Aguiar, cisterciáckým mnichem a převorem kláštera sv. Vincence za hradbami (*São Vicente de Fora*) v Lisabonu. Kapitánem Arzily Alfons V. později jmenoval kapitána Alcácer Cegueru Henriqua de Meneses, který tak ve svých rukou kumuloval dvě významné severoafrické funkce.

Jakmile se Muhammad al-Šajch dozvěděl o portugalském napadení svého města, ihned k němu s částí armády zamířil. Dorazil však pozdě a mohl volit mezi dvěma možnostmi – buď pokračovat v obléhání Fesu a s portugalským panovníkem uzavřít dohodu, nebo své síly vrhnout proti Arzile. Při vědomí důležitosti, kterou pro něj představoval Fes, jehož ovládnutím by se stal pánem celého muslimského státu, dal přednost první eventualitě. Svou roli jistě sehrál i fakt, že Portugalci v Arzile zajali jeho osmiletého synka a dvě manželky.

Krátce nato se oba panovníci sešli u řeky Doce severně od města, aby dojednali vzájemný mír s platností na 20 let. Podle jeho podmínek se portugalský král Alfons V. stával pánem Ceuty, Alcácer Cegueru, Arzily a jejich okolí. Portugalská moc tak zahrнула i území s muslimskými vesnicemi, jejichž obyvatelé byli za poskytovanou ochranu povinni platit Alfonsovi V. a jeho nástupcům roční tribut (většinou v naturáliích). Jedná se o první rozsáhlejší využití systému tzv. spřátelených Maurů (*mouros de pazes*).

Portugalský monarcha si dále vymohl, jak zaznamenal například Damião de Góis, aby „tento mír platil pouze pro roviny (tzv. *lugares chãos*) a neopevněné osady. Co se týče opevněných měst, bylo možné je napadnout a zmocnit se jich, aniž by byl mír porušen“.¹⁷⁸ Tím získal volnou ruku k obsazení Larache (Laraše), Anafé či Anfá (součást dnešního města Dár al-Bajdá neboli Casablanca, port. původně Casabranca, tj. bílý dům) a zejména Tangeru. Za tyto ústupky uznal Muhammada al-Šajch za právoplatného krále Fesu, kterým se tento stal po jeho dobytí v roce 1472. Jeho nástupem začíná vláda dynastie Wattásovců, jejíž příslušníci pocházeli z berberského klanu Zenáta či Zanáta.

Uvedená smlouva z roku 1471 má nesmírný význam i z toho hlediska, že marocký vládce v ní poprvé oficiálně uznal portugalskou přítomnost v zemi. Portugalské dominium se

¹⁷⁸ Góis, Damião de: *Crónica do Príncipe D. João*, Coimbra 1905, Lisboa 1977, kap. XXIX, s. 84. Srv. též Pina, Rui de: *Crónicas de D. Duarte, D. Afonso V e D. João II*, kap. CLXVI, s. 824.

navíc poprvé od roku 1415 rozšířilo za obvod hradeb několika měst, takže se nyní rozkládalo na severu Maroka v provincii Habt a zčásti i v marockém Algarve (al-Gharb) od Ceuty na severovýchodě až po Larache na jihozápadě.¹⁷⁹ Portugalci se tak zachytili i za mysem Spartel (port. Espartel), jenž tvoří předěl mezi středomořským a atlantským Marokem. Hranice jejich teritoria s královstvím Fes probíhala zhruba na linii Larache-Tetuán.¹⁸⁰

V Arzile nechal portugalský vládce pomocí kamení vyztužit dosavadní hliněné opevnění z 10. století a o polovinu zmenšit jeho obvod, poněvadž portugalská posádka by nebyla s to tak dlouhý hradební pás uhájit.¹⁸¹ Brzy po podpisu mírové dohody se Alfons V. dozvěděl, že maurští obyvatelé Tangeru v čele s vládcem města Abdulem Hasanem Alím al-Mandarí vyhodnotili za změněných podmínek svoji situaci jako dlouhodobě neudržitelnou a město opustili. Byli si totiž velmi dobře vědomi, že bez pomoci, kterou nemohli očekávat, by se v bezprostřední blízkosti portugalských pozic dokázali bránit jen po omezenou dobu.

Portugalský panovník proto ihned vyslal k Tangeru vojenskou jednotku vedenou synem vévody z Bragançy a budoucím prvním markýzem z Montemor-o-Novo Janem, která 28. či 29. srpna 1471 přístav bez boje obsadila. Začátkem září vjel v doprovodu zbytku vojska a svého syna Jana do Tangeru i Alfons V., který tak konečně dosáhl odplaty za potupnou porážku v roce 1437. Kapitánem města byl určen Rui de Melo, pozdější hrabě z Olivençy. Mešita byla, stejně jako v jiných muslimských osadách zabraných Portugalci, transformována v křesťanský chrám, tentokrát zasvěcený sv. Duchu (*Espírito Santo*) a správy své diecéze se mohl ujmout dosavadní biskup *in partibus infidelium* Nuno Álvares de Aguiar.

Vedle Tangeru vyklidili Mauři i město Larache ležící asi 30 km na jih od Arzily v ústí řeky Loukkos či Lukkos (port. Lucos, též rio de Larache). Alfons V. je v roce 1473 udělil Fernandovi, vévodovi z Guimarães, s úkolem zajistit jeho osídlení. K tomu však nikdy nedošlo, a proto se do něj po roce 1489 mohli vrátit muslimové. Jednalo se přitom o výborný přístav, který mohl, jestliže by byl pod portugalskou kontrolou, výrazně snížit aktivity muslimských pirátů a korzárů v oblasti. Se stejným výsledkem, s jakým skončil pokus usadit portugalské rodiny v Larache, dopadla tatáž snaha Alfonse V. i ohledně osady Anafé. Tu roku 1468 či 1469 vyčistil od pirátů portugalský výsadek vedený již zmiňovaným Alfonsovým bratrem infantem Fernandem, adoptivním synem a dědicem Jindřicha Mořeplavce. Roku 1472 byla propůjčena vévodovi z Viseu a Beji Janovi, synovi infanta Fernanda, ale její kolonizace nebyla realizována.

¹⁷⁹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 431.

¹⁸⁰ Srv. Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 110.

¹⁸¹ Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822). O espaço do Atlântico*, Lisboa 1999, s. 24.

Ze snadno dobytého Tangeru se Alfons V. vrátil do Arzily, kde ve slavnostní atmosféře přijal místo stávajícího titulu „král Portugalska a Algarve a pán Ceuty a Alcácer Cegueru“ nový, jenž zněl „král Portugalska a Algarve na této i druhé straně moře v Africe“ (*Rei de Portugal e dos Algarves de Aquém e de Além Mar em África*). Tato nová titulatura vyjadřovala přesvědčení portugalské Koruny, která považovala marocké teritorium za přímou součást portugalského státu, jakési prodloužení neautonomního království Algarve (na úrovni provincie) „za moře“. Proto také pro marocké državy, tzv. *lugares d'além* (osady za mořem), nebyl nikdy jmenován žádný guvernér a správu vykonávali jednotliví kapitáni podřízení přímo portugalskému králi.

Název, jenž se pro portugalskou doménu v Maroku užíval, tedy „Algarve na druhé straně moře v Africe“ či „Algarve zámořská“ (*Algarve Ultramar, Algarve de além mar*), vychází z označení marocké provincie al-Gharb (česky Západ, port. Algarve), ačkoliv ta se nalézala spíše jižněji mezi řekami Dradar a Sebu. Důvodem převzetí jejího jména byla snaha poukázat na symbolické pokračování integrálního portugalského území z Evropy do severní Afriky a z toho vyplývající ospravedlnění portugalských výbojů.¹⁸²

Koncem září 1471 připlul Alfons V., nyní se hrdě označující jako „Afričan“ či „Africký“ (*Africano*), do portugalského přístavu Silves. Jako záruku míru s sebou vezl i malého syna Muhammada al-Šajch, jenž se také jmenoval Muhammad. V Portugalsku se mu dostalo vzdělání a po dvou letech se vrátil k otci do vlasti. Vzhledem k jeho silnému ovlivnění portugalskými zvyky a znalostem portugalského jazyka se mu dostalo přízviska „al-Burtugálí“ (tj. Portugalec). Co se týče dvou manželek Muhammada al-Šajch zajatých v Arzile, byly s ním roku 1472 vyměněny za ostatky infanta Fernanda, které Wattásovec našel v dobytém Fesu.

Oslnivé portugalské úspěchy dosažené v bojích s Maury oslavovala celá křesťanská Evropa. Nadšený Alfons V. hodlal uchovat svůj triumf živý i pro své potomky, a proto nechal ve flanderském Tournai (Doornik) utkat čtyři monumetální tapisérie s námětem dobytí Arzily a Tangeru. Dodnes se zachovaly ve farním kostele ve španělském městě Pastrana nedaleko Guadalajary. Proto bývají nazývány tapisérie z Pastrany.¹⁸³ Jejich kopie je možné obdivovat v paláci vévodů z Bragançy v severoportugalském městě Guimarães.

¹⁸² Srv. Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, s. 261; Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 110.

¹⁸³ K tapisériím podrobněji srv. Huylebrouck, Roza: *Portugal e as tapeçarias flamengas*, in: *Revista da Faculdade de Letras. História*, č. 3, Universidade do Porto. Faculdade de Letras, Porto 1986, s. 165-198.

Oslavou marockých kampaní krále Alfonse V. je zřejmě i slavný polyptych sv. Vincence od dvorního malíře Nuna Gonçalvesa ze druhé poloviny 15. století.¹⁸⁴

Ačkoliv král-válečník Alfons V. bezpochyby neuvažoval v ekonomické rovině a jeho nákladná politika sledovala spíše geopolitické a strategické cíle, přesto jeho rozhodnutí uzavřít s budoucím vládcem Fesu mírovou smlouvu vytvořilo předpoklady k poklidnému vývoji v „zámořském Algarve“, což přispělo k bouřlivému rozvoji obchodu. Velký význam měl zejména obchod se subsaharskou Afrikou uskutečňovaný například skrze faktorii v Arguimu, jenž byl těsně provázán právě s marockým trhem.

Za zlato, slonovinu a černé otroky dodávané arabskými a arabizovanými berberskými kupci (tzv. Bílí Mauři) do mauretánského Arguimu totiž Portugalci platili vysoce kvalitními marockými textiliemi, berberskými koňmi, obilím (zvláště pšenicí) či mosazným nářadím. Tyto komodity pocházely převážně z bohatého regionu jižního Maroka zvaného Doukkala (port. Duquela), do jehož vývozních přístavů Safimu (Sáfi) a Azamoru (Azemmúr) začali portugálští námořníci připlouvat od 50. let 15. století.

V roce 1474 se však situace dramaticky změnila. Tehdy totiž zemřel kastilský král Jindřich IV. a na trůn nastoupila jeho sestra Isabela Kastilská (později zvaná Katolická). Někteří šlechtici s tímto řešením nesouhlasili a obrátili se na portugalského krále s lákavou nabídkou – když se Alfons V. ožení s údajnou dcerou Jindřicha IV. Juanou la Beltraneja, prohlásí jej kastilským suverénem. Alfons s navrhovaným scénářem souhlasil, s Juanou uzavřel sňatek, ačkoliv se jednalo o jeho neteř, a Isabele Kastilské vyhlásil válku (1474).

Aragonský král Jan II., otec Isabelina manžela Fernanda, se postavil za práva své snachy, neboť spojením Portugalska s Kastilií by došlo k vychýlení mocenské rovnováhy na Iberském poloostrově. V podstatě rozhodující střet se odehrál na jaře 1476 na pláni u kastilského města Toro, kde portugalské vojsko utrpělo porážku. Alfonsova následná snaha získat za spojence rytířského burgundského vévodu Karla Smělého vyzněla naprázdno, protože ten čelil švýcarsko-lotrinské koalici a padl krátce po vzájemném setkání v lednu 1477 v bitvě u Nancy. Příštího roku 1478 došlo smlouvou ze Saint-Jean-de-Luz (San Juan de Luz) k utvoření francouzsko-kastilského bloku a portugalský panovník proto musel přistoupit na mírová jednání.

Vzhledem k tomu, že se bojovalo i ve vodách Atlantiku při pobřeží západní Afriky a v Maroku (například roku 1475 napadl aragonský výsadek Ceutu), bývá tento konflikt označován jako první koloniální válka v historii a jako takový byl i diplomaticky řešen. Smlouvou z portugalského městečka Alcáçovas ze 4. září 1479 se král Alfons V. zřekl svých

¹⁸⁴ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 286.

nároků na kastilský trůn a podílu na conquistě Granady, stejně jako práv na Kanárské ostrovy.

Za to kastilská královna Isabela uznala portugalské právo na dobývání (conquistu) království Fes: „Král a královna Kastilie, Leónu atd. slíbili za sebe i za své nástupce, že nebudou žádným způsobem zasahovat do dobývání království Fes, jako mu nečinili překážky a ani do něj nezasahovali minulí vládci Kastilie“.¹⁸⁵ Dohoda Portugalsku dále přiznávala vlastnictví Madeiry, Azorských ostrovů, Kapverdských ostrovů a území Guineje (tj. západní Afriky) na jih od rovnoběžky protínající mys Bojador.

Kastilská strana smlouvu ratifikovala příštího roku 1480 v Toledu a bula papeže Sixta IV. *Aeterni Regis* z roku 1481 toto ujednání potvrdila. Portugalci tak získali potvrzení monopolu na další objevy a obchod v západní Africe. Vágní vymezení království Fes však do budoucna nechávalo otevřený spor mezi Portugalskem a stále ambicióznější Kastilií o sféry vlivu v severním Atlantiku a na středomořském pobřeží severní Afriky. Na africké pevnině v zátoce Puerto Cansado naproti Kanárským ostrovům dokonce roku 1478 vyrostla kastilská pevnůstka Santa Cruz de la Mar Pequeña jako centrum obchodních a korzářských aktivit kanárských kolonistů. Dořešení těchto problémů však již nepříslušelo unavenému Alfonsovi V., který krátce před smrtí, jež jej zastihla 28. srpna 1481 v Sintře, uvažoval o odchodu do kláštera, nýbrž jeho synovi Janovi II.

¹⁸⁵ Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, s. 262.

6. POLITIKA „PROTEKTORÁTŮ“

Jestliže vláda Alfonse V. byla charakterizována vojenskými operacemi v severním Maroku, pak za panování jeho syna Jana II., zvaného později „dokonalý kníže“ (*príncipe perfeito*),¹⁸⁶ lisabonský dvůr akcentoval spíše obchodní pronikání do západoafrických regionů od marockých oblastí jižně od řeky Bú Regreg, kde mu napomáhal mír existující mezi Portugalskem a královstvím Fes, přes Senegambii, oblast tzv. guinejských řek (tzv. *Rios da Guiné*), jež se rozkládala od toku řeky Senegalu až po Sierra Leone, až po bantuské království Kongo na severozápadě dnešní Angoly. S jeho vládcem (tzv. *manikongo*) navázal první kontakty mořeplavec Diogo Cão roku 1484 při své plavbě k jihu podél pobřežní linie afrického kontinentu, během níž se dostal až k namibijským břehům severně od Swakopmundu. Roku 1491 už do Konga směřovala portugalská výprava s cílem zahájit evangelizaci země a poevropštit tamější společnost, kterýžto proces vyvrcholil za vlády manikonga Alfonse I. v první polovině 16. století, kterého lze označit za skutečného lusofila.

Hlavní obchodní artikly dovážené po tzv. *Carreira da Guiné* z černé Afriky (zhruba jižně od 15. rovnoběžky) představovaly zlato, slonovina, otroci a tzv. malagetový pepř. Ke zlato, které hrálo v obchodě s Horní i Dolní Guineou (nikoliv s Angolou, kde od počátku převažovali otroci), mezi nimiž probíhala hranice na Palmovém mysu, hlavní roli asi až do roku 1700, získali Portugalci snazší přístup v roce 1471, kdy João de Santarém a Pedro de Escobar stanuli na Zlatonosném pobřeží (*Costa do Ouro*, součást dnešní Ghany). Tam se nacházelo produkční centrum tohoto drahého kovu, které od své výstavby mezi lety 1481-1482 chránila pevnost São Jorge da Mina.

Slonovina pocházela z Pobřeží slonoviny (*Costa do Marfim*), kterému tento název zůstal dodnes jako oficiální, byť v pofrancouzštěné podobě *Côte d'Ivoire*, tzv. malagetový pepř zase z Pepřového pobřeží (*Costa de Malagueta*) na území Sierry Leone a Libérie a otroci pak z Otročího pobřeží (*Costa de Escravos*), které leželo mezi ústími řek Volta a Niger. Nejbohatší jihomarocké kraje Doukkala (port. Duquela) a Šáwíja (Chaouia, port. Charquia či Enxovia)¹⁸⁷ představovaly pro Portugalce v jejich rodícím se obchodním impériu omezeném prozatím pouze na atlantský prostor nepostradatelný článek, neboť pro faktorie v mauretánském Arguimu i v subsaharské Africe dodávaly zboží nezbytné k nákupu tamějších produktů.

¹⁸⁶ Přízvisko mu bylo uděleno až později a vztahuje se k dílu Niccola Machiavelliho *Vladař*. Jan II. byl totiž považován za panovníka vládnoucího přesně ve shodě s požadavky vytyčenými italským autorem.

¹⁸⁷ Označení regionu, dříve nazývaného Tamesna, vychází z jazyka berberského kmene Šáwíja (Tašawit) původem z východního Alžírsko, který tvoří součást kmenového svazu Zenáta neboli Zanáta.

V Safimu, hlavním exportním přístavu Doukally, zakotvily portugalské lodě již v roce 1455 nebo 1456 a poté se tam zastavovaly již pravidelně, stejně jako v nedalekém Azamoru. Vzhledem k nutnosti zachovat nadále kontakty mezi pobřežím a vnitrozemím za účelem dodávek žádaných obchodních artiklů bylo pro Portugalce nezbytné udržovat dobré vztahy s místními muslimskými populacemi a jejich vůdci. Proto se zpočátku v jižním Maroku vyhýbali ozbrojeným střetům.

Vedle Portugalců se obchodu na marockých trzích věnovali i židovští, francouzští, janovští, benátští, katalánští a kastilští kupci. Zejména ti poslední podnikali z Kanárských ostrovů stále častější výpravy na protilehlou africkou pevninu a ohrožovali tak tamější portugalské zájmy. Jejich zájmy se postupně měnily z ryze obchodních na obchodně politické, což vysvětluje, že se v roce 1480 pokusili obsadit Safim¹⁸⁸ a roku 1483 pronikli až k městu Agadir v jihomarocké oblasti Sus.

Portugalci proto neváhali využít slabého postavení centrální moci v marockých královstvích Fes a Marrákeš k prosazení své suverenity nad přístavními obchodními středisky ležícími na periferii zmíněných státních útvarů. Jejich obyvatelé, sužovaní pirátskými přepady křesťanských lupičů z Andalusie i jejich muslimských protějšků ze severní Afriky, Portugalcům výměnou za ochranu jistou formu podřízenosti dokonce sami nabídli, protože od sultánů z hlavních měst by se podpory nedočkali.

První tzv. protektorát byl po vzájemné dohodě mezi portugalskou Korunou a vládcem města vyhlášen roku 1480 či 1481 v Safimu. Dne 14. srpna 1486 následovalo podepsání smlouvy s představitelem Azamoru,¹⁸⁹ který se nalézal asi 75 km jižně od Casablancy zhruba dva kilometry proti proudu nejdelší stáletekoucí¹⁹⁰ marocké řeky Umm al-Rabî (port. Morbeia či Morbea). Na základě sjednaných článků tohoto dokumentu bylo portugalské straně za zajištění bezpečnosti a mírových poměrů umožněno vybudovat faktorii s právem svobodného obchodu osvobozeného od cel a s právem exteritoriality.

Arabský pohlavár byl navíc povinen platit roční tribut ve formě 10 000 kusů ryby zvané placka pomořanská (*alosa alosa*), na níž byly a stále jsou zdejší vody velmi bohaté. To však nikdy v úplnosti nedodržel.¹⁹¹ Kupci z Azamoru mohli z inkorporace do portugalské říše také těžit, neboť jim jako „portugalským krajanům a vazalům“¹⁹² bylo povoleno obchodovat na území Portugalska a jeho zámořských držav.

¹⁸⁸ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 36.

¹⁸⁹ V berberštině jméno města znamená „olivy“.

¹⁹⁰ Jde o řeku, která v žádném období roku nevysychá.

¹⁹¹ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 287.

¹⁹² Tamtéž, s. 287.

Není zcela jasné, zda na vzniku „protektorátu“ nad Azamorem měl podíl portugalský emisar Pêro da Covilhã, jenž v letech 1484 či 1485 až 1486 či 1487 pobýval v severní Africe a jehož cílem bylo zajistit neutralitu muslimského státu Tlemcen a navázat přátelské styky s vládcem jihomarockého regionu Šáwíja. To bylo naprosto v souladu se strategií Jana II. zamýšlejícího dobrými vztahy s Maury v kupeckých centrech podněcovat vzájemný obchod a následně posílit portugalské pozice, čímž by diskvalifikoval reprezentanty jiných evropských národností pohybujících se v regionu.

V případě Covilhãa je nepochybné, že jeho pobyt v Maroku mu umožnil zdokonalit znalosti arabského jazyka, jež pak uplatnil na misi na Blízkém Východě, svahilském pobřeží východní Afriky a Indii, kterou zahájil v roce 1487 v doprovodu Afonsa de Paiva. Tato cesta poskytla portugalskému dvoru množství cenných informací týkajících se obchodu v Indickém oceánu a přilehlých zemích. Od roku 1494 pobýval Covilhã jako první Portugalec nuceně na negušově dvoře v Etiopii (Habeši).

Roku 1488 král Jan II. v listu *caidovi* (vládce Safimu) Ahmadovi ibn Alímu (Amadux) z rodu Beni Farhon¹⁹³ potvrdil portugalský „protektorát“ nad jeho městem a stanovil mu roční tribut spočívající v placení 300 mitkalů¹⁹⁴ zlata nebo zboží stejné hodnoty a dále dvou berbeských koní jako pozornosti pro portugalského panovníka. Stejně jako v případě Azamoru směli i obyvatelé Safimu odcházet za obchodem do jakékoliv části portugalského impéria.

Přestože faktorie v Safimu musela být založena již během první poloviny 80. let 15. století, její existence je doložena až k roku 1491, kdy ji až do roku 1495 spravoval Rui Fernandes de Almada, který předtím stál v čele portugalské faktorie (fondouk) v Oranu¹⁹⁵ a později působil jako faktor v Antverpách.¹⁹⁶ Ve zmiňovaném alžírském Oranu fungovala portugalská obchodní stanice minimálně mezi lety 1483-1487. Roku 1497 vznikla další ve městě Meça (Massa) v nejjižnějším marockém regionu Sus.

Ačkoliv by z výše uvedeného mohlo vyplývat, že král Jan II. prováděl v severní Africe toliko mírovou politiku, opak je pravdou. V roce 1486 papež Inocenc VIII., nazývaný pro řadu zplozených dětí „otcem Říma“, vydal na jeho vlastnostní žádost bulu *Orthodoxae fidei*, jež jej opravňovala vyhlásit křížovou výpravu. Té se portugalský monarcha hodlal osobně zúčastnit a navázat tak na svou účast na kampani svého otce Alfonse V. roku 1471.¹⁹⁷ S vojenskými akcemi nasměřovanými do Maroka začal Jan II. již příštího roku 1487, kdy

¹⁹³ Beni znamená v arabštině „synové“.

¹⁹⁴ Mitkal je arabská váhová jednotka. Ze slova vychází současná měnová jednotka v Mosambiku metical.

¹⁹⁵ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 289.

¹⁹⁶ Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 44.

¹⁹⁷ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 534; Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 290.

portugalský výsadek vyplnil již roku 1468 nebo 1469 vyrabované Anafé. Na rok 1489 pak plánoval rozsáhlou expedici, nad jejímž účelem historikové dodnes diskutují.

Jak zaznamenal kronikář Rui de Pina, „bez porady a navzdory radám“¹⁹⁸ se král Jan II. rozhodl vybudovat jižně od Arzily asi 15 km od pustého přístavu Larache proti proudu řeky Loukkos (port. Lucos) u jejího soutoku s řekou Mkhazen (port. Mocazim) pevnost Graciosa. Jednalo se o první opevnění, jež mělo vyrůst v jižním Maroku, neboť dosud byly s tamějším obyvatelstvem udržovány výlučně mírové styky.

Rui de Pina soudí, že stavba Graciosy měla proběhnout v rámci roku 1486 vyhlášené křížové výpravy a že „odtud (tj. z pevnosti Graciosa) se svými vojáky (*fronteiros*) a dalšími bojovníky, kteří v ní stále měli pobývat, a s pomocí z jiných měst a osad, jež tam (král) měl a jež byly získány na Maurech, se mělo provést tažení proti Fesu, Alcácer Quibiru a celé té zemi, která mohla být z velké části dobytá nebo alespoň zatížena vysokými tributy“.¹⁹⁹

Úmysl dobýt Fes se nicméně nezdá příliš pravděpodobným.²⁰⁰ Jako pravděpodobnější se jeví snaha o garanci portugalské obchodní převahy v oblasti zabezpečením kontroly toku řeky Loukkos,²⁰¹ byť v takovém případě stačilo vystavět pevnost přímo v jejím ústí.²⁰² Další příčinou realizace celé akce mohl být pokus dostatečně ochránit portugalsko-muslimskou hranici na linii Larache-Tetuán,²⁰³ neboť již před rokem 1489 bylo oběma stranami porušeno příměří z roku 1471, když došlo ke konfliktům se správcem (*al-qáid*) Alcácer Quibiru (al-Qasr al-Kabír, tj. „velký palác“) ležícího přímo na trase z pevnosti Graciosa.²⁰⁴ V této souvislosti by královým cílem mohlo skutečně být donucení Maurů z Alcácer Quibiru a okolí alespoň k placení tributu, jak zmiňuje Pina.²⁰⁵

První loďstvo skládající se z pouhých čtyř plavidel dorazilo do ústí řeky Loukkos již na přelomu února a března 1489, ale jeho velitel Gaspar Jusarte (Zuzarte) záhy v nezdravém podnebí onemocněl malárií a výprava se vrátila do Portugalska. Další expedice, jež byla tvořena osmi plachetnicemi, doplula v čele s Pedrem de Castelo Branco na místo určení koncem června 1489. S ní se v severozápadní Africe ocitl i designovaný kapitán pevnosti Graciosa João Rodrigues de Sousa. Ten však krátce poté zemřel na malárii, a proto jej nahradil pomocí losu vybraný Diogo Fernandes de Almeida. Pevnost vyrostla poměrně

¹⁹⁸ Pina, Rui de: *Crónica de D. João II*, Lisboa 1989, kap. XXXVIII, s. 74.

¹⁹⁹ Tamtéž, kap. XXXVIII, s. 74.

²⁰⁰ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 536.

²⁰¹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 437; Dias, Pedro: *As Fortificações Portuguesas da Cidade Magrebina de Safi*, in: *Oceanos*, č. 28, říjen/prosinec 1996, s. 11.

²⁰² Srv. Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 110.

²⁰³ Srv. Cruz, Maria Augusta de Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 108; Farinha, António Dias: *Interesse pelo Norte de África*, s. 110.

²⁰⁴ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 27; Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 536.

²⁰⁵ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 291.

rychle z vápna a kamenných a dřevěných prefabrikátů dovezených z Portugalska na pravém břehu řeky Loukkos. Vznikla tedy stejným způsobem, jako São Jorge da Mina na Zlatonosném pobřeží v dnešní Ghaně v letech 1481-1482.

Přestože nová citadela disponovala velice kvalitními obrannými mechanismy,²⁰⁶ což se mělo záhy potvrdit, byla založena v krajině s nezdravým klimatem a řeka Loukkos navíc po velkou část roku nebyla s to pojmout velké zaoceánské lodě, čímž bylo znesnadněno zásobování posádky a poskytnutí pomoci v případě nebezpečí. To nastalo ještě před zakončením stavebních prací, poněvadž k pevnosti přitáhl se 40 000 jezdců a bezpočtem pěšáků²⁰⁷ král Fesu Muhammad al-Šajch, pevně rozhodnut nedovolit portugalskému vojsku v počtu 15 000 mužů zachytit se pouhých 130 km od jeho hlavního města. Zablokoval Graciosu ze všech stran a navíc nechal do dna řeky zarazit dřevěné kůly, jež měly zabránit, aby se posádce dostalo pomoci z moře.

Král Jan II. se mezitím přesunul do přístavu Tavira v Algarve, aby mohl své expedici v případě potřeby co nejrychleji poskytnout pomoc. Tato potřeba vyvstala již v červenci 1489, kdy se v Lisabonu objevila loď z Graciosy se zprávou o jejím obležení mohutnou muslimskou armádou. Panovník ihned vypravil záchrannou výpravu devíti korábů v čele s Airesem da Silva. Nepodařilo se mu však proplout skrze dřevěné kůly umístěné na dně řeky a tedy ani proniknout do pevnosti, kterou hájil mj. i kapitán Funchalu João Gonçalves da Câmara. Urputná obrana portugalské posádky maurské síly překvapila a nezdravé podnebí si navíc začalo vybírat svou daň i v jejich řadách. Obléhání se protahovalo.

Jan II. už tehdy věděl o negativech místa chybně zvoleného pro zbudování pevnosti a rozhodl se proto k její evakuaci. Nejprve však bylo třeba zachránit životy několika tisíc portugalských vojáků bránících se za ještě nedokončeným opevněním. Král, který se v přípravě plánu na dosažení skutečné Indie, ne jen tzv. *Etiopské Indie*, o jejíž kontaktování se snažil už princ Jindřich Mořeplavec,²⁰⁸ projevil v této chvíli jako skutečný středověký monarcha. Nehodlal totiž dát v sázku portugalskou čest a uvažoval, že se svým jednotkám „jako kníže neméně tak odvážný jako zbožný vypraví osobně na pomoc“.²⁰⁹

Nakonec nebylo nutné, aby vážil tak dalekou cestu, protože Muhammad al-Šajch nabídl veliteli portugalské flotily Airesovi da Silva příměří. Ten je přijal a 27. srpna 1489 pak podepsal konečný mír na 10 let, podle kterého směli Portugalští vojáci opustit pevnost Graciosa s veškerými zbraněmi, děly, koňmi a zavazadly. Evakuace probíhala od poloviny

²⁰⁶ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 536.

²⁰⁷ Srv. Pina, Rui de: *Crónica de D. João II*, Lisboa 1989, kap. XXXVIII, s. 75.

²⁰⁸ Srv. Thomaz, Luís Filipe F. R.: *Estado da Índia*, in: Albuquerque, Luís de a kol.: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, Lisabon 1994, s. 388.

²⁰⁹ Srv. Pina, Rui de: *Crónica de D. João II*, Lisboa 1989, kap. XXXVIII, s. 77.

září do poloviny října 1489. Demonstrace síly mohutného portugalského loďstva čítajícího 20 plavidel a přípluvšího z Lisabonu udělala tečku za neúspěšným podnikem.²¹⁰

Čestný ústup portugalské armády z ústí řeky Loukkos na podzim 1489, za který se Jan II. přesto před papežem Inocencem VIII. ospravedlňoval, otevřel tuto oblast opět vlivu muslimů, kteří nabídnuté příležitosti dokonale využili a krátce nato znovu osídlili strategicky cenné město Larache s kvalitním přístavem. Portugalská neschopnost zajistit jeho obydlí z Evropy znamenala pro portugalský stát do budoucna velké nepříjemnosti, poněvadž v něm skvělou základnu získali maurští korzáři. Prozatím se však obyvatelstvo „Algarve na druhé straně moře“ mohlo těšit období relativního klidu, během něhož byly „vesnice obydleny a venkov oplýval maurskými osadami a dobyt看“,²¹¹ jak zaznamenal autor *Arziských análů* z první poloviny 16. století Bernardo Rodrigues. Toto období trvalo až do konce 15. století, kdy byly již za vlády krále Manuela I. obnoveny vzájemné vojenské střety.

Mezitím se stupňovaly portugalsko-kastilské neshody a rozpory o právo na penetraci do regionů severozápadní Afriky jak ze strany Atlantiku, tak ze severu ve směru od Středozemního moře. Vzájemných střetů přibývalo a nějaký typ dohody se proto stával naléhavou nutností. Řešení bylo nakonec nalezeno podepsáním tzv. druhé smlouvy z Tordesillasu (port. Tordesilhas), jež byla signována ve stejný den jako slavná úmluva dělicí neprobádaný svět mezi obě iberské mocnosti, tedy 7. června 1494.

Kastilie na jejím základě opět uznala portugalské právo na dobývání (conquista) království Fes, a to až k městu Meça, ačkoliv sultánova moc tak daleko k jihu nesahala. Ve středomořském prostoru probíhala hranice portugalsko-kastilského vlivu nedaleko měst Melilla a Caçaça (Cazaza), která připadla Kastilii, jež je pak postupně v letech 1497 a 1506 zabrala. Kastilské monarchii byl zároveň potvrzen nárok na suverenitu nad muslimským státem Tlemcen východně od království Fes.

Jestliže vymezení království Fes ve Středomoří nepředstavovalo větší problém, ohledně atlantského pobřeží Afriky k závěrečné dohodě nedošlo. O portugalském právu na exploataci Guineje (tj. západní Afriky) na jih od mysu Bojador nebylo sebemenších pochyb, poněvadž podle papežských bul Mikuláše V. *Romanus Pontifex* z 8. ledna 1455 a Kalixta III. *Inter Caetera* ze 13. února 1456 byla Portugalska svěřena „svrchovanost nad všemi zeměmi až k mysům Bojador a Não, k pobřeží Guineje a ve veškerém Orientu trvale a pro všechny časy.“

²¹⁰ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 293.

²¹¹ Cit. z: Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 537.

Přesto území mezi Meçou a mysem Bojador zůstalo nadále sporné, protože společná portugalsko-kastilská komise, jež měla vzájemné sféry vlivu a jižní hranice království Fes ve lhůtě tří let přesně stanovit, svoji práci nedokončila (roku 1495 rozpuštěna),²¹² nebo se možná vůbec nesešla.²¹³ Jediným portugalským úspěchem v těchto krajích tak byla rezignace „Katolických Veličenstev“ na možnost rybolovu mezi mysem Bojador a řekou Rio do Ouro (španělsky *Río de Oro*, tj. „Řeka zlata“) v Západní Sahaře okupované Marokem.

Definitivní rozřešení sporných otázek existujících mezi iberskými námořními velmocemi ohledně části atlantského pobřeží Afriky na sever od rovníku muselo počkat ještě několik let, konkrétně do roku 1509. Jan II. se toho však již nedožil. Ke konci života byl navíc nucen řešit problém s nástupnictvím, neboť jeho jediný legitimní syn a dědic trůnu infant Alfons zemřel v červenci 1491 po nešťastném pádu z koně do řeky Tejo v Santarému.

V souladu s dynastickou hierarchií se na post následníka posunulo deváté dítě infanta Fernanda, bratra Alfonse V., infant Manuel, budoucí čtvrtý vévoda z Beji a pátý vévoda z Viseu. Jan se pokusil jeho nástupu zamezit, neboť v Manuelově osobě by na trůn usedl reprezentant vysoké šlechty, proti které celý život bojoval. V červnu 1483 nechal na hlavním náměstí v Évoře popravit svého švagra Fernanda, třetího vévodu z Bragançy, a roku 1484 dokonce v královském paláci v Setúbalu vlastní rukou probodl dýkou Manuelova staršího bratra Dioga.

Místo Manuela proto král usiloval o oficiální uznání svého nemanželského syna Jorge de Lencastre korunním princem. Pro odpor „katalánského“ papeže Alexandra VI. z rodu Borgia (Borja), „Katolických Veličenstev“ Ferdinanda Aragonského a Isabely Kastilské a své manželky Leonory, jež byla zároveň Manuelovou sestrou, však neuspěl, Manuela jmenoval svým následníkem (1493), přijal jej za adoptivního syna a v závěti nakonec jeho práva potvrdil (1495). Po Janově předčasném skonu v lázeňském středisku Alvor v Algarve, kde byl podle názoru některých otráven, se otevírala nejslavnější epocha portugalských dějin, éra Manuela I. Šťastného.

²¹² Srv. Cosme, João: *A guarnição de Safim em 1511*, 2004, s. VII.

²¹³ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 35.

7. KŘÍŽ TRIUMFUJE

S nástupem Manuela I. na portugalský trůn se výrazně změnila politika země jak vůči Maroku, tak vůči dalším zemím navštěvovaným a exploatovaným Portugalci, což bylo zcela v souladu s královým mesianistickým smýšlením. Manuel se totiž stal vladařem, ačkoliv se narodil až jako deváté dítě infanta Fernanda, bratra Alfonse V., a pocházel tedy z vedlejší linie panující dynastie. Tento vývoj událostí jej utvrdil v přesvědčení, že byl vyvolen Bohem, aby jako vedoucí reprezentant celého křesťanstva vymýtil z povrchu zemského „prokletou muslimskou sektu“. Kronikář a slavný portugalský humanista 16. století Damião de Góis to potvrzuje, když napsal, že „jistě nebylo bez Božího přičinění, že slavný král Manuel zdědil tato království v důsledku smrti osmi osob ...“.²¹⁴

Manuel I. záhy po přijetí holdu v Alcácer do Sal v říjnu 1495 prosadil proti vůli většiny Královské rady, aby 8. července 1497 vypluly čtyři lodě v čele s Vascem da Gama vstříc toužebně očekávané Indii. Jakmile jeho malá flotila v květnu 1498 dorazila do cíle své cesty a se zprávou o tom, stejně jako s bohatým nákladem koření, se na přelomu srpna a září 1499 vrátila zpět do vlasti, bylo dosaženo dávného snu Jindřicha Mořeplavce a jeho potomka krále Jana II.²¹⁵ Portugalsko neváhalo využít svého prvenství a navázalo rozsáhlé obchodní styky s asijskými partnery. Již Pedro Álvares Cabral však v létě 1501 Manuela I. informoval, že rozvinutí portugalských aktivit v Indickém oceánu a prosazení obchodního monopolu stojí v cestě muslimští kupci a že indiští rádžové nejsou křesťany.

Portugalský monarcha spolu se státním sekretářem Duarte Galvãem se tak museli smířit s tím, že pro boj s odvěkým muslimským rivalům budou moci počítat maximálně s podporou kněze Jana, tedy neguše z Etiopie. Manuel již na samém počátku své vlády připravil velkolepý projekt globální křížové výpravy, který měl za cíl likvidaci muslimské moci přinejmenším v severní Africe, na Blízkém Východě a ve vodách Indického oceánu.

Spolu se Španěly, Benátčany a johanity mělo být ovládnuto Středozemní moře, kde dosud rostla moc osmanských Turků. Portugalské síly by se pak s pomocí armády kněze Jana (etiopského neguše) zmocnily mamlúckého Egypta, ztotožňovaného s Babylónem před pádem či s „velkou prostitutkou“ (jedna z apokalyptických šelem) ze Zjevení sv. Jana (Apokalypsy), vypálily Mekku s Medinou a zničily Prorokův hrob. Nakonec by křesťanští

²¹⁴ Góis, Damião de: *Crónica do Felicíssimo Rei D. Manuel*, 4 sv., Coimbra 1949-1955.

²¹⁵ Je důležité poznamenat, že Jindřich Mořeplavec nikdy nezamýšlel dosáhnout skutečné Indie, ale pouze tzv. Etiopské Indie, tj. východní Afriky a Arábie, a to až od 50. let 15. století. Teprve Jan II. vypracoval plán objevení námořní cesty ke skutečné Indii, tedy k poloostrovu Přední Indie.

rytíři vstoupili do Jeruzaléma a konečný portugalský triumf plánoval Manuel I. vyjádřit svou korunovací na císaře Orientu.²¹⁶

V Maroku, nejzápadnější a politicky roztržštěné výspě islámu, se před portugalským panovníkem měli sklonit král Fesu i emír Marrákeše. Motivem, který Manuela přiměl usilovat o podmanění severozápadní Afriky,²¹⁷ bylo vedle jeho křesťanského zánícení nebezpečí turecké penetrace, jež spolu s aktivitami berberských pirátů mohla vést k růstu jejich vlivu v Maroku, následně k bloádě Gibraltarské úžiny a v konečné fázi k ohrožení samotného Iberského poloostrova.²¹⁸ Kromě toho postupně eskalovaly konflikty s Kastilci, kteří roku 1496 obnovili mezitím zaniklou pevnostku Santa Cruz de la Mar Pequeña a ze svých základen na Kanárských ostrovech pronikali i do regionů, jež smlouva z Tordesillasu (1494) přiřkla Portugalsku.

Manuel I. se rozhodl kontrovat výpravou proti alžírskému přístavu Malazquivir (Marsá al-Kabír, Mers el-Kibir, římský Portus Magnus)²¹⁹ nedaleko Oranu v kastilské zóně vlivu. V červenci 1501 vyslal Joã de Meneses, prvního hraběte z Taroucy, v čele flotily o 30 korábích, aby maurské město obsadil a poté se přemístil do východního Středomoří, kde měl poskytnout pomoc benátské flotile, jež roku 1499 podlehla osmanským Turkům v první bitvě u Lepanta. Následně se osmanští vojáci vylodili na pevninské části Benátské republiky, tzv. Terra ferma, a dostali se až na dohled od Vicenzy. V samotných Benátkách vypukla panika, neboť turecké loďstvo kotvilo nedaleko města. Slavný Leonardo da Vinci benátskému senátu doporučoval, aby bylo využito jím navržených potápěčských úborů k chůzi po dně benátské laguny a k vyvrtání děr do trupů nepřátelských lodí.

Po úspěšném vylodění v Malazquiviru byli portugalští rytíři 23. července maurskými obránci z pevniny opět vytlačeni a Meneses tak odplul s nepořizenou směrem na východ. Po spojení s benátskou eskadrou u řeckého ostrova Korfu turecká flotila ustoupila před křesťanskou přesilou a umožnila tak uzavření míru (1503), jímž Benátčané ztratili část Peloponésu, ale získali jónský ostrov Kefalónii. Benátský dík tlumočil králi Manuelovi v Lisabonu emisar *Serenissimy* Pietro Pascualigo (Pasqualigo).

²¹⁶ Srv. Thomaz, Luís Filipe F. R.: *A política oriental de D. Manuel I e suas contracorrentes*, in: Thomaz, Luís Filipe F. R.: *De Ceuta a Timor*, Difel, Lisboa 1998, s. 189-206.

²¹⁷ Torquato de Sousa Soares popírá, že by Manuel I. usiloval o vojenské podrobení Maroka, a akcentuje jeho obchodní zájmy. Srv. *Algumas Observações sobre a Política Marroquina da Monarquia Portuguesa*, s. 539.

²¹⁸ Srv. Junqueiro, Maria Clara: *Política Norte-Africana: Rumos na Expansão Portuguesa*, in: *Clio*, Lisboa 1982, sv. 4, s. 57.

²¹⁹ V arabštině znamená jméno města „velký přístav“.

Když v roce 1502 a znovu roku 1504 generální kapitán a *adelantado*²²⁰ pro africké pobřeží naproti Kanárskému archipelagu (od 1499) a guvernér kanárských ostrovů Tenerife a La Palma Alonso Fernández de Lugo založil v Agadiru severně od portugalského „protektorátu“ Mečy pevnost, Manuel I. musel na toto ostentativní porušení mezinárodní dohody z Tordesillasu reagovat a tentokrát již musel být úspěšný. Přestože Kastilci byli zakrátko vypuzeni obyvateli Mečy, přikázal v roce 1505 Joãovi Lopesovi de Sequeira, faktorovi právě z blízké Mečy, aby v Agadiru²²¹ na pobřeží oceánu na jih od mysu Guer (Gué), nejzazší hranice atlantského Maroka, zbudoval na vlastní náklady citadelu, jež by zabránila pokračování kastilských operací v oblasti. Sequeira králův rozkaz splnil a novou tvrz nazval Santa Cruz do Cabo de Guer (Gué).

Zpočátek pevnost jako soukromý majetek spravoval její zakladatel, od něho ji koncem roku 1512 za 5000 *cruzados* a důchod ve výši 100 000 reálů odkoupila portugalská Koruna.²²² Tou bylo vedle vytlačení kastilských konkurentů prosazení monopolu na nákup produktů z jihomarockého regionu Sus, s jehož centrem Tarudante, křižovatkou obchodních cest mezi severní Afrikou a říší Songhaj ležící 100 km na východ, byl Agadir spojen prostřednictvím nedaleké řeky Sus.

Pevnost v Agadiru představuje vůbec první portugalské opevnění vybudované na jih od řek Sebú a Bú Regreg. Její výstavbou byla obnovena vojenská expanze do Maroka, jejíž strategie spočívala v uzavření ústí hlavních řek atlantského pobřeží mohutnými pevnostmi, které měly zajistit kontrolu obchodu s vnitrozemím a zamezit tamějším muslimským státním útvarům v přístupu k Atlantiku.²²³

Tímto způsobem by byly podvázány jejich vlastní obchodní aktivity a toto železné sevření je mělo nakonec zardousit. Pás pevností na marockých březích by kromě toho zabezpečoval trasu spojující Portugalsko s Indií, tzv. *Carreiru da Índia* (*Rota do Cabo*). Během příštího desetiletí, označovaného Antóniem Diasem Farinhou jako „imperialistické“,²²⁴ tak portugalská kameníci pracovali v ústí řek Sebú (port. Cebu), Umm al-Rabî (port. Morbeia či Morbea), Tensift (port. Tencifte, též rio dos sáveis), Ksob a nedaleko vodního toku Sus (port. Suz).

²²⁰ Conquistador, který vedl dobývání a kolonizaci neznámého území na své náklady, ale ve jménu Koruny. Doslova „ten, kdo jde kupředu“.

²²¹ Arabsky znamená jméno města „opevněná sýpka“ či „opevněné místo“.

²²² Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 29.

²²³ Srv. Dias, Pedro: *As Fortificações Portuguesas da Cidade Magrebina de Safi*, s. 12; Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 437.

²²⁴ Farinha, António Dias: *Características da Presença Portuguesa em Marrocos*, in: Albuquerque, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*, sv. I, Lisboa 1989, s. 116.

Nejprve byla zvolena delta řeky Ksob v polovině vzdálenosti mezi Safimem a Azamorem, kde v průběhu roku 1506 řídil výstavbu pevnosti Mogador (*Castelo Real*) zkušený a zasloužilý sedmdesátník Diogo de Azambuja, známý jako zakladatel portugalského střediska São Jorge da Mina (dnes Elmina) na Zlatonosném pobřeží v Guinejském zálivu (1481-1482). Na místě Mogadoru dnes stojí město Essaouira či as-Sawíra²²⁵ zbudované v letech 1765-1770 podle plánů francouzského architekta Théodora Cornuta. Roku 1507 byl Azambuja jmenován kapitánem nově zbudované tvrze stojící naproti stejnojmennému ostrovu, avšak ta byla již roku 1510 z neznámých důvodů opuštěna.²²⁶ Po celou dobu své existence udržovala velice těsné vztahy s Madeirou, odkud do Mogadoru přicházely potraviny a nejrůznější materiál.²²⁷

Na přelomu let 1507 a 1508 působil Azambuja jako královský dohlížitel zřejmě i při stavbě pevnůstky Aguz (v současnosti Soeira Quedima) v ústí řeky Tensift, přičemž i v tomto případě poté od roku 1508 vykonával funkci jejího kapitána. V místní tradici se udržuje přesvědčení, že ji Portugalci postavili z prefabrikátů dopravených z Lisabonu za jedinou noc.²²⁸ Příběh nepříliš významného Aguzu se definitivně uzavřel v roce 1525, kdy jej jeho kapitán Gonçalo Mendes Sacoto (Çacoto) na královský rozkaz srovnal se zemí. Šeríf tehdy tuto událost pohrdlivě komentoval: „Kdo zničil své, nezmocní se cizího“.²²⁹

Mimořádně cenného Safimu se v únoru 1508 zmocnil již kulhající veterán Diogo de Azambuja, když využil vnitřních svárů mezi muslimy. Již roku 1507 byl zavražděn vládce města Abdarrahmán a správy se zmocnily dva muslimské rody – Bentafula (Ben Tafufa) a Haliadux (Aliadux). Jako záruku své bezpečnosti povolali jejich vůdci do Safimu reprezentanta portugalského krále a „protektora“ – kapitána Mogadoru Azambuju, jenž však krátce poté musel kvůli převratu provedeném Jahjá Bentafulou uprchnout. Aliadux odjel s ním, ale oba se v srpnu 1507 s podporou flotily Garcii de Melo vrátili zpět a bylo dosaženo křehké dohody.

Počátkem roku 1508 dorazil do Safimu s posilami, zbraněmi a materiálem Gonçalo Mendes Sacoto a Azambuja začal ve shodě s instrukcemi krále Manuela potají posilovat opevnění místní portugalské faktorie. V únoru 1508 pak došel k názoru, že nazrála situace k

²²⁵ Arabsky jeho jméno znamená „dobře navrženo“.

²²⁶ Srv. Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 111.

²²⁷ Srv. Farinha, António Dias: *A Madeira e o Norte de África nos séculos XV e XVI*, in: *Primeiro Colóquio Internacional de História da Madeira*, Funchal 1989, s. 366.

²²⁸ Srv. Farinha, António Dias: *Características da Presença Portuguesa em Marrocos*, s. 118; Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 25.

²²⁹ Cit. z: Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, in: Albuquerque, Luís de (ed.), *Portugal no Mundo*, sv. I, Lisboa 1989, s. 127; Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, in: *Mare Liberum*, č. 13 a 14, 1997, s. 17.

tomu, aby si město podrobil. Umně využil zmatku, jež vypukl v Safimu v souvislosti s neshodami mezi Sacotem a krátce předtím přípluvším třetím kapitánem Funchalu Simãem Gonçalvesem da Câmara, vyprovokoval střet s muslimy a v nastalých bojích obsadil strategicky nejdůležitější budovy.

Manuel I. poté Dioga de Azambuja 25. srpna 1508 jmenoval kapitánem Safimu. Již příštího roku 1509 jej ale pro jeho „pokročilý věk a stížnosti místních obyvatel na jeho údajnou krutost“²³⁰ nebo snad proto, že „jej považoval za příliš mladého na to, aby dobyl město, a za příliš starého na to, aby je ubránil“²³¹ nahradil Pedrem de Azevedo. Toho pak dalšího roku 1510 vystřídala nejslavnější postava portugalské éry v celém jižním Maroku – Nuno Fernandes de Ataíde, jenž během druhého desetiletí 16. století ve zmíněné oblasti vytvořil zónu portugalského vlivu sahající téměř až k Marrákeši.

Portugalský „protektorát“ v Azamoru nestál nikdy na tak pevných základech jako v Safimu a místní vládci se portugalskému vměšování bránili za každou cenu. Když v roce 1502 nebo 1503 vypověděli vzájemnou smlouvu z roku 1486 a odmítli platit roční tribut, začal Manuel I. uvažovat o trestné expedici. Plánoval též výstavbu podpůrné pevnosti v nedalekém Mazagão (Mazagan), což mu roku 1502 nabídl tamní muslimský náčelník Celem ben Omar, aby v marocké anarchii získal nějaké jistoty. Realizace tohoto plánu však byla prozatím odložena.

Přestože v roce 1504 byla konfliktní situace v Azamoru urovnána, panovník se nedůvěry vůči svým nespolehlivým poddaným již nikdy nezbavil. Roku 1507 pověřil João de Meneses, aby prozkoumal přístavy v Azamoru, Mamore, Salé a Larache. Jeho společník Duarte de Armas všechna zmíněná města zachytil na svých rytinách, které do svého díla *Civitates Orbis Terrarum* (port. *Livro das Cidades*, tedy *Kniha měst*), obsahujícího i řadu mimomarockých obchodních center a vydaného roku 1572 v Kolíně nad Rýnem, zahrnul Němec Georg Braun (latinsky Georgius Braunius, port. Jorge Bráunio).²³²

Na základě získaných informací byla v červenci 1508 vypravena flotila čítající na 50 až 60 plavidel, již velel kompetentní João de Meneses, s cílem získat kontrolu nad Azamorem. Toho mělo být dosaženo bez zbytečného krveprolití ve spojení s jednou z místních muslimských frakcí. Záměr se však nezdařil a portugalská výprava se v srpnu vrátila do Lisabonu s nepořízenou. Další pokus, jenž měl reagovat také na vypuzení

²³⁰ Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 31.

²³¹ Cordeiro, Luciano: *Diogo de Azambuja*, Lisboa 1892, s. 54.

²³² Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 20 a 23.

portugalských obchodníků z přístavu jeho vládcem jménem Muláj Zidan²³³ krátce po krachu Menesesova podniku, se měl uskutečnit sice již příštího roku 1509, avšak přípravy zmařilo několik závažných událostí, které vyžadovaly veškerou pozornost královského dvora v Lisabonu.

Vzhledem k tomu, že na přelomu 15. a 16. století vypršelo desetileté příměří uzavřené mezi Janem II. a králem Fesu Muhammadem al-Šajchem, bylo třeba očekávat v severním Maroku obnovení rozsáhlejších válečných akcí ze strany muslimů. K tomu po sérii drobných střetů došlo v říjnu 1508, kdy nový král Fesu Muhammad al-Burtugálí (tj. Portugalec) oblehl s mohutným vojskem Arzilu. Manuel I. nemohl za žádnou cenu připustit, aby prapor s půlměsícem slavil vítězství nad křesťanskými sbory. Ihned se přesunul do přístavu Tavira v Algarve, odkud, stejně jako před necelými 20 lety Jan II., plánoval v čele 25 000 mužů osobně vyrazit na severoafrická bojiště.²³⁴ Brzké stažení maurských útočníků tak potřebu vojenského tažení odložilo na neurčito. Manuel I. se nakonec stal prvním portugalským panovníkem, jenž nebojoval v žádné bitvě.

Ještě než bylo zažehnáno nebezpečí pádu Arzily, vyvstal pro portugalskou Korunu další problém. Kastilská monarchie po svém sjednocení s aragonským sousedem (1479) a potlačení partikulárních zájmů šlechty za vlády „Katolických Veličenstev“ Isabely I. Kastilské a Ferdinanda V. Aragonského zahájila koncem 15. století expanzi do své severoafrické zóny vymezené jí smlouvou z Tordesillasu. Podle projektu z let 1493-1494 měla být podmaněna celá severní Afrika od Melilly až po Egypt, ale angažmá v řadě jiných mocenských otázkách z něj učinilo jen zbožné přání.²³⁵ Zajištění bezpečnosti středomořských námořních tras však vyžadovalo kontrolu alespoň několika klíčových přístavů.

V roce 1497 se Juan de Guzmán, vévoda z Mediny Sidonia, zmocnil Melilly, roku 1505 Diego Fernández de Córdoba dobyl alžírský Mazalquivir (Mers el-Kibir), který se před čtyřmi lety bez úspěchu pokoušeli zabrat Portugalci, a roku 1506 kastilští vojáci vstoupili do Caçaçy (Cazazy). Kastilské jednotky postupovaly ve jménu muslimského vládce Tlemcenu Muláje Baudalá Abdalího, jehož stát spadal do kastilské sféry vlivu. Když však Pedro de Navarro, hrabě z Oliveta, 23. července 1508 okupoval malý ostrůvek západně od Caçaçy (Cazazy) jménem Peñón de Vélez de la Gomera,²³⁶ došlo ke zcela zřejmému porušení dohody z Tordesillasu.

²³³ Termín *muláj* (*mawláj*) pochází z arabského slova *mawlá* (čti maulá) a znamená doslova „můj pán“ a přeneseně také „princ“. V Maroku se častokrát stal součástí jmen panovníků.

²³⁴ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, Lisboa 1995-2003, s. 22.

²³⁵ Srv. Rumeu de Armas, Antonio: *El Tratado de Tordesillas*, Madrid 1992, s. 183.

²³⁶ Od roku 1530 je následkem zemětřesení spojen s africkou pevninou.

Portugalský král Manuel I. proti tomu energicky protestoval a žádal Ferdinanda Aragonského, aby mu „vydal to, co je naše“. Ferdinand svěřil diplomatické jednání do rukou Ochoy Álvareze de Isásaga, pokladníka a sekretáře portugalské královny Marie. Ten na lisabonském dvoře vysvětloval, že Peñón de Vélez musel být obsazen, neboť z protilehlého města Vélez (Beles), ležícího na březích Afriky, místní muslimové podnikali korzárské výpravy proti andaluskému pobřeží.

Dále upozorňoval, že není vůbec jisté, zda skalnatý ostrůvek leží v království Fes, poněvadž maurský vládce blízkého města Vélez vystupoval jako suverénní panovník a v takovém případě by jeho území nebylo možné zařazovat do teritoria, na něž drželi právo dobytí (conquisty) Portugalci. Nakonec Ochoa de Isásaga tvrdil, že portugalské zabrání Agadiru roku 1505 se také odehrálo proti kastilským zájmům.²³⁷

Manuel byl pod dojmem kastilské vojenské pomoci obležené posádce v Arzile z října 1508 ochoten k jednání o výměně Peñónu de Vélez,²³⁸ ale zároveň odmítl jakékoliv spojování celé záležitosti s Agadirem, jenž byl podle něj nezpochybnitelně portugalským majetkem. Králi Ferdinandovi tedy v listopadu 1508 napsal, „ať si ponechá řečený Vélez, ale ať mi poskytne náhradu odpovídající mé cti, jak se sluší vzhledem k mému postavení a království“.²³⁹

Ferdinand nabídl výměnu za Agadir, což Manuel rezolutně odmítl a požadoval místo toho uznání integrity portugalského panství v atlantské Africe, kde zůstávalo sporným území mezi Meçou a mysem Bojador. Aragonský monarcha s tím v prosinci 1508 vyslovil předběžný souhlas, ale konečné schválení podmiňoval ponecháním pevnůstky Santa Cruz de la Mar Pequeña v kastilských rukou. Poté svému protějšku navrhl osobní setkání k dořešení všech podrobností. Manuel se však k Ferdinandově snaze udržet drobnou saharskou fortifikaci postavil odmítavě a urovnání vzájemných vztahů tak bylo odloženo o další tři čtvrtě roku.²⁴⁰

O dalším průběhu jednání během jara a léta 1509 se sice neví prakticky vůbec nic, ale 18. září 1509 bylo v Sintře dosaženo závěrečné dohody.²⁴¹ Podle ní Peñón de Vélez zůstal Kastilii a vzájemná hranice s portugalskými državami byla posunuta směrem na západ do vzdálenosti šesti leguá (mil) od ostrova, zatímco „král Ferdinand, ..., přenechává králi Portugalska a všem jeho dědicům a nástupcům od tohoto dne provždy všechna práva a

²³⁷ Srv. Rumeu de Armas, Antonio: c. d., s. 187.

²³⁸ Tamtéž, s. 188-189.

²³⁹ Tamtéž, s. 190.

²⁴⁰ Tamtéž, s. 191-201.

²⁴¹ Tamtéž, s. 202.

nároky ... na všechny země ... od hranice šesti leguí od Peñónu de Vélez směrem k Ceutě, a na země, které král Portugalska drží v království Fes až k mysům Bojador a Não“.²⁴²

Kastilie tak rezignovala na atlantské pobřeží Afriky, které tak v celé své délce s konečnou platností připadlo Portugalsku. Jedinou výjimku představovala pevnůstka Santa Cruz de la Mar Pequeña utopená v pouštním písku na pobřeží pozdějšího Ifni, z níž se Kastilci roku 1524 či 1527 pod tlakem místních domorodých kmenů stáhli a své nároky na ni obnovili až v 19. století. Smlouvou z Tetuánu (1860) ji od Maroka získali zpět do svého vlastnictví, ačkoliv po ní již nebylo ani památky.²⁴³

Smlouva ze Sintry představuje definitivní vyřešení kastilsko-portugalských sporů o oblast severní a severozápadní Afriky, který se datuje prakticky od roku 1415, kdy kastilský panovník nesl s nelibostí úspěšnou portugalskou akci proti Ceutě. Kastilie se po roce 1509 soustředila na expanzi v severoafrickém prostoru na východ od hraniční linie s Portugalskem, tzn. na pobřeží Alžírska, Tuniska a Lybie. V květnu 1509 se pod její vládu dostal přístav Oran, téhož roku město Bujía (Bugia) a roku 1510 lybijský Tripolis (Tarábulus al-Gharb). Její pozice však ohrožoval silící turecký tlak využívající ochotné pomoci berberských pirátů. Tak v roce 1522 museli Kastilci opustit Peñón de Vélez de la Gomera, který znovu a definitivně získali zpět v roce 1564.

Portugalskému králi Manuelovi se podpisem smlouvy v Sintře otevřel prostor k dobytí Azamoru, o což usiloval již od roku 1507. Válečné přípravy však byly zahájeny až na podzim 1512, poněvadž mezitím v prosinci 1510 Maurové oblehli Safim a finance byly potřeba i na jiných místech portugalského impéria. Do srpna 1513 se podařilo shromáždit neuvěřitelných 400 nebo dokonce 500 plachetnic, 13 000 pěšáků a 2000 jezdců. Velením expedice byl pověřen Jaime, čtvrtý vévoda z Bragança a Manuelův synovec, „nejbohatší portugalský šlechtic té doby“.²⁴⁴

Vedle něho se mezi účastníky tažení nacházela řada předních aristokratů, jako byl například João de Meneses, jenž již Azamor s armádou jednou navštívil, první hrabě z Redonda a Borby a kapitán Arzily Vasco Coutinho, hrabě z Tentúgalu Rodrigo de Melo, správce královských financí (*vedor da fazenda*) Rui Barreto či kapitán Funchalu na Madeiře João Gonçalves da Câmara, který přiváděl 800 mužů na 20 korábech, nejvíce ze soukromníků kromě vévody z Bragança.²⁴⁵

²⁴² Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, s. 271; Rumeu de Armas, Antonio: c. d., Madrid 1992, s. 203.

²⁴³ Srv. Farinha, António Dias: *O reino de Fez no tratado de Tordesilhas*, s. 273.

²⁴⁴ Peres, Damião: *Conquista de Azamor pelo Duque de Bragança D. Jaime em 1513*, Lisboa 1955, s. 9.

²⁴⁵ Srv. Farinha, António Dias: *A Madeira e o Norte de África nos séculos XV e XVI*, s. 367.

Manuel I. doufal, že obsazení Azamoru otevře jeho rytířům cestu pro finální útok na Fes i Marrákeš, neboť město leželo přesně na rozhraní regionů Doukkala a Šáwíja,²⁴⁶ a v tomto smyslu také informoval papeže Lva X. Ačkoliv je toto tvrzení nepochybně přehnané,²⁴⁷ kontrola ústí řeky Umm al-Rabî představovala nezbytný krok ke splnění Manuelova snu – ovládnutí Maroka.²⁴⁸ Gil Vicente, „otec portugalského divadla“, burcoval ve svém dramatu *Exortação da Guerra* (Výzva k válce) své krajany: „Celé nebe vás podporuje, král Fesu brzy podlehně“. ²⁴⁹ Papež Lev X. vyjádřil portugalskému podnikovi svou podporu tím, že ho prohlásil za křížovou výpravu.

Obrovská flotila zvedla kotvy v lisabonském přístavu 16. srpna 1513 a za několik dní se vojáci, mezi nimiž se nalézal i Fernão de Magalhães, již vylodovali v Mazagão 10 km jižně od Azamoru, neboť jeho nekvalitní přístav nedovoloval vjezd plavidel s velkou tonáží a tudíž s vysokým ponorem. Dne 1. září zahájila portugalská armáda postup na Azamor, jehož obléhání začalo o den později. Maurští obránci nebyli mnohonásobné přesile schopni čelit a už 3. září se vzdali. Portugalský úspěch byl oslavován i v Římě, přestože samotný vévoda z Bragançy Jaime nebyl poničeným přístavem nijak oslněn: „Uvnitř je město tak nevzhledné, že vypadá jako nejošklivější kozí chlév na světě, ačkoliv zvenku má tak překrásné hradby“²⁵⁰.

Kapitánem Azamoru (*capitão da cidade*), jehož obvod hradeb byl kvůli nízkému počtu portugalských vojáků zmenšen, určil vévoda z Bragançy Ruie Barreta a vojenským velitelem (*capitão do campo*) jmenoval João de Meneses. Sám město opustil koncem listopadu 1513, když předtím kategoricky odmítl pochodovat na Marrákeš, k čemuž jej přemlouvali někteří důstojníci.²⁵¹ Přestože Portugalci zvítězili, posádce v počtu 2600 mužů²⁵² se nedostávalo materiálu ani potravin.

Vévoda Jaime krále Manuela varoval, že dobytí Maroka nebude možné v důsledku vzrůstajícího odporu radikálních a fanatických muslimů v čele s šerífem Abú Abdalláhem Muhammadem z Tagmadartu, který leží v údolí řeky Drá na jihu Maroka.²⁵³ Rozšíření zvěsti o pádu Azamoru po jihomarockých provinciích Doukkala a Šáwíja přesto způsobilo paniku a

²⁴⁶ Srv. Semedo de Matos, Jorge: *A hora das fortalezas*, in: *Revista da Armada*, Marinha de D. Manuel, č. 44, dostupné na www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista.

²⁴⁷ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 37.

²⁴⁸ Torquato de Sousa Soares se domnívá, že tažení proti Azamoru mělo pouze „obnovit portugalskou prestiž“. Srv. *Algumas Observações sobre a Política Marroquina da Monarquia Portuguesa*, s. 541.

²⁴⁹ Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 37.

²⁵⁰ Peres, Damião: c. d., s. 12.

²⁵¹ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 542.

²⁵² Srv. Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *Documentos inéditos para a história dos portugueses em Azamor*, in: *Arquivos do Centro Cultural Português*, Lisboa 1979, s. 113.

²⁵³ Srv. Semedo de Matos, Jorge: *A hora das fortalezas*, in: *Revista da Armada*, Marinha de D. Manuel, č. 44.

následně vylidnění významných maurských ekonomických center oblasti nacházejících se v blízkosti pobřeží, jako byly Tite a Almedina, centrum výroby vlněných látek.

Král Manuel byl přesvědčen, že nyní je pád Fesu už jen otázkou času. Triumf křesťanských zbraní ve svaté válce proti nenáviděným muslimům mělo vyjádřit honosné a nákladné poselstvo, které koncem roku 1513 portugalský monarcha vyslal do Věčného města. Hlavního emisara Tristãa da Cunha přijal v okázalé audienci dne 20. března 1514 papež Lev X., jenž byl oslněn bohatstvím stejně jako přehlídkou zástupců světové fauny ze tří kontinentů. Vděk Svatého otce, jemuž v duchovní rovině ležela u nohou polovina zeměkoule, představovala bula *Precelsae Devotionis* ze 3. listopadu 1514, kterou Portugalsku přisoudil Indii a všechna nově objevená území v Asii i dále na Východě. Kromě toho Manuelovi umožnil využít plnou třetinu příjmů portugalské církve na válku v severní Africe.²⁵⁴

Snaha získat dostatečné garance zajišťující držbu Azamoru vedly panovníka k rozhodnutí nechat postavit opevnění v blízkém Mazagão (al-Jadida či el-Jadida, tedy „nová“), o což již roku 1502 usiloval místní vládce Celem ben Omar a což v září 1513 doporučoval vévoda z Bragançy Jaime. V létě 1514 se již zvedaly k africkému nebi věže nevelké tvrze, jež ležela v zátoce poskytující „nejlepší přístav na světě“,²⁵⁵ přes který se uskutečňoval obchod s Azamorem.

Na rok 1515 pak Manuel I. připravil plán, podle něhož měly být v ústí řeky Sebú v místě maurské osady Mamora²⁵⁶ (v současnosti al-Mahdiya) blízko moderního přístavu Kenitra a posléze i v Anafé (nynější Casablanca) vybudovány pevnosti, jež by zkompletovaly sevření království Fes od Atlantiku a zároveň propojily severomarocké portugalské osady s jihomarockými, neboť Mamora leží přesně uprostřed atlantského pobřeží Maroka.²⁵⁷ Návrh kapitána Azamoru Ruie Barreta z roku 1514, jenž doporučovat dobýt město Salé, významný muslimský přístav, přes něhož procházel velký objem marockého obchodu, byl odmítnut.

O ústí řeky Sebú měli Portugalci jisté představy díky návštěvám svých špiónů z roku 1507 v osobě Joãa de Menses a z roku 1514, kdy do Mamory zavítali Estêvão Rodrigues Bérrio a João Rodrigues. V červnu 1515 byla připravena velká flotila skládající se z 200 plachetnic s 8000 muži na palubách. V jejím čele stanul António de Noronha, syn markýze z Vily Real a pozdější hrabě z Linhares. Expedice dorazila na místo určení 23. června a následujícího dne, tedy na svátek sv. Jana Křtitele, se vylodila. Na počest toho byla vznikající

²⁵⁴ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond; Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 22.

²⁵⁵ Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 38.

²⁵⁶ Arabsky *el-Ma'moura*, tzn. vzkvétající, kvetoucí.

²⁵⁷ Srv. Cruz, Maria Augusta de Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 108; Farinha, António Dias: *O Interesse pelo Norte de África*, s. 112.

pevnost, budovaná podle plánů architekta Dioga Boitacy, nazvána *São João de Mamora*. Jejím kapitánem byl ještě v Portugalsku určen Álvaro de Noronha.

Dříve, než mohla být tvrz dokončena, přitáhl k Mamoře s vojskem maurský správce (*al-qáid*) Meknesu Muláj Násir. Mezi jeho bojovníky se nacházel i slavný geograf Leo Africanus.²⁵⁸ Tehdy se ukázalo, že výběrem stavebního místa došlo k tragickému omylu. Krajina byla plná močálů a bažin, pevnost navíc ležela na úpatí kopce, který muslimové obsadili a získali tak cennou strategickou výhodu.²⁵⁹ Vzápětí zatarasili vstup do ústí řeky, čímž znemožnili dodávky potravin a materiálu portugalským obráncům. António de Noronha 10. srpna zavelel k ústupu, který stál život snad až 4000 vojáků.²⁶⁰ Portugalci dále ztratili na 100 lodí a 52 děl, což ve výsledku znamenalo nejtěžší porážku, kterou Manuel I. zažil.

Porážka před Mamorou ukončila mýtus o portugalské neporazitelnosti stejně jako znamenala konec aktivní portugalské expanze v severní Africe. Expedice do Anafé se již neuskutečnila, projekt marocké křížové výpravy ztroskotal. Nyní bylo třeba zajistit obranu stávajících přístavů v Maroku, kterých se Portugalci zmocnili především díky zmatkům a anarchii, jež zemi přinejmenším od konce 15. století sužovaly. V ohrožení se nacházel jak jih, kde začala nebezpečně vzrůstat moc marockých šerífů Ahmada al-Araj a Muhammada aš-Šajch, synů Abú Abdalláha Muhammada, tak sever v okolí Gibraltarského průlivu, kde byla námořní plavba znesnadňována berberskými piráty podporovanými z Osmanské říše. Vedle toho se zvyšovaly aktivity francouzských korzárů, jako byli Jean Fleury a Jean Ango, a obchodníků, kteří se v honbě za ziskem nestyděli spolupracovat dokonce ani s šerífy.²⁶¹

Manuel I. pod vlivem zmíněných událostí přistoupil k reorganizaci portugalského loďstva a roku 1520 vytvořil tři stálé flotily. Bezpečnost ve vodách Gibraltarské úžiny, a tedy i při pobřeží obou Algarve (tj. Algarve a Maroka), mělo zaručit tzv. úžinové loďstvo (*Armada do Estreito*), ochrana západoportugalských břehů byla svěřena tzv. pobřežní či královské flotile (*Armada da Costa* či *Armada do Reino*) a vojenský doprovod obchodním korábům z Brazílie a Asie měla od Azorských ostrovů až do Lisabonu obstarat tzv. ostrovní eskadra (*Armada das Ilhas*).

Za vlády Manuela I. dosáhlo portugalské panství v Maroku největšího rozsahu. Nejde jen o počet ovládaných přístavů, ale také a především o kontrolu vnitrozemí prostřednictvím systému tzv. spřátelených Maurů (*mouros de pazes*), muslimských vazalů portugalského království platících za svoji ochranu tribut. Zatímco v severním Maroku došlo k jeho

²⁵⁸ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 39.

²⁵⁹ Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 38.

²⁶⁰ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 40.

²⁶¹ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: *Portugal em Marrocos na Época de D. João III. Abandono ou Permanência?*, Funchal 1998, s. 45-49.

rozvinutí zejména po uzavření mírové smlouvy mezi Alfonsem V. a králem Fesu roku 1471 a po obnovení nepřátelství po roce 1500 v podstatě zanikl, na úrodných atlantských pláních regionů Doukkala a Šáwíja, bohatých na obilí a další zemědělské plodiny, stejně jako dobytek, ovce či velbloudy, byl ustaven až v době působení kapitána Safimu Nuna Fernandese de Ataíde v letech 1510 až 1516. Území, jež zahrnoval a kde se prosadil tzv. portugalský mír (*pax portuguesa*), se rozkládalo na několika tisících čtverečních kilometrech od řeky Umm al-Rabî na severu po řeku Tensift na jihu a od Azamoru a Safimu na západě až k Vysokému Atlasu a Marrákeši, středisku jižního Maroka, na východě.

Hlavním účelem celého systému spřátelených Maurů bylo pro Manuela I. nepochybně ovládnutí marockého vnitrozemí bez zbytečného použití vojenské síly. Vítězství se v tomto případě dosahovalo finančními dary a politickými ústupky vůdcům jednotlivých berberských kmenů.²⁶² Neocenitelného spojence při tom představoval berberský muslimský náčelník jménem Jahjá Bentafufa, jenž se původně postavil proti Portugalcům v Safimu (1508), ale posléze vstoupil do služeb portugalské Koruny. Neopomenutelnou roli při vzniku instituce spřátelených Maurů jistě hrála i nutnost zajistit zásobování portugalských vojenských posádek i dalšího obyvatelstva v pobřežních městech, která byla jinak závislá na dovozu potravin z Evropy. Příslušné zboží, zejména obilí a houževnaté berberské koně, dodávali Mauři portugalské správě ve formě tributu.

V neposlední řadě fungovali muslimští poddaní portugalského krále jako odběratelé portugalských obchodních artiklů nejen z Evropy, tj. hlavně flanderských vlněných látek a mědi, ale i z Orientu, byť v menší míře, tzn. bavlněných textilií z Gudžarátu a Bengálska, šelaku či koření, za něž platili místními a velmi žádanými produkty, jako byla pšenice, ječmen, koně, dobytek, kůže či vosk. Tímto způsobem Portugalci umožnili a dále podporovali rozkvět obchodu, díky němuž bohatli a též se snadno dostávali k ve své vlasti nedostatkovému zboží, jakým byla například pšenice potřebná k výrobě chleba.

Jakmile se Portugalci cítili v jižním Maroku dostatečně silní, pokusili se získat kontrolu i nad tamějším muslimským politickým centrem – městem Marrákeš, v němž sídlil emír z berberského rodu Hintata.²⁶³ V průběhu roku 1514 vedl lisabonský emisar Fernão Dias ve městě diplomatická jednání s cílem prosadit nad ním portugalskou suverenitu. Neuspěl však, a proto se kapitán Safimu Nuno Fernandes de Ataíde společně s kapitánem Azamoru Pedrem de Sousa rozhodli vzít město útokem. Podařilo se jim shromáždit 3000

²⁶² Srv. Boucharb, Ahmed: *A importância de Safi no Império Comercial Português*, in: *Mare Liberum*, Revista de História dos Mares, č. 7, Lisboa 1994, s. 199.

²⁶³ Torquato de Sousa Soares portugalské úsilí o dobytí Marrákeše popírá. Srv. *Algumas Observações sobre a Política Marroquina da Monarquia Portuguesa*, s. 542.

mužů, avšak jen 550 z nich tvořili Portugalci, zatímco zbytek představovali spojenečtí Mauři, a 21. dubna 1515 zahájili tažení na Marrákeš. Po čtyřhodinovém boji o město byly portugalské síly nakonec donuceny ustoupit, aniž by dosáhly úspěchu. Rok 1515 se tak pro Manuela I. stal symbolem vojenského nezdaru.

Již příštího roku 1516 padl ve srážce s Maury Nuno Fernandes de Ataíde, jenž díky svým vojenským i diplomatickým úspěchům vedoucím k vytvoření rozsáhlé zóny spřátelených Maurů patří k největším hrdinům portugalské historie. Po jeho smrti udržoval jednotu celé oblasti poplatné Portugalsku ještě po několik let Jahjá Bentafufa, jenž vystupoval jako oddaný spojenec krále Manuela a dokonce osobně navštívil Lisabon. Právě v této době byla pro snadnější jednání s Maury vytvořena tzv. *aljamia*, tedy portugalština psaná arabským písmem.

Bentafufa se však musel potýkat s nesčetnými problémy způsobovanými samotnými Portugalci. V dopise Manuelovi I. z této doby si stěžuje, že „kapitán ani šlechtici, kteří jsou zde, si nepřejí mír, nýbrž válku a takto činí, protože nemají žádný užitek z míru ani z práce, kterou konám, neboť nesmí brát ani rozdělovat a z tohoto pohledu mi chtějí všichni činit více zla než mohou“.²⁶⁴ Přesto zůstal králi Manuelovi věrný až do konce života.

Když byl Jahjá Bentafufa v roce 1518 či 1519 zavražděn maurským členem své družiny, postupný rozklad systému poutajícího prostřednictvím řady přátelských dohod šéfy muslimských klanů k portugalské Koruně se již nedal zastavit. Byl způsoben nejen rostoucím nebezpečím pocházejícím od šerífů upevňujících svoji moc v regionu Sus na jihu Maroka, kteří spřátelené Maury věrné Portugalsku násilím donutili ke změně tábora, ale také výše naznačeným negativním postojem portugalských šlechticů vůči mírovým vztahům s portugalskými vazaly muslimského vyznání, jež podněcovaly obchod.

Bojovní portugalští velmoži raději ve shodě s ideály středověkého rytířství, ale také v touze po okamžitém zisku, podnikali vojenské vpády do vnitrozemí (tzv. *entradas*, jež byly větší a vedené kapitánem, a menší, tzv. *almogaverias*).²⁶⁵ Navíc zdaleka ne všichni maroťtí Maurové přijali portugalskou svrchovanost dobrovolně a řada xenofobních excesů ze strany křesťanů jejich důvěru v evropského suveréna nadobro vymazala.²⁶⁶

Přechod od útočné taktiky k defenzivnímu způsobu vedení války v jižním Maroku se časově kryje s ukončením aktivní marocké politiky jako celku po porážce u Mamory roku 1515. Definitivní ránu pak Portugalcům zasadila vojska šerífů, když po roce 1521 ovládla obilnářské oblasti na marockých atlantských rovinách, čímž se portugalské osady ocitly v

²⁶⁴ Cit. z: Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 34.

²⁶⁵ Srv. Boucharb, Ahmed: c. d., s. 200.

²⁶⁶ Srv. Boxer, Charles Ralph: *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415-1825*, Porto 1988, s. 11.

krizi, neboť přišly o své hospodářské zázemí. Do dříve bohatého a vzkvétajícího Safimu, jenž byl navíc v roce 1520 sevřen v maurském obklíčení, tak musela být dovážena pšenice a občas dokonce i pitná voda ze zahraničí.²⁶⁷ Vrcholné období portugalské přítomnosti v Maroku, jež spadá do doby vlády Manuela I., tak bylo vystřídáno nástupem éry úpadku.

²⁶⁷ Srv. Boucharb, Ahmed: c. d., s. 200.

8. ÉRA STAGNACE

Dlouhodobá portugalská přítomnost v Maroku počátkem 16. století trvala již téměř sto let a dynastie Merínovců ani rod Wattásovců si s ní nedokázaly poradit. Naopak hranice portugalského panství se stále rozšiřovaly. Tato situace se některým muslimům jevila jako dále nepřijatelná a krátce po dobytí Azamoru čtvrtým vévodou z Bragançy (1508) odpovídajícím způsobem zareagovali. Na přelomu roku 1508 a 1509 zvolili jistého Abú Abdalláha Muhammada z Tagmadartu, jenž leží v údolí řeky Drá nedaleko dnešního města Zagora v jihomarockém regionu Sus, aby se postavil do čela *džihádu* (svaté války) proti křesťanským „nevěřícím“, tj. Portugalcům a Španělům, stejně jako proti špatným služebníkům Alláhovým, tedy berberskému rodu Hintata z Marrákeše a o něco později i proti Wattásovcům vládoucím v království Fes.

Abú Abdalláh Muhammad, který pocházel z arabské rodiny Sa‘dovců, jejíž kořeny sahaly až do rudomořského přístavního města Jambo,²⁶⁸ se honosil titulem šerífa. Tento titul byl vyhrazen pro potomky proroka Muhammada, zejména jeho dcery Fátimy a jejího manžela, čtvrtého chalífy Alího (jedná se tedy o rodový titul), a užívali jej vedle dalších titulů všichni maroční vládci od Idrísovců až po dnešní marocké krále. Z důvodu svého původu byli šerífové v muslimském světě velice vážení a disponovali řadou právních privilegií odlišujících je od běžných věřících. Jako takoví byli vyhledáváni lidem v dobách nejruznějších krizí a nepokojů, jako například v období občanské války v letech 1465-1472, aby se pokusili neklidnou situaci vyřešit.²⁶⁹

Ideologickou záštitu fanatického hnutí marockého šerífa převzali tzv. marabuti,²⁷⁰ tedy súfijští asketové a mystici sdružení v náboženských bratrstvech nebo žijící poustevnickým způsobem života, kteří vykládali Korán po svém. Tito svatí muži se především v Maroku, kde měl súfismus dlouhou tradici, těšili navzdory snaze oficiálních muslimských duchovních velké úctě a vážnosti, takže s jejich pomocí získali šerífové nezbytnou lidovou podporu pro své činy.²⁷¹

Vojenské úspěchy šerífa vedly záhy k ovládnutí celého jihomarockého kraje Sus, přičemž již v roce 1511 jeho ozbrojenci poprvé ohrožovali portugalský Agadir. V dalších letech, zejména od konce druhé dekády 16. století, donutili kombinací přesvědčování a

²⁶⁸ Srv. Cosme, João: c. d., s. IX.

²⁶⁹ Srv. Farinha, António Dias: *Os Xarifes de Marrocos*, s. 61; Farinha, António Dias: *Os Marabutos e a presença portuguesa em Marrocos*, s. 303.

²⁷⁰ Označování též jako *murabité*, *sálihové*, *waliyyové* nebo *sayyidové* (sidi). Portugalci je nazývali jednoduše *caciz*, tj. poustevník, eremita, nebo *marabuto*, kterýžto termín se v následujících desetiletích rozšířil i do dalších evropských jazyků.

²⁷¹ Srv. Farinha, António Dias: *Os Marabutos e a presença portuguesa em Marrocos*, s. 303.

otevřeného násilí většinu muslimů poplatných portugalské Koruně, tzv. spřátelených Maurů, opustit své dosavadní pány a podpořit svatou věc islámu. Portugalský vliv v jižním Maroku v tomto období prudce klesal, faktorie v přístavu Meça byla uzavřena.

Manuelův sen o podmanění celé severozápadní Afriky, jenž by v případě úspěchu portugalských zbraní při vědomí sedmi až osminásobné populační převahy muslimů²⁷² stejně nebyl dlouhodobě udržitelný, ztroskotal v roce 1515 jak na severu Maroka před Mamorou, tak na jihu země u Marrákeše. Když se pak syn a nástupce roku 1517 zesnulého šerífa Abú Abdalláha Muhammada Ahmad al-Araj roku 1524 zmocnil emirátu Marrákeš, byl již král Manuel I. tři roky mrtev.

Naposledy vydechl 13. prosince 1521 v komnatě paláce v Lisabonu hluboce přesvědčen o tom, že doba, kdy do Jeruzaléma opět vstoupí Kristovi vojáci, je již velice blízko. V roce 1520 totiž k negušovi do Etiopie (ztotožněn s mytickým knězem Janem) dorazilo první oficiální portugalské poselstvo v čele s Rodrigem de Lima, takže se konečně rýsovala možnost uzavření vzájemné antimuslimské aliance. Předlouhá jednání však skončila až roku 1524 a jejich výsledkem bylo pouze předání přístavů Suákin a Massava do portugalských rukou. Duch křížáckých tažení byl pohřben spolu s králem Manuelem.

Svému nejstaršímu synovi Janovi III. předal Manuel rozlehlou říši ohrožovanou z mnoha stran. Při brazilském pobřeží se stále častěji objevovali francouzští kupci a korzáři, ale nejistota vládla i v Orientu. V roce 1521 vypudily síly vůdce mápillejské komunity²⁷³ v Kananoru Mamale Marakkara portugalskou posádku z pevnosti na maledivském ostrově Malé, přičemž její velitel João Gomes, zvaný nelichotivě *Cheiradinheiro* (tj. cítí peníze) při její obraně přišel o život. Téhož roku vypuklo povstání proti placení ročního tributu v Ormuzu, ostrovním městečtě strategicky položeném při vstupu do Perského zálivu. Nejedná se však zdaleka o jediné portugalské nesnáze v oné době.

Protiportugalská povstání otřásala v první polovině 20. let 16. století v samých základech portugalskými pozicemi v Pegu v dnešní Barmě, Bengálsku na severovýchodě Indie a Kóllamu na indickém Malabarském pobřeží. Roku 1522 se portugalským kupcům v důsledku nevhodného chování Simãa Perese de Andrade uzavřely všechny čínské přístavy, takže až do oficiální obnovy vzájemných styků (1554) a zisku obchodní základny v Macau

²⁷² Srv. Junqueiro, Maria Clara: c. d., s. 57.

²⁷³ Arabští muslimští kupci usazení v Indii, kde se ženili s místními ženami. Podle toho se nazývají Mápillejové (či Móplové), což znamená „syn matky“ (*pilla* – syn, *ma* – matka). Portugalci jim říkali *mouros da terra*, tedy místní Maurové. Postupem času se poindičtili, takže zde probíhal stejný proces, jaký můžeme pozorovat na svahilském pobřeží, kde vzájemným arabsko-bantuským míšením vznikla jedinečná svahilská společnost. Arabsko-indická komunita se vytvářela postupně od 12. století a její nejdůležitější členové užívali titul *merkhar* nebo *marakkar*, což znamená vůdce či admirál.

v roce 1557 byli nuceni obchodovat v „říši Středu“ jen tajně a na vlastní nebezpečí. V roce 1524 museli v důsledku expedice mápillejské flotily z Kananoru opustit cejlonskou pevnost Kolamba (Kolombo)²⁷⁴ a téhož roku se sultán Acehu na Sumatře zmocnil tamější portugalské tvrze ve městě Pasai (port. Pacém).

Problém představovala také finanční tíseň portugalského státu, jehož výdaje dosahovaly enormních částek. Ačkoliv se dluh Koruny zvyšoval již během druhé poloviny 15. století,²⁷⁵ za Jana III. se situace stala kritickou. Správa obrovského impéria, rozloženého na čtyřech kontinentech, si žádala stále nové investice. Vojenské zajištění loďstev směřujících do Indie si v letech 1522-1543 vyžádalo 800 000 *cruzados*, udržování marockých pevností stálo 450 000 *cruzados* a *armady* (loďstva) chránící brazilské a guinejské pobřeží 160 000 *cruzados*. Navíc ztroskotání a pirátské přepady plavidel v letech 1522-1551 připravily stát ročně o dalších 100 000 *cruzados*.

K tomu přistupují ještě výdaje na financování sňatků členů královského rodu, jako v případě Janovy sestry Isabely, která si brala španělského krále a římského císaře Karla V. (1526), který díky tomu zbohatl o rekordní sumu 950 000 *cruzados*,²⁷⁶ nebo Janovy dcery Marie Manuely, jejíž svatba se španělským následníkem trůnu Filipem (II.) (1543) portugalskou státní pokladnu připravila o 400 000 *cruzados*. V neposlední řadě se náklady Koruny výrazně zvýšily podepsáním smlouvy ze Zaragozy (1529), na jejímž základě Jan III. odkoupil za 350 000 *cruzados* od Karla V. práva na exploataci Moluk (Ostrovů koření), které ve skutečnosti ležely v portugalské zóně vlivu tak, jak ji vymezila dohoda z Tordesillasu.²⁷⁷

Portugalské poslání stát v první linii boje s „nevěřícími“ vehnalo monarchii do globálního zápasu s osmanskými Turky ve Středomoří, východní Africe, severozápadní Indii a nepřímě i Etiopii. Takovýto akční radius zájmové sféry nemohl nepočtený portugalský národ, který v roce 1527 čítal pouhých 1 200 000 obyvatel, dlouhodobě udržet. Kromě toho více než polovina příjmů Koruny pocházela ze zámořského obchodu, takže jeho jakékoliv narušení, ať už z důvodu války nebo pirátských aktivit, se ihned promítlo do finanční situace země.²⁷⁸ Kronikář João de Barros přirovnal ve svých *Dekádách* (Décadas da Ásia)

²⁷⁴ Název nemá nic společného s Kryštofem Kolumbem, jak se někdy tvrdí. Jméno vychází buď ze sinhálského *Kolon thota*, což je přístav na řece Kelani, nebo z taktéž sinhálského *Kola-amban-thota* (přístav se stromy bohatými na mango).

²⁷⁵ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 58-59.

²⁷⁶ Jedná se o nejvyšší věno, jaké kdy bylo v evropské historii vyplaceno. Mělo být spláceno ve třech splátkách formou pepře v portugalské faktorii ve flanderských Antverpách.

²⁷⁷ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 63; Sousa, Luís de: *Anais de D. João III*, Lisboa 1951-1954, sv. II, s. 272-274.

²⁷⁸ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 12.

portugalskou říši k Herkulovi, který drží na svých bedrech celý svět.²⁷⁹ A to přes svoji houževnatost nebyl schopen vydržet natrvalo.

Přes všechny výše uvedené vojenské, politické, ekonomické a finanční obtíže, se kterými se musel potýkat, byl Jan III. přesvědčen, že zachování pevností v severní Africe je absolutní nezbytností. Přestože „stály portugalskou Korunu přehnané výdaje, plynul z nich zisk a jistota pro sousední pobřeží Andalusie“²⁸⁰ i Algarve. Zmiňovanou „jistotou“ měl kronikář Luís de Sousa na mysli bezpečí v Gibraltarské úžině, které bylo možné díky existenci opevněných pozic v Maroku snáze zachovávat a udržovat tak turecké a berberské korzáry v uctivé vzdálenosti od portugalských a španělských břehů.

Hrozba z tohoto směru rozhodně nebyla neopodstatněná, neboť ve Středomoří již tehdy každý znal jména Hizir bin Yakup (tj. Hizir, syn Yakupa) a Oruç (Orudž, Arudž). Tito dva berberští námořní velitelé a piráti původem z Řecka působili od roku 1517 v tureckých službách, přičemž Aruj se od zmíněného roku honosil titulem alžírského guvernéra a admirála turecké flotily v západním Středomoří. Oba se stali nejen postrachem křesťanské námořní plavby, ale své aktivity rozšířili i na severoafrické pobřeží, kde Aruj zabral město Tlemcen a jeho vládce Abú Zayana nechal popravit.

Jeho příbuzný Šajch Buhamud se obrátil s prosbou o pomoc na španělského správce Oranu. Španělé zareagovali okamžitě, poněvadž muslimský stát Tlemcen ležel ve sféře jejich vlivu. Diego de Córdoba, markýz de Comares, dostal od krále Karla I. za úkol zabránit turecké penetraci do bezprostřední blízkosti Melilly za každou cenu. V roce 1518 se španělská armáda s podporou místních beduínů střetla s Arujovými jednotkami v krvavé bitvě před Tlemcenem, v níž Aruj zahynul. Tlemcen si tak na dalších 40 let zachoval nezávislost na mohutnici Osmanské říši.

Funkce guvernéra Alžíru a admirála tureckého loďstva v západní části Středozemního moře převzal po svém bratrovi Hizir bin Yakup, který vstoupil do historie jako Chajruddín (Chajr ad-Dín, Chajredín) *Barbarossa* (Rudovous). I toto jméno zdědil po Arujovi, což dokládá jeho původ z arabského *Bab Oruç*, tedy *Otec Aruj*. Aruj jej obdržel za to, že v letech 1504-1510 převezl ze Španělska do severní Afriky zástupy mudéjarů, tedy muslimů žijících pod křesťanskou nadvládou. V Itálii se Bab Oruç brzy začalo vyslovovat jako Barbarossa a to se zakrátko ujalo po celé Evropě. Co se týče jména Chajruddín, jedná se o čestné antroponymum udělené mu tureckým sultánem Süleymanem II. Nádherným a znamená „ochránce nejlepší víry“, tj. islámu.

²⁷⁹ Srv. Junqueiro, Maria Clara: c. d., s. 57.

²⁸⁰ Sousa, Luís de: c. d., sv. I, kniha I, kap. VII, s. 41.

Narůstající nebezpečí ze strany šerífů, bratrů Ahmada al-Araj vládnoucího v Marrákeši, kde se dodnes nalézají saadovské hrobky, a Muhammada aš-Šajch panujícího v krajích Sus a Drá, však dosud neústupného portugalského krále donutilo ohledně neměnného setrvání v Maroku k jistému přehodnocení situace. V důsledku obsazení úrodných marockých plání a následného rozkladu systému spřátelených Maurů totiž bylo nutné zásobovat pevnosti na jihu země prakticky veškerými potravinami zvenčí, ať již z Portugalska, Andalusie, Flander či Azor a Madeiry, tak jako tomu bylo v případě severomarockých držav již od počátku 16. století, kdy je obnovené nepřátelství mezi Portugalci a králem Fesu připravilo o zázemí. Kromě pšenice a sucharů bylo třeba pravidelných dodávek zbraní, děl, munice, střelného prachu a dalšího válečného a stavebního materiálu. Významné položky v účtech představovaly také žold a platy úředníků.

Neudržitelnost nově vzniklého stavu se projevila záhy – již v roce 1523 marocké opevněné osady pohltily více financí než celý Orient. V severní Africe Koruna utratila 12 000 000 reálů, zatímco v Asii 9 800 000 reálů.²⁸¹ Na navýšení výdajů mělo podíl i posílení vojenských posádek v jednotlivých marockých osadách, které byly vzhledem ke ztrátě vnitrozemského předpolí mnohem zranitelnější než dříve. Pokračující válka pak měla za následek i výrazné omezení oficiální portugalské obchodní výměny (pod patronací krále) s vnitrozemím.

Ta byla dále poškozována rostoucími aktivitami anglických, francouzských, italských a kastilských kupců, kteří nezdávka dodávali šerífům přes jihomarocké přístavy Taracuco, Tafetana a Meça či severomarocká přístavní centra Salé, Larache a Mamora i tzv. strategické zboží, jako zbraně, munici, střelný prach, železo a měď. Jednalo se zkrátka o instrumenty, které se daly využít k vedení války. To přitom papež pod trestem exkomunikace zakázal již na 3. lateránském koncilu roku 1179. Muslimské armády tak byly zásobeny nejmodernější výzbrojí samotnými Evropany a portugalský panovník přicházel o nikoliv nevýznamné příjmy z cel a poplatky za povolení obchodu.

Náročnost služby v severní Africe vyjádřil v dopise králi Janovi kapitán Tangeru Duarte de Meneses následujícími slovy: „Kteréžto tři roky (strávené v Maroku) se zdají být vzhledem k námaze a nebezpečí, které jsem v tomto období zakusil, více než sedm. Král Fesu mě napadl vícekrát než kteréhokoliv kapitána, který zde v této době působil. Osobně se proti mně vydal osmkrát nebo desetkrát, vystavil mě velkému nebezpečí a poranil mi koně oštěpy takovým způsobem, že připomínal býka (v aréně) probodaného ostny“.²⁸² Kapitán

²⁸¹ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 64.

²⁸² Sousa, Luís de: c. d., sv. I, kniha III, kap. V, s. 208.

Mazagãa António Leite informoval krále, že jeho muži musí čelit „nejenom Maurům, ale také divoké zvěři, boj s kteroužto nepřináší takřka žádné ocenění, ale nebezpečí převeliké“.²⁸³ Měl na mysli především lvy, kteří napadali dobytek i lidi.²⁸⁴

Král Jan III. proto začal uvažovat o vyklizení některých obtížněji hájitelných pevností, neboť alternativa jejich renovace narážela na kritický nedostatek financí. Náklady vyčíslené roku 1529 architektem Duarte Coelhem a mistrem stavebních prací Joãem de Castilho totiž dosahovaly astronomické částky.²⁸⁵ Otázkou zůstává, zda se panovník tímto problémem zabýval již krátce po svém nástupu na trůn,²⁸⁶ nebo až v roce 1529, kdy je jeho zájem jednoznačně doložen. Tehdy se poprvé obrátil na nejvýznamnější šlechtické a duchovní reprezentanty země a žádal je v této záležitosti o radu.

V únoru téhož roku obdržel vyjádření od Jaimeho, čtvrtého vévody z Bragançy, šlechtice, jenž vlastnil prakticky polovinu země. Ten sice odmítl evakuaci jakéhokoli državy na marockém území, nebránil se však diskusím na toto téma do budoucna. V současnosti nicméně doporučoval jako nejlepší možné řešení vážného lidského i finančního deficitu předání dvou strategicky významných přístavů v Gibraltarském průlivu, konkrétně Ceuty a Alcácer Cegueru, do rukou johanitů, kteří po dobytí Rhodu mohutnou tureckou armádou roku 1522 nedisponovali trvalým sídlem a navíc tehdy v severní Africe drželi libyjský Tripolis (Tarábulus al-Gharb). Rytíři sv. Jana by tak ospravedlnili svoji další existenci převzetím ochrany námořní plavby v Gibraltarské úžině.²⁸⁷

Jako další variantu vévoda uváděl odstoupení obou zmíněných opěrných bodů ještě spolu s Arzilou a Tangerem poslednímu skutečně univerzálnímu římskému císaři a španělskému králi Karlu V., který vedl válku s osmanskými Turky v západním Středomoří, takže by je jistě plně využil a navíc byl by s to je snáze ubránit. Nakonec realisticky zhodnotil portugalské vyhlídky na naplnění litery portugalsko-kastilských dohod z let 1479, 1494 a 1509 dobytím království Fes, kteroužto aktivitu považoval za stávajících krajně nepříznivých podmínek za neuskutečnitelnou.

Doslova napsal: „Zdá se mi, že král Portugalska není dostatečně silný na to, aby dokončil conquistu (dobývání) království Fes, pokud by neměl k dispozici tolik peněz, aby mohl (do země) přivést 50 nebo 60 000 kolonistů, kteří by celou oblast osídlili. Podle mého

²⁸³ Tamtéž, sv. II, kniha IV, kap. III, s. 7.

²⁸⁴ Tamtéž, sv. II, kniha IV, kap. III, s. 7-8 a kniha V, kap. V, s. 129-131.

²⁸⁵ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 14.

²⁸⁶ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, s. 39; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 70; Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 117.

²⁸⁷ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 15.

názoru to nelze udělat jiným způsobem, neboť z Fesu k moři se nachází 30 leguí (mil) neobydlené půdy na všechny strany. Pouze směrem na Salé se nalézají Meknes. Je třeba, dříve než se začne s osidlováním, aby bylo přítomno tolik lidí, kteří by byli schopni odolat jakémukoliv obléhání či útoku Maurů“.²⁸⁸ Je zřejmé, že portugalskému šlechtici byla naprosto jasná společenskopolitická situace již plně islamizovaného Maroka. Evangelizace jeho populace nebyla možná a trvalejšího úspěchu mohlo být dosaženo pouze nahrazením stávajícího obyvatelstva novým.²⁸⁹

Dříve se tvrdilo, že názor prezentovaný vévodou Jaimem je ve vztahu k severní Africe jednoznačně defétistický, avšak není tomu tak. Uvědomíme-li si, že ve shodě s míněním admirála Vaska da Gama,²⁹⁰ objevitele námořní cesty do Indie z let 1497-1499, doporučoval opuštění všech asijských pozic s výjimkou Goy a Kóčínu v Indii, je nasnadě, že upřednostňoval ústup v Orientu, kde představovala problém nedostatečná rentabilita *Carreiry da Índia* a přílišná roztříštěnost portugalských osad. Na druhé straně je nesporné, že rozhodně nereprezentuje tu část portugalské šlechty, která halasně volala po zadupání marockých „nevěřících“ do země a která toužila po umytí svých rukou v jejich krvi.²⁹¹

Portugalským majetkem v severní Africe totiž podle něj měla zůstat jen města Azamor, Safim a Mazagão na jihu Maroka, která na rozdíl od severních držav ležela v bohatých a úrodných oblastech Šáwíja, Doukkala a Sus, přičemž pevnost v Agadiru měla být rozbořena. Avšak jak již bylo řečeno výše, rozpad koncepce spřátelených Maurů tuto výhodu zrelativizoval, takže soudce věnující se sirotkům (*juíz dos órfãos*) Vicente Rodrigues Evangelho mohl v roce 1530 králi Janovi III. napsat o Azamoru řádky plné kritiky.

V dopise doslova stojí: „Toto město se nachází v nebezpečí ztráty, a to z důvodu velkého hladu, který je postihl již před čtyřmi měsíci. Není to vina Vašeho Veličenstva, které nám poslalo chléb na sedm nebo osm měsíců, z něž byla ovšem zaplacená jen část rovnající se čtyřem měsícům a zbytek zmizel ... a vaši rytíři a obyvatelé jsou tak vystaveni velké tísní“.²⁹² Jak z úryvku vyplývá, nesnadnou pozici přístavu, do kterého se takřka veškeré potraviny musely dovážet, ještě zhoršovala korupce mezi místními úředníky. Evangelho situaci lakonicky zhodnotil, když poznamenal, že „v tomto městě neexistuje žádná spravedlnost“.²⁹³

²⁸⁸ Cit. z: Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 71.

²⁸⁹ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 127.

²⁹⁰ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 118; Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, Lisboa 1995-2003, s. 40.

²⁹¹ Srv. Sousa, Luís de: c. d., sv. I, kniha III, kap. XVI, s. 95.

²⁹² Cit. z: Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 68.

²⁹³ Cit. z: Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 75.

Ačkoliv Jan III. nepochybně tíhl k vyklizení alespoň části marockých pevností, byť jen dočasně,²⁹⁴ a souhlasil by jistě i s výše nastíněnými návrhy čtvrtého vévody z Bragançy, nakonec byl roku 1530 nucen svůj záměr odložit. Zbylí dotázaní, nebo alespoň ti, jejichž názory se nám zachovaly, se totiž vyslovili jednoznačně proti jakémukoliv činu, jenž by mohl být interpretován jako ústup. Kapitán Agadiru Simão Gonçalves da Costa vcelku pochopitelně odmítl likvidaci jemu svěřené tvrze. Kapitán Azamoru António Leite zarytě trval na hegemoniálním cíli Janova otce Manuela, tedy na dobytí Fesu. Prvním krokem k tomu mělo být zabrání přístavu Salé, kudy, stejně jako přes Larache, procházela značná část obchodní výměny s marockým vnitrozemím a tak se vyhýbala portugalskému zdanění.

Bývalý kapitán Azamoru, Safimu a Aguzu Gonçalo Mendes Sacoto (Çacoto) svými argumenty vystihl samou podstatu portugalské zámořské expanze, totiž boj proti „nevěřícím“ ve jménu Krista: „Tato válka (v Maroku) je lucernou, jež hoří před Bohem podle naší víry; a v srdcích ostatních křesťanských králů se nalézá velká závist, protože nemají takovou příležitost, jak spasit své duše ..., a tak je pravdou, že tyto africké državy značně zvyšují prestiž portugalského státu mezi ostatními zeměmi“.²⁹⁵ Sacoto byl přesvědčen, že území, které bylo obsazeno ve jménu Božím není možné přenechat opět muslimům. Naopak, bylo třeba donutit krále Fesu, aby se stal vazalem portugalské Koruny.

Král Fesu Muhammad al-Burtugálí (tj. Portugalec) však v polovině 20. let 16. století stále ještě disponoval poměrně značnou mocí, a to i v diplomatické rovině, neboť šeríf Ahmad al-Araj, jenž se v roce 1524 zmocnil Marrákeše, jej po jistou dobu nadále uznával jako nominální autoritu nad celým Berberskem.²⁹⁶ Když v roce 1526 Muhammad al-Burtugálí zemřel, trůnu se zmocnil trůnu jeho bratr Abú al-Hasan, zatímco sultánův syn a právoplatný nástupce Abú al-Abbás Ahmad byl vyšachován.

Na jeho straně ale vystoupil mocný správce (*al-qáid*) města Xexuão (fr. Chechaouen či Chefchaouen, šp. Xsuen, arabsky Šafšáwan) Muláj Ibráhím, jenž jej ještě do října téhož roku dokázal zbavit nepříjemné strýcovy konkurence a dosadit na panovnický stolec.²⁹⁷ V této fázi hrozilo království Fes v důsledku vnitřních nesvárů nebezpečné oslabení, nicméně Muláj Ibráhím je do roku 1528 ráznými kroky zažehnal a příštího roku mohl uzavřít mírovou smlouvu s šerífy, v této době již neomezenými pány jižního Maroka.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 165.

²⁹⁵ Cit. z: Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 127.

²⁹⁶ Tamtéž, s. 126.

²⁹⁷ Srv. Sousa, Luís de: c. d., sv. II, kniha IV, kap. III, s. 10.

Pokračující nesnáze v severní Africe ztělesněné ohrožením Agadiru v roce 1529 a obležením Safimu v roce 1530²⁹⁸ silami šerífů, stejně jako hrozba tureckého napadení Ceuty či Alcácer Cegueru donutily portugalského krále, aby se myšlenky na částečné stažení z Maroka nevzdal. Kapitán Alcácer Cegueru Francisco de Carvalho psal roku 1530 do Lisabonu: „Musím říci, že nevím, co se dá dělat s tak malým počtem mužů, kteří navíc umírají hlady a pohled do jejich obličeje budí ten největší soucit na světě“.²⁹⁹ Proto žádal panovníka o posily.

Jan III. vojáky skutečně zaslal, ale jeho zdroje byly omezené. Rozhodl se tedy obrátit se na papeže Klementa VII. a vymoci si na něm souhlas k odsvěcení a likvidaci kostelů a klášterů v Azamoru, Safimu a Alcácer Cegueru (1532). Zamýšlel totiž tato města vyklidit, poněvadž se dala v důsledku mělkého písčitého ústí řeky Umm al-Rabî či nesplavnosti toku řeky ústící do moře v blízkosti Alcácer Cegueru jen obtížně hájit a v případě neodsvěcení chrámů by mohlo později dojít k jejich zhanobení „nevěřícími“. Portugalský vyslanec Brás Neto argumentoval v Římě kromě nekvalitních podmínek v tamějších kotvištích i příliš vysokými náklady na udržování zmiňovaných pevností, ale odpovědi hlavy římskokatolické církve se nedočkal.³⁰⁰

Při výše řečeném je nezbytné dodat, že záměrem krále Jana III. rozhodně nebyla kapitulace v severní Africe, neboť takto nemohl žádný bigotní křesťan, kterým Jan bezesporu byl, v žádném případě uvažovat.³⁰¹ Vždyť jeho dvůr byl srovnáván s dobře organizovaným klášterem jezuitského misionáře sv. Františka Xaverského! Byl si však vědom omezené lidské i materiální kapacity své země, a proto se rozhodl soustředit většinu sil, jež měl k dispozici, na sever Maroka při březích Gibraltarského průlivu. Tato oblast představovala z geopolitického hlediska významější region než jihomarocké atlantské pláň, poněvadž leží blízko Portugalska a její kontrola se bezprostředně týká jeho bezpečnosti.

Vzhledem k tomu, že se Svatý otec nevyjádřil, portugalskému panovníkovi tím *de facto* svázal ruce. Obležení Agadiru v roce 1533³⁰² a Safimu na jaře 1534 stotisícovým vojskem šerífů, stejně jako manévry tureckého admirála Chajruddína Barbarossy v nebezpečné blízkosti Ceuty a možnost napadení Arzily a Tangeru králem z Fesu však na lisabonském dvoře vyvolaly pozdvižení. Odražení nepřitele od safimských hradeb stálo

²⁹⁸ Bojů o město se zúčastnili i rytíři z Madeiry. Srv. Farinha, António Dias: *A Madeira e o Norte de África nos séculos XV e XVI*, s. 367.

²⁹⁹ Cit. z: Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 82.

³⁰⁰ Torquato de Sousa Soares se nicméně domnívá, že papež se vyjádřil, a to někdy mezi květnem a červnem 1532. Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 546.

³⁰¹ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 72; Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 159.

³⁰² Obráncům pevnosti pomáhali i bojovníci z Madeiry. Srv. Farinha, António Dias: *A Madeira e o Norte de África nos séculos XV e XVI*, s. 367.

závratných 100 000 *cruzados*,³⁰³ které si Jan III. nemohl dovolit vydávat každoročně. Proto se v září 1534 podruhé obrátil na nejvýznamnější šlechtice a preláty tehdejšího Portugalska a členy své rady v jedné osobě a požádal je o jejich názor na marockou politiku.

Králi se jednalo o to, zda evakuovat či nikoliv Safim a Azamor, eventuálně pouze jeden z nich, a nebo je přebudovat na opevnění bez městského zázemí. V příloze ke královskému dopisu, který jednotlivým dotázaným doručil panovníkův sekretář Pedro de Alcáçova Carneiro, Jan uváděl přesný výkaz hospodaření Koruny s cílem poukázat na fakt, že výdaje státu převyšují jeho příjmy. Aby neztratil tvář, dodával, že „se zdá být velkou hanbou přenechat je (Azamor a Safim) Maurům, když byly získány králem, mým pánem a otcem“.³⁰⁴ A pokračoval: „Co se týče dobytí země Maurů, které si tak přejí uskutečnit v těchto krajích Fesu a Marrákeše, ať mi Náš Pán poskytne vhodnou příležitost ..., abych více neotálel v jeho zahájení“.³⁰⁵

Následně král připojil otázku, kudy by podle jeho rádců bylo nejvhodnější zahájit ofenzívu proti muslimům – zda by bylo příhodnější udeřit nejprve na Fes, nebo na šerify ovládaný Marrákeš. Mohlo by se zdát, že v době, kdy bylo zapotřebí zmodernizovat zastaralé pevnostní systémy v severní Africe, kdy na stát tvrdě doléhala finanční tíseň a kdy bylo nutné řešit nedostatek vojáků, kterým byl navíc žold vyplácen se zpožděním, se úvahy o tom, z jakého směru by bylo nejlepší dokončit conquistu (dobývání) Maroka zdají přinejmenším nepatřičné. Je si však třeba uvědomit, že celá portugalská expanze, a v Maroku to platilo dvojnásob, stála na ideologickém principu šíření křesťanské víry a boje proti jejím nepřátelům, zejména muslimům. Kdyby tato zásada byla zpochybněna, došlo by k popření samé podstaty portugalských aktivit v zámorí.

Ke králově nevoli se většina oslovených šlechticů a duchovních opět postavila proti jakékoliv formě ústupu, protože by to způsobilo posílení pozice a moci šerífů.³⁰⁶ Řada z nich dokonce nabídla králi své životy a majetky, pokud by to bylo k udržení pevností třeba.³⁰⁷ Zároveň je však možné pozorovat první náznaky změny přístupu k marocké politice, poněvadž čtyři z celkového počtu sedmnácti zachovaných listů, které byly doručeny na královský dvůr, vyjadřují podporu záměru Jana III. a v dalších čtyřech je možné postřehnout jisté kolísání.

³⁰³ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 63; Souto, A. Meyrelles do: *O abandono das praças no Norte de África*, in: *Studia*, Lisboa 1971, č. 33, s. 255.

³⁰⁴ Cit. z: Souto, A. Meyrelles do: c. d., s. 265.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 265.

³⁰⁶ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 32.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 24.

Nicméně je nutné zdůraznit, že se nejednalo o pokus o definitivní vyklizení severoafrického bojiště, ale pouze o přeskupení sil, neboť takřka všichni bez výjimky upozorňovali na nutnost zesílení opevnění přinejmenším Ceuty a Mazagãa. Ceuta totiž představovala nesmírně důležitý strategický bod v Gibraltarské úžině, podle přesvědčení portugalských politiků měla v blízké budoucnosti čelit turecké agresi a hlavně její ideologický význam pro celé křesťanstvo jakožto prvního města zabraného „nevěřícím“ v severní Africe byl neoddiskutovatelný.³⁰⁸

Zastánci neměnného setrvání na dosavadních výdobytcích se plně ztotožňovali s názorem dramatika Gila Vicenta, podle kterého byl Portugalec ten, „kdo sloužil Bohu a svému králi a oslavoval Portugalsko svou účastí v boji s nevěřícími“.³⁰⁹ Zřejmě nejhalasněji tuto tezi obhajoval starosta města Arronches Manuel de Sousa, podle něhož byly osady v Maroku obsazeny za obrovského úsilí předcházejících generací a pod standartou Ježíše Krista, takže jejich přenechání Maurům by bylo výrazem politické a ideologické slabosti státu a hanbou pro celé Portugalsko.³¹⁰ Svoji důvěru v konečné vítězství zakončil patetickým zvoláním: „Jestliže Bůh bude s námi, kdo bude proti nám?“³¹¹

Pedro de Meneses, třetí markýz a pátý hrabě z Vily Real, druhý hrabě z Alcoutimu a třetí hrabě z Valençy, byl ostřílený voják a člověk s hlubokými znalostmi marocké reality, poněvadž dvakrát působil v Ceutě jako její kapitán. Zřejmě právě proto byl stoupencem zachování stávajícího politického kursu, byť ne zcela přesvědčeným, a byl toho názoru, že „králové nemají za úkol získávat nové státy ..., ale mají povinnost uchovávat již získané“.³¹² Vzhledem k tomu, že mu bylo líto, aby se „kostely, ve kterých se nyní káže evangelium, změnily na mešity“, ... bylo by dobré, aby se vyklizení zmíněných měst (Azamoru a Safimu) alespoň oddálilo“.³¹³

Biskup provincie Algarve sídlící v Silvesu Fernando Coutinho,³¹⁴ stejně jako Cristóvão de Távora varovali před nebezpečím, které by v případě opuštění marockých opěrných bodů hrozilo pobřeží Algarve ze strany muslimských korzárů. Proto Coutinho doporučoval zmocnit se přístavu Salé,³¹⁵ které bylo jakýmsi centrem maurské piraterie a

³⁰⁸ Tamtéž, s. 33.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 22.

³¹⁰ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 73; Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 37.

³¹¹ Cit. z: Souto, A. Meyrelles do: c. d., s. 276.

³¹² Cit. z: Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 547.

³¹³ Cit. z: Souto, A. Meyrelles do: c. d., s. 272.

³¹⁴ Otilia Rodrigues Fontoura se stejně jako Joaquim Veríssimo Serrão domnívá, že biskup Algarve byl zastáncem vyklizení pevností v Safimu i Azamoru. Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 130; Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, Lisboa 1995-2003, s. 40.

³¹⁵ Srv. Coutinho, Valdemar: c. d., s. 80.

navíc přes něj procházel značný objem podloudného obchodu mezi Fesem a evropskými kupci. Na krále Jana III. se obrátil s upozorněním: „Tak jako Váš otec (Manuel I.) přikázal učinit Arzilu silnější než Rhodos, očekávám, že by postupoval i v případě Azamoru a Safimu“.³¹⁶

Rodrigo de Lima, čtvrtý vikomt z Vily Novy de Cerveira, byl přesvědčen o tom, že ústup byť jen z části Maroka by způsobil značný pokles mezinárodní prestiže. Kromě zmíněných osobností se proti stahování ze severoafrických pevností stavěli ještě bratr Jana III. a vévoda z Guardy a Trancosa infant Fernando,³¹⁷ João de Melo Barreto, Fernando Vaz de Sampaio, João Mendes de Vasconcelos,³¹⁸ Fradique Manuel, správce královských financí (*vedor da fazenda*) v Algarve Nuno Rodrigues Barreto a João Rodrigues de Sá de Meneses.

Jedním z nejhorlivějších přívrženců panovníkova plánu snížit v Maroku počet pevností byl nemanželský syn Jana II., vévoda z Coimbry a velmistr řádu sv. Jakuba Jorge de Lencastre, podle kterého se „tak rozptýlené osady nemohou dobře udržet“.³¹⁹ Stejně mínění měli i biskup z Lamega Fernando de Meneses, jenž požadoval vyklidit i Agadir, a dále Francisco Lobo a Francisco Pereira. Hrabě-biskup (*conde-bispo*) z Coimbry³²⁰ Jorge de Almeida se zdržel hlasování, protože se nepovažoval v této otázce za dostatečně kompetentního.

Portugalská nobilita opět odmítla králem zamýšlenou reorganizaci osad v severní Africe, přičemž ji zavrhl jako celek. Realizována tedy nebyla ani přeměna atlantských přístavů Safimu a Azamoru v tvrze bez městského osídlení. Co se týče představy, kudy má být v budoucnu veden útok do Maroka, většina dotázaných se přiklonila k severní variantě, tzn. k napadení Fesu. Portugalci totiž chybně považovali krále Fesu za mocnějšího a nebezpečnějšího než šerify, ale současně si byli vědomi faktu, že v severní části země mají k dispozici více opěrných bodů a zásobování by tak bylo snazší. Vedle toho by se posílením vojenské přítomnosti v těsné blízkosti Gibraltarského průlivu zabránilo tureckému postupu dále na západ.³²¹

Mezitím i španělský král a římský císař Karel V. pochopil, že zákrok proti rozpínajícímu se islámu je naprosto nezbytný. Španělé roku 1529 ztratili skalnatý výběžek

³¹⁶ Cit. z: Souto, A. Meyrelles do: c. d., s. 271.

³¹⁷ Otília Rodrigues Fontoura jej považuje za stoupence evakuace, poněvadž byl v případě nutnosti ochoten vydat muslimům Azamor. Srv. Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 130.

³¹⁸ Jak připomíná Otília Rodrigues Fontoura, nechtěl sice prozatím ze Safimu ani z Azamoru stahovat vojáky, ale současně o tom byl ochoten uvažovat. Srv. Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 130.

³¹⁹ Cit. z: Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 34.

³²⁰ Toto oslovení užívali biskupové z Coimbry od roku 1472, kdy jim byl udělen titul hrabat z Arganilu.

³²¹ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 35.

Peñón de Vélez de la Gomera, o který se roku 1509 tak urputně přeli s Portugalci, a v roce 1534 připravil turecký admirál Chajruddín Barbarossa o moc hafsovského sultána Tunisu Muhammada VI. Jeho volání o pomoc vyslyšely aragonské a kastilské kortesy zasedající v letech 1533 a 1534 v Monzónu a Madridu, které schválily tažení mající za cíl opětovné nastolení svrženého tuniského vládce. Ve skutečnosti bylo třeba dát muslimské straně najevo, že zašla až příliš daleko, a pokusit se zabránit spojení Francie s Turky.

Portugalský král Jan III. se rozhodl Karlův projekt podpořit, poněvadž v Lisabonu byli přesvědčeni, že po Tunisu bude dalším Barbarossovým cílem Ceuta. Přípravy byly zahájeny koncem roku 1534 a do čela flotily byl postaven António de Saldanha, jenž sbíral zkušenosti v Orientu. Na jaře 1535 zamířilo z ústí Teja do katalánské Barcelony loďstvo zahrnující dvacet karavel, dvě karaky a vlajkovou galeonu *São João*, údajně největší plavidlo tehdejší Evropy.³²² Na palubách očekávalo boj na 1500 mužů, mezi nimi i později proslavený čtvrtý indický místokráľ João de Castro. Palebnou sílu představovalo 500 děl. Vystrojení mohutné eskadry stálo vyčerpanou portugalskou státní pokladnu 80 000 *cruzados*.³²³

Při pobřeží Sardinie se ke španělským a portugalským lodím, které vypluly z Barcelony, připojily námořní síly Neapolského království, čímž počet plachetnic a dalších typů lodí vzrostl na neuvěřitelných 222, přičemž jejich posádky byly tvořeny 50 000 muži. Počátkem července 1535 se křesťanské vojsko zmocnilo pevnosti Goleta ležící před Tunisem a 21. července završilo úspěšnou kampaň dobytím samotného Tunisu. Do města byl znovu uveden Muhammad VI., který následně složil vazalský slib Karlu V. Evropa nadšeně tleskala vítěznému křižáckému tažení.

Jestliže u Tunisu slavili Portugalci muslimskou porážku, v Maroku k tomu příležitost neměli. Jan III. nebyl s to vyřešit tamější konflikt vojensky, a proto přistoupil k diplomatickým jednáním jak s králem Fesu, tak s šerífy (1536). Vojsko Ahmada al-Araj však v únoru 1537 oblehlo Azamor³²⁴ a v ohrožení se ocitl i nedaleký Mazagão. Jeho kapitán Manuel de Sande, spolubojovník legendami opředeného Nuna Fernandese de Ataíde, proto žádal krále o vojenskou pomoc a dostatek zásob. Pro tentokrát jich však nebylo třeba, neboť posádka Azamoru se ubránila a krátce poté kapitáni Safimu a Agadiru Rodrigo de Castro a Luís de Loureiro uzavřeli s oběma šerífy příměří s platností na tři roky.

Příštího roku, konkrétně 8. května 1538, pak kapitán Arzily a druhý hrabě z Redonda João Coutinho dosáhl ukončení válečných akcí i na severu Maroka, když podle instrukcí

³²² Srv. Cruz, António: *A Contribuição de Portugal para a Empresa de Tunes em 1535*, in: *Presença de Portugal no Mundo*, Lisboa 1982, s. 135.

³²³ Tamtéž, s. 138.

³²⁴ Město pomáhaly hájit posily z Madeiry. Srv. Farinha, António Dias: *A Madeira e o Norte de África nos séculos XV e XVI*, s. 367.

z Lisabonu uzavřel mírovou smlouvu na 11 let s králem Fesu Abú al-Abbásem Ahmadem, kterého zastupoval správce (*al-qáid*) na ústřední moci prakticky nezávislého města Xexuão (Chechaouen) Muláj Ibráhím. Dohoda byla stvrzena na řece Doce, tj. na stejném místě, kde se v roce 1471 shodli na míru Alfons V. s Muhammadem al-Šajch.³²⁵ Její znění zaručovalo svobodu námořního i pozemního obchodu a plavby mezi Portugalskem a královstvím Fes a umožňovalo Portugalcům nákup pšenice na severoafrických trzích. To bylo velice důležité, protože od první poloviny 16. století byl portugalský stát nucen obilí do svých tvrzí v Maroku dovážet ze zahraničí.

Vládce Fesu i král Portugalska byli shodně znepokojeni rostoucím vlivem šerífů, a proto mírová úmluva z roku 1538 byla především výrazem jejich společného úsilí čelit této hrozbě. Nemělo však zůstat jen u toho. V roce 1539 muslimský panovník, jenž se od roku 1537 opět nacházel ve válce s šerífy, inicioval vzájemná jednání o vytvoření defenzivní aliance zaměřené právě proti šerífům, která za portugalskou stranu vedl ve Fesu tamější faktor a „stálý diplomat“³²⁶ v jedné osobě Bastião de Vargas. Portugalci spojence zoufale potřebovali, poněvadž finanční nákladnost osamocené války v severní Africe byla za současné situace portugalské říše dlouhodobě neúnosná. Pozdější indický místokráľ João de Castro si roku 1539 stěžoval králi Janovi III., že většina zisků z Orientu mizí ve válečných kampaních v Maroku.³²⁷

Diplomatická jednání ve Fesu však v důsledku odporu správců Alcácer Quibiru, Xexuão (Chechaouen) a Tetuánu ke spojenectví s křesťany nevedla ke zdárnému konci, přestože král Abú al-Abbás Ahmad dělal všechno proto, aby evropskému partnerovi vyšel vstříc. Jeho země totiž roku 1537 přišla o ekonomické zázemí, když šerífové obsadili Tafilálet s jeho zlatými doly, a bez podpory zvenčí se nemohla dlouho udržet.³²⁸ Již roku 1540 se navíc objevily stížnosti na oboustranné nedodržování podmínek dohody z roku 1538.

Vzájemné odcizení obou aktérů nastalo právě v době, kdy vypršelo tříleté příměří, uzavřené mezi Portugalskem a šerífy (srpen 1540). Jejich vojsko ihned na přelomu roku 1540 a 1541 dalo najevo svou připravenost k další konfrontaci, když obklíčilo Azamor i Safim. Posádka Safimu tehdy trpěla nedostatkem potravin a koně umírali vyčerpáním.³²⁹ Ačkoliv obléhání neuspělo, kapitán Mazagãa João Gomes adresoval králi Janovi III. varovné listy,

³²⁵ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 548; Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 145.

³²⁶ Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 125.

³²⁷ Srv. Junqueiro, Maria Clara: c. d., s. 58.

³²⁸ Cruz, Maria Leonor Garcia da: *Portugal no jogo de poderes no norte de África no segundo quartel do século XVI*, in: *Cadernos históricos*, č. 4, Lagos 1993, s. 120.

³²⁹ Srv. Sousa, Luís de: c. d., sv. II, kniha I, kap. III, s. 146-149.

v nichž upozorňoval na rostoucí moc především šerífa regionu Sus Muhammada aš-Šajch.³³⁰ Dvůr v Lisabonu však neměl sílu odpovídajícím způsobem reagovat.

³³⁰ Srv. Farinha, António Dias: *História de Mazagão durante o Período Filipino*, Lisboa 1970, s. 24.

9. TĚŽKÁ VOLBA: ÚSTUP

Moc obou marockých šerífů byla na počátku 40. let 16. století již veliká, zvláště když jim s výrobou i ovládáním střelných zbraní pomáhali křesťanští renegáti (tzv. *elches*).³³¹ I díky nim muslimská armáda disponovala kvalitním dělostřelectvem. Portugalcům za této situace hrozilo v severní Africe bezprostřední nebezpečí. Jako první měla účinky palebné síly sebevědomých Maurů pocítit na vlastní kůži nejjižnější portugalská pevnost v Agadiru. Její umístění v terénu se v září 1540, kdy se před hradbami objevil předvoj armády šerífa kraje Sus Muhammada aš-Šajch, ukázalo jako velmi nešťastné. Architekti, kteří v roce 1505 tvrz budovali, sice zajistili, aby posádka ovládala důležitý vodní pramen nedaleko pobřeží,³³² ale již žádným způsobem neopevnili blízký vrch zvaný Pico. To se v březnu 1541 ukázalo jako osudová chyba, neboť „v průběhu času si Maurové uvědomili, že z Pica mohou město snadno dobýt.“³³³

Maurové totiž kopec obsadili a umístili na něj svá děla, takže mohli snadno zasáhnout takřka jakýkoliv cíl v portugalském Agadiru. Po sedmiměsíčním obléhání opevnění města prakticky přestalo existovat a muslimský generální útok vedl 12. března 1541 díky zasypání obranného příkopu k prolomení křesťanské obrany. V této chvíli docházelo i k činům z čirého zoufalství, když jakýsi švec jménem Manuel Fernandes raději zabil svoji manželku i děti, než aby všichni padli do rukou „nevěřících“.³³⁴ Výsledkem nastalého boje v ulicích bylo na 1000 padlých a 200 až 400 zajatých na portugalské straně.

Mezi zajatci se ocitl i kapitán Guterre de Monroy (Monrói) a jeho dcera Mécia. Ta byla donucena vdát se za šerífa, ale již na přelomu roku 1543 a 1544 zemřela při porodu dcerky, kterou čekala ještě se svým předcházejícím manželem Rodrigem de Carvajal.³³⁵ Portugalští osadníci a vojáci byli uvrženi do otroctví, kterému unikli jen ti, kteří konvertovali k islámu. Například kapitánův synovec Luís de Monroy (Monrói) se stal po přijetí muslimské víry šerífovým důvěrníkem.³³⁶

Pád Agadiru znamenal pro Portugalsko naprostou tragédií, přestože se dal očekávat. Jakmile se o něm dozvěděl Jan III., ihned se v dubnu 1541 znovu obrátil na své rádce s dotazem ohledně dalšího postupu. Bylo třeba rozhodnout o osudu Azamoru a Safimu. Rodrigo de Lima, vikomt z Vily Novy de Cerveira, se rázně ohradil proti jakémukoliv

³³¹ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 128.

³³² Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 50.

³³³ Sousa, Luís de: c. d., sv. II, kniha I, kap. X, s. 171.

³³⁴ Tamtéž, sv. II, kniha I, kap. X, s. 179.

³³⁵ Srv. Souto, A. Meyrelles do: c. d., s. 278.

³³⁶ Srv. Tamtéž, s. 279.

náznaku ústupu a pro obnovení portugalské prestiže požadoval, aby byla do jižního Maroka vyslána armáda. Hrabě z Feiry a Cristóvão de Távora kromě toho doporučovali obnovení jednání o vzájemné alianci s králem Fesu. Proti stahování jednotek z afrického bojiště se postavil už i hrabě-biskup z Coimbrы Jorge de Almeida, který se v roce 1534 raději nevyjádřil.

Panovník opět podlehl a rozkázal posílit posádky v Azamoru a Mazagão.³³⁷ Současně v květnu 1541 opustil Portugalsko královský vyslanec Lourenço Pires de Távora, syn Cristóvão de Távora, jehož cílem bylo vykřesat jiskřičky naděje během jednání ve Fesu. Bez spojenců totiž portugalský protiútok v severní Africe nepřicházel v úvahu. Hlas správce královských financí (*vedor da fazenda*) hraběte z Castanheiry Antónia de Ataíde, který doporučoval vyklidit Azamor a Safim, neboť po Agadiru měl útok šerífů směřovat právě proti nim, a podle něhož státní výdaje „nikdy nebyly tak vysoké“³³⁸ jako nyní, zanikl v ruchu řinčení zbraní.

Lourenço Pires de Távora se ve Fesu pokoušel dojednat defenzivní spojení, jež mělo zabránit dalšímu postupu fanatických muslimů na sever. V zájmu zachování rovnováhy sil v Maroku dokonce vládci Fesu Abú al-Abbásovi Ahmadovi nabízel odstoupení Azamoru a Safimu, čímž by tíhu bojů s šerífy převzali severoafričtí muslimové. K dohodě však nakonec nedošlo, poněvadž obě strany požadovaly v proponované kampani větší angažmá svého potenciálního spojence.

Tak portugalský emisar ve shodě se svými instrukcemi odmítl podpořit muslimského vládce Fesu silným pozemním vojskem a zároveň nebyl ochoten přenechat mu s pevností v Azamoru i tamější artilerii.³³⁹ Abú al-Abbás Ahmad zase v důsledku neustálých vojenských střetů a neúrody nebyl schopen postavit do pole dostatečné množství mužů.³⁴⁰ Hlavní problém však představoval neklid v zemi, který v případě úspěšného zakončení rozhovorů s křesťanskými Portugalci hrozil přerůst v otevřené povstání proti panovníkovi. Takové riziko si Abú al-Abbás Ahmad nemohl dovolit.

Krach diplomatických jednání ve Fesu, stejně jako neúspěšný pokus získat vojenskou podporu španělského krále a římského císaře Karla V., jenž musel řešit narůstající problémy s protestanty v německé části své rozlehlé říše a navíc byl v říjnu 1541 odražen od Alžíru, vedl portugalského krále Jana III. k rozhodnutí evakuovat Azamor a Safim. Provedením tohoto nezáviděníhodného úkolu byl pověřen kapitán Mazagão Luís de Loureiro, který jej

³³⁷ Srv. Sousa, Luís de: c. d., sv. II, kniha I, kap. XI, s. 181.

³³⁸ Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 133 a 135.

³³⁹ Srv. Sousa, Luís de: c. d., sv. II, kniha I, kap. XI, s. 182; Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 42.

³⁴⁰ Srv. Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 143.

realizoval v období od konce října 1541 do počátku roku 1542. Papež Pavel III. tento krok posvětil bulou *Licet Apostolicae Sedis* z 8. listopadu 1541. Obyvatelstvo obou přístavů zamířilo buď do Portugalska a nebo do Mazagãa, přičemž Jan III. je finančně odškodnil.³⁴¹

Katastrofální porážku u Agadiru můžeme pokládat za počátek portugalského ústupu z Maroka, který se uskutečnil proti vůli většiny reprezentantů národa a králových rádčů.³⁴² Jedno jihomarocké město však v portugalských rukou zůstalo. Jednalo se o Mazagão, jehož předností byl mimořádně kvalitní přístav a obchodně zajímavé okolí. Město kromě toho mohlo v budoucnu posloužit jako odrazový můstek k tažení na Marrákeš. Aby vydrželo případný muslimský útok, bylo nezbytné zrenovovat, zesílit a zmodernizovat stávající opevnění. Především bylo zapotřebí přizpůsobit hradby trendům soudobého válečnictví, které ve velké míře užívalo dělostřelectva.

Nakreslením plánů na přestavbu pevnosti v Mazagão, jež v současnosti představuje vrchol portugalského stavebního umění v Maroku, byl pověřen italský architekt Benedetto da Ravenna, jenž předtím působil ve španělských službách. Vlastní stavební práce pak v letech 1541-1542 řídili kastilský architekt naturalizovaný v Portugalsku João de Castro a João Ribeiro. Výsledkem nákladné rekonstrukce byla moderní renesanční citadela se zabezpečeným přístupem k mořské hladině a oddělená od pevniny hlubokým příkopem. Své kvality měla v následujících více než 200 letech mnohokrát prokázat.

Vedle Mazagãa prošlo modernizací i opevnění Ceuty (1541-1549), zatímco hradbám Arzily, Tangeru ani Alcácer Cegueru nebyla věnována až taková pozornost.³⁴³ Nebyla totiž považována za výrazněji ohrožená, avšak to se mělo během několika let změnit. V letech následujících po neúspěšném jednání ohledně uzavření spojenecké smlouvy s Portugalci v roce 1541 došlo v království Fes k radikalizaci politické scény ve smyslu posílení pozic stoupenců šerífů, jejichž centry byla města Alcácer Quibir, Tetuán, Targa a Xexuão (Chechaouen). V roce 1543 byl panovník Abú al-Abbás Ahmad donucen vypovědět mírovou dohodu s Portugalskem z roku 1538, takže mezi oběma zeměmi byl poměrně neočekávaně obnoven válečný stav.

V této době již byla většina portugalské politické scény srozumněna s nutností omezení válečných aktivit v Maroku. K tomuto přesvědčení se dospělo během jednání Královské rady v Almeirimu v průběhu roku 1542, kdy významní představitelé portugalského státu vůbec poprvé připustili, že bude nezbytné v některé části zámořské říše

³⁴¹ Srv. Sousa, Luís de: c. d., sv. II, kniha II, kap. III, s. 211-212.

³⁴² Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 128.

³⁴³ Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 57.

redukovat mocenské pozice na minimum.³⁴⁴ Uvažovalo se především o Indii (myšlena Asie jako celek) a Maroku, přičemž obě varianty měly své zapálené zastánce i odpůrce. Měla se dobýt a osídlit severní Afrika, nebo raději zabezpečit postavení v Orientu za účelem rozvoje obchodu?

Obhájci setrvání v Maroku tvrdili, že se jedná o zemi nesmírně bohatou na zemědělské i řemeslné produkty, stejně jako na nerostné suroviny, byť třeba dosud neobjevené. Vždyť právě v marockých přístavech bylo nakupováno zboží, jež se potom v Guineji (tj. západní Africe) směňovalo za zlato, slonovinu či otroky. Severoafrické pobřeží v oblasti Gibraltarského průlivu pak hrálo velice důležitou roli při obraně algarvských osad na jihu Portugalska před nájezdy muslimských pirátů a korzárů.

Slavný básník období renesance Luís de Camões v eposu *Lusovci* (1572) v této souvislosti důrazně varuje portugalského krále: „Necháváš před branou růst protivníka, a do daleka jdeš si hledat jiné, a proto staré království teď pyká a vylidňuje se a téměř hyne“.³⁴⁵ A řada veteránů ze severní Afriky hřímala, že v Asii se ze statečných portugalských vojáků stávají zženštilí a zkorumpovaní zbabělci a lenoši.³⁴⁶

Stoupenci zachování indickooceánského regionu jako oblasti expanze poukazovali na nesmírné zisky, jež plynuly především z lokálního námořního obchodu zatíženého cly než z obchodu po trase zvané *Carreira da Índia* (*Rota do Cabo*), která spojovala Lisabon s Indií. Ve srovnání s údajně chudým Marokem, jehož pacifikace navíc spolykala enormní finanční prostředky nezřídka pocházející právě z Orientu, se jim Asie jevila jako ráj přeplněný kořeními, perlami a hedvábím. Kromě toho se tam nabízela možnost vlastního obohacení při výkonu královských úřadů, což do značné míry ještě ve středověku vězící portugalskou šlechtu nepochybně lákalo více než obchodování.

Většina zúčastněných se tehdy nakonec ztotožnila s míněním krále Jana III. a akceptovala prioritní postavení Indie, ačkoliv jiní hrozili, že za zpronevěření se křesťanské víře stihne Portugalsko trest Boží.³⁴⁷ Zůstává nezpochybnitelným faktem, že Maroko je po hospodářské stránce značně štědrá zemí, ale možnosti přístupu k tomuto bohatství byly pro Portugalce ve 40. letech 16. století již dosti omezené. Ideál udatného rytíře bojujícího na severoafrických planinách za Kristovu víru tak dočasně ustoupil do pozadí, aby se ve druhé polovině 16. století vrátil s ještě větší silou.

³⁴⁴ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 121.

³⁴⁵ Camões, Luís de: *Lusovci*, zpěv IV, s. 132.

³⁴⁶ Srv. Junqueiro, Maria Clara: c. d., s. 58; Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 123-124.

³⁴⁷ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 123.

Jestliže na severu Maroka musel lisabonský dvůr po roce 1538 čelit staronové hrozbě, v jižní části země mu spor mezi oběma šerífy poskytl chvíle oddechu. Šeríf Marrákeše Ahmad al-Araj se dostal do otevřeného konfliktu se svým bratrem Muhammad aš-Šajch, šerífem regionu Sus, již v průběhu roku 1540. Vzájemné neshody pak vyvrcholily dvěma vojenskými střetnutími, z nichž jak u Amescrude (port. Mascordão) (přelom roku 1542 a 1543), tak u al-Qahiry (port. Alquerria) nedaleko Marrákeše (1544) vyšel vítězně mladší Muhammad aš-Šajch. Ahmad al-Araj byl nucen uprchnout do Tafiláletu a jeho bratrovi v roce 1545 již nic nebránilo v tom, aby se prohlásil vládcem Marrákeše i kraje Sus.

Využít občanské války mezi šerífy zamýšlel podnikavý kapitán Mazagãa Luís de Loureiro, který si v letech 1543-1544 vyměňoval dopisy se synem roku 1544 sesazeného Ahmada al-Araje Mulájem Zidanem.³⁴⁸ Nepodařilo se mu však od portugalského krále získat dostatečné prostředky k Zidanově podpoře a tak mohl pouze poplenit donedávna portugalský Azamor (1546).³⁴⁹ Maurský princ se musel spokojit se spojenectvím s králem Fesu Abú al-Abbásem Ahmadem. Jeho území bylo od roku 1545 vystaveno obnovené ofenzívě z jihu. Když jej i s jeho starším synem ještě téhož roku v bitvě u Fixtala porazil a zajal šeríf Muhammad aš-Šajch, byl do čela tísněného severoafrického státu vyzdvižen Abú al-Abbásův druhý syn Násir al-Qasrí.

Nový panovník si byl vědom kritické situace, ve které se jeho země nachází, a proto se pokoušel zajistit si vojenskou podporu mezinárodními dohodami. Vcelku pochopitelně se na jeho stranu postavil taktéž wattásovský vládce města Velez (port. Beles) Abú al-Hasan (Bu Hassun, port. Boaçum), který se již dříve zbavil příliš zatěžující nadvlády z Fesu, ale nyní si k centru opět našel cestu. Kromě toho Násir al-Qasrí zamýšlel dosáhnout toho, co se nepodařilo jeho otci – uzavřít alianci s Portugalci. V Lisabonu projeví o možnou spolupráci zájem, zvláště když rychle se šířící moc šerífů začínala pozvolna ohrožovat portugalské pozice v severním Maroku.

Roku 1547 proto přicestoval do Fesu vyslanec Jana III. Jorge Pimentel, aby dojednal detaily vzájemné smlouvy. Od příštího roku se pak znalec marockého prostředí Lourenço Pires de Távora pokoušel přesvědčit španělského krále a římského císaře Karla V. o překotné eskalaci napětí v Gibraltarské úžině, neboť šerífové spolupracovali s osmanskou flotilou.³⁵⁰ Karel však odmítl splatit poloostrovnímu sousedovi dluh z roku 1535, kdy společná španělsko-portugalská eskadra dobyla pro Španěly Tunis, a Jan III. neměl zájem vázat se

³⁴⁸ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 43 a 49.

³⁴⁹ Srv. Farinha, António Dias: *História de Mazagão durante o Período Filipino*, s. 27.

³⁵⁰ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 148-149; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 73.

smluvně s chřadnoucím muslimským státem. Zklamaný král Fesu, kterým byl po svém propuštění výměnou za Meknes od roku 1547 již opět Abú al-Abbás Ahmad, pochopil, že negativní odpověď z Lisabonu odsoudila jeho stát k zániku.

V roce 1547 již Muhammad aš-Šajch ovládal města Meknes, Salé, Alcácer Quibir, Xexuão (Chechaouen) i Tetuán, takže rozloha království Fes se scvrkla pouze na hlavní město a osadu Taza s okolím. Koncem roku 1548 byla zahájena blokáda Fesu, jenž nakonec padl 29. ledna 1549. Historie království Fes se uzavřela, jeho vládce byl poslán v poutech do saadovského centra v Marrákeši a prakticky celé území dnešního Maroka bylo sjednoceno pod vládou jediného muže. Portugalské pevnosti v blízkosti Gibraltarského průlivu se náhle ocitly v bezprostředním nebezpečí. Šeríf totiž nyní obrátil svůj zrak právě na ně, aby zdárně dokončil *džihád* (svatou válku) započatý jeho otcem.

Zhroucení muslimské říše s centrem ve Fesu vyvolalo na královském dvoře v Lisabonu paniku. Ihned bylo třeba podniknout kroky nutné k zajištění bezpečnosti severomarockých portugalských osad. Nejohroženějším byl bezesporu Alcácer Ceguer, v jehož blízkosti se tyčily dva Portugalci nekontrolované pahorky. Aby se vyhnul opakování tragédie v Agadiru z roku 1541, poslal Jan III. už v únoru 1549 do Alcáceru Afonsa de Noronha s pověřením zbudovat na bližším kopci jménem Seinal (Seinel) pevnost. Ta vyrostla na základě nákresů Miguela de Arruda v průběhu dubna 1549. Zdálo se, že nyní se město již nalézá v bezpečí.

Za několik měsíců však architekti Miguel de Arruda a Diogo Teles konstatovali, že vzhledem k tomu, že řeka ústící do Středozemního moře poblíž Alcácer Cegueru není splavná pro větší plavidla, bude nesmírně obtížné osadu i její obranou výspu Seinal v době obležení zásobovat.³⁵¹ Král proto následujícího roku 1550 z důvodu jejich nehájitelnosti rozhodl o evakuaci obou opevněných pozic, jež proběhla v červnu v případě Seinalu a v červenci v případě Alcácer Cegueru.³⁵² Nejednalo se však o nijak těžkou ztrátu, poněvadž Alcácer Ceguer nikdy nedosahoval nějaké výjimečné důležitosti. V polovině 16. století již byl dokonce tak bezvýznamný, že brzy po portugalském odchodu nebyl muslimy znovu osídlen a změnil se v ruiny.

Co se týče Arzily, o jejím opuštění zpočátku nikdo neuvažoval. V červnu 1549 však Jan III. po důkladném zhodnocení analýzy městských hradeb změnil názor, neboť jejich stav byl označen za alarmující a bez okamžitého zásahu stavebních dělníků se pevnost nemohla

³⁵¹ Srv. Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 168; Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 55.

³⁵² Srv. Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 167.

v případě napadení dlouho udržet.³⁵³ Nařídil proto její vyklizení, kterou měl uskutečnit Luís de Loureiro, jenž byl za účelem stejného úkolu poslán již roku 1541 do Safimu a měl tedy potřebné zkušenosti. Situace se pokusil využít spojenecký wattásovský vládce Velezu Abú al-Hasan, který v srpnu 1549 portugalského krále požádal, aby Arzilu postoupil jemu, neboť vydání důležitého strategického bodu šerífovi by bylo dost pošetilé.

Krále Abú al-Hasanova žádost zaujala, a proto nechal evakuovat pouze civilní obyvatelstvo (tzv. *moradores*) a prozatím ve městě ponechal vojenskou posádku (tzv. *fronteiros*). Po několika poradách bylo v září 1549 rozhodnuto o předání Arzily i s dělostřelectvem vládci Velezu, jenž měl potřebnou podporu obdržet od španělského krále a římského císaře Karla V.³⁵⁴ Jeho odmítavý postoj k celé záležitosti však znamenal krach připraveného plánu, neboť Portugalsko se nalézalo ve finanční krizi a císařovu roli převzít nemohlo. Ke změně postoje se Karla jistě nijak vehementně nesnažil přimět tehdejší portugalský vyslanec na španělském dvoře Lourenço Pires de Távora, který s transakcí nesouhlasil, poněvadž pochyboval o věrnosti maurského panovníka, jenž navíc nedisponoval dostatečným množstvím stoupců. Kromě toho považoval za ponižující vydávat křesťanské město na základě řádně uzavřené dohody do rukou „nevěřícího“.³⁵⁵

V lednu 1550 tak Jan III. od preliminární dohody s Abú al-Hasanem odstoupil a v srpnu téhož roku portugalscí vojáci Arzilu opustili. Jan se však oficiálně nevzdával myšlenky na budoucí reconquistu severoafrického prostoru, neboť v takovém případě by nenapravitelným způsobem utrpěla prestiž portugalského království.³⁵⁶ Z hlediska portugalského dvora se jednalo o dočasné, ale nezbytné vyklizení těch nejzranitelnějších osad s nevalnými přístavy, zatímco ty zbylé, tj. Ceuta, Tanger a Mazagão, byly strategicky nesmírně výhodně položené, velmi dobře hájitelné a zároveň vybaveny vynikajícími přírodními přístavy. Proto právě do nich měly být koncentrovány křesťanské síly.³⁵⁷

Vedle ekonomických potíží celostátního charakteru hrály hlavní roli při rozhodování o stažení vojenských sil z marockých pevností i místní problémy. Neexistence funkce guvernéra pro portugalské državy kladla vysoké nároky na lidské kvality jednotlivých kapitánů podřízených přímo Koruně, takže jakékoliv vzájemné neshody ztěžovaly

³⁵³ Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 58.

³⁵⁴ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 170.

³⁵⁵ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *Portugal no jogo de poderes no norte de África no segundo quartel do século XVI*, s. 125; Cruz, Maria Leonor Garcia da: *As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África*, s. 45.

³⁵⁶ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 171.

³⁵⁷ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 129.

akceschopnost portugalských posádek a znemožňovaly jednotný postup proti muslimům.³⁵⁸ Celou situaci ještě zhoršovalo využívání značného počtu španělských žoldnéřů verbovaných v Andalusii, protože ti postrádali solidaritu s portugalským státem a nebyli ochotni riskovat pro jeho krále život.³⁵⁹

Závažné rozhodnutí krále Jana III. zredukovat portugalské panství v Maroku na pouhé tři přístavy učinilo z tohoto panovníka oběť tvrdých kritik až hluboko do 19. století. „Otec portugalské historiografie“ Alexandre Herculano jej ve své básni *Ztráta Arzily* (A Perda de Arzila) počastoval těmito slovy: „Bůh Ti předloží účet, slabý a bezradný králi, za tak velké ponížení a Tvůj velký hřích“.³⁶⁰

A přitom to byl právě Jan III., který svou realistickou politikou zabránil další katastrofě podobné té, jež se odehrála roku 1541 v Agadiru, a díky soustředění zbývajících vojenských jednotek z mnoha izolovaných bodů do tří mimořádně kvalitních pevností umožnil jejich udržení po další desítky let.³⁶¹ Vědom si reálných možností země velmi dobře chápal, že částečný ústup v severní Africe je nevyhnutelný a byl ochoten převzít za něj plnou zodpovědnost před národem i celým křesťanstvem.³⁶² Lapidárně řečeno „učinil jen to, k čemu jej okolnosti donutily“.³⁶³

Portugalský odchod z Alcácer Cegueru a Arzily představuje podle francouzského historika Richarda Ricarda konec tzv. portugalského období v Maroku (1415-1550).³⁶⁴ Bylo v podstatě obětováno za možnost pokračující expanze v Orientu a zahájení centralizované kolonizace Brazílie (1549). Portugalská přítomnost v severní Africe nicméně trvala i nadále, a to v Ceutě, první osadě obsazené na africkém kontinentu, Tangeru, městě spojeném s utrpením infanta Fernanda, a Mazagão. Těchto symbolů se Portugalci nemínili vzdát ani pod tlakem měnícího se rozložení sil ve světě, poněvadž měly velký vliv na zachování bezpečnosti jihoportugalského pobřeží a ochranu námořního obchodu.

³⁵⁸ Srv. Farinha, António Dias: *História de Mazagão durante o Período Filipino*, s. 22.

³⁵⁹ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 55.

³⁶⁰ Cit. z: Semedo de Matos, Jorge: *As praças do Norte de África*, in: *Revista da Armada, Marinha de D. João III*, č. 44, dostupné na www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista.

³⁶¹ Srv. Castelo Branco, Fernando: *A expansão em Marrocos. Aspectos do seu declínio*, in: *Boletim Geral do Ultramar*, ano XXXIII, č. 390, Lisboa 1957, s. 63.

³⁶² Srv. Coutinho, Valdemar: c. d., s. 79.

³⁶³ Pimenta, Alfredo: *D. João III*, Porto 1936, s. 54.

³⁶⁴ Srv. Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *Marrocos*, in: Albuquerque, Luís de: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. II, Lisboa 1994, s. 701.

10. POSLEDNÍ PORTUGALSKÝ RYTÍŘ

V polovině 16. století vstupovala portugalská zámořská říše do nové fáze své existence. Léta překotného rozvoje, která byla završena dosažením Japonska pravděpodobně v roce 1542, byla vystřídána obdobím stabilizace. Portugalci zahájili centrálně řízenou exploataci Brazílie (1549), čímž zabránili hrozbě její atomizace v čele s regionálními správci (vlastně obdarovanými veliteli, tzv. *capitães-donatários*) tzv. dědičných kapitanátů (kapitánií; *capitanias hereditárias* či *capitanias-donatarias*). V roce 1554 vystavěl Duarte de Eça pevnost v Kolambě, což představuje definitivní etablování portugalské moci na Cejlonu. Souhlas císaře Ťia-ťinga (1554) otevřel Portugalcům po více než 30 letech znovu oficiálně čínský trh, ke kterému získali po založení faktorie v Macau (1557) lepší přístup. Roku 1558 pak portugalsko-maledivský míšenec Andreas André (Andiri Andirin) obsadil část Maledivského souostroví, kde vyrostla tvrz ve městě Malé.

Začaly se však objevovat i první známky úpadku. Dobyty Egypta tureckými mušketýry a dělostřelci, kteří doslova rozstříleli mamlúcké jezdeckto (1517), a údolí řeky Eufrat a Tigris v dosud perském Iráku (1534) udržely největší muslimskou velmoc té doby v kontaktu s Indickým oceánem, ze kterého se ve spolupráci s kambájským sultánem z Gudžarátu na severozápadě Indie pokusila vypudit nové evropské hegemony z jihozápadního okraje Evropy.

Dvojí obléhání Diu na Káthijávárském polostrově v Gudžarátu v letech 1538 a 1546 kambájským vojskem, v prvním případě s tureckou podporou, však skončilo muslimskou porážkou a nuceným vyklizením mocenských pozic. Ovládnutí Adenu (1538 a znovu 1548) a irácké Basry (1546) nicméně osmanskému sultánovi zajistilo kontrolu obchodní cesty vedoucí z Perského zálivu do Aleppa a především rudomořské trasy, jejíž fungování začalo být díky aktivitám sumatránského sultanátu Aceh (Atjeh) od přelomu 30. a 40. let 16. století obnovováno.³⁶⁵

Ani v Maroku se Portugalci přes nezměrné úsilí a nákladné expedice z první poloviny 16. století prosadit nedokázali. Přestože se král Jan III. alespoň navenek nevzdal myšlenky na uskutečnění nového pokusu o podrobení této vzdorné země v severozápadní Africe, fakticky tam před odvěkými muslimskými rivaly kapituloval. Ačkoliv v Gibraltarské úžině nadále vykonávalo ostrahu tzv. úžinové loďstvo (*Armada do Estreito*), atlantské přístavy Larache a

³⁶⁵ Srv. Boxer, Charles Ralph: *A note on portuguese reactions to the revival of the Red sea spice trade and the rise of Atjeh*, in: Boxer, C. R.: *Portuguese conquest and commerce in southern Asia (1500-1750)*, London 1985, s. 415-428.

Salé se staly vynikajícími základnami muslimských korzárů a pirátů, kteří nalézali podporu u šerífa a spolupracovali s osmanským sultánem.

Dopady vyklizení marockých přístavních středisek se záhy projeví zvýšením frekvence muslimských nájezdů na pobřeží Algarve. Tamější obyvatelé prchali před nebezpečím do hloubi vnitrozemí a správce města Cacela Simão Meneses varoval krále, že pokud nebudou podniknuta účinná opatření na obranu oblasti, mohou se břehy Algarve zakrátko změnit v pustinu.³⁶⁶ V následujících letech proto bylo v exponovaném regionu vybudováno několik strážních pevností, jako *São João* v Cabanas de Tavira, *Santo António* v Taviře a *Nossa Senhora de Rocha* západně od Armação de Pêra.³⁶⁷

Portugalský král se přesto rozhodl čelit narůstajícímu ohrožení plavby v Gibraltarském průlivu též aktivně a na rok 1552 připravil válečnou výpravu, jež měla pro vládce Vélezu Abú al-Hasana znovu dobýt jeho nedávno ztracené město. Velením flotily byl pověřen zkušený znalec severoafrického prostředí i arabského jazyka Inácio Nunes, zvaný *Gato* (tj. Kocour). Tomu se začátkem září 1552 podařilo Vélez obsadit, ale tažení nakonec skončilo katastrofou, poněvadž již o několik dní později byly portugalské síly obklíčeny několikanásobně silnějším loďstvem z Alžíru a nuceny se vzdát.

Účastník nezdařené výpravy Fernando Oliveira, jinak významný portugalský humanista a autor první portugalské gramatiky (1536), zhodnotil účinkování svých souvěrců v bitvě následovně: „Na našich karavelách nebyli ani čtyři muži, kteří by uměli zacházet s arkebuzou. Jakmile členové posádky spatřili Turky, ztratili takovým způsobem hlavu, že bez jakéhokoliv řádu pobíhali sem a tam“.³⁶⁸ Oliveira však zřejmě nedostatečný výcvik a nekázeň portugalských vojáků nadsadil, protože si s někým chtěl vyřídit účty³⁶⁹ a navíc početní výhoda na straně nepřítele byla skutečně značná.

Tristní zakončení expedice k Vélezu jasně ukázalo, že Portugalsko již nemá dostatečný potenciál k mocenskému návratu do severní Afriky. Král Jan III. si toho byl nepochybně velmi dobře vědom, neboť ještě roku 1552 se dohodl se svým španělským protějškem Karlem V. na stažení portugalských válečných lodí z Gibraltarské úžiny, jejíž obranu převzala kastilská plavidla. Tzv. úžinová flotila (*Armada do Estreito*) se tak změnila na algarvské loďstvo (*Armada do Algarve*). Smrt udatného kapitána Tangeru Luíse de Loureiro roku 1553 v boji s Maury jen dokreslovala slábnoucí pozici Portugalska v Maroku.

³⁶⁶ Srv. Coutinho, Valdemar: c. d., s. 81.

³⁶⁷ Srv. Coutinho, Valdemar: c. d., s. 82; Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, s. 72.

³⁶⁸ Cit. z: Domingues, Francisco Contento: *A expedição de auxílio ao rei de Velez em 1552: o relato oficial versus o testemunho de um participante*, in: *A guerra naval no Norte de África: séculos XV-XIX*, org. Francisco Contento Domingues, Jorge Semedo de Matos, Lisboa 2003, s. 163.

³⁶⁹ Tamtéž, s. 164.

Dne 11. června 1557 skonal v Lisabonu král Jan III., kterému se podařilo přežít šest svých legitimních synů. Poslední z nich Jan zemřel v lednu 1554 a trůn tak zdědil jeho syn a panovníkův vnuk Sebastian (Šebestián). Ten se narodil až více než dva týdny po otcově smrti, na den sv. Sebastiana 20. ledna, takže v době přijímání holdu šlechty byl teprve tříletý. Regentkou byla na základě testamentu zesnulého krále prohlášena Sebastianova babička královna-vdova Kateřina Habsburská, která je známá mj. tím, že až do roku 1525 žila se svou matkou Janou Kastilskou (zvaná Šílená) za zdmi paláce v Tordesillasu. Sebastianova matka Jana byla uražena, že regentská vláda nebyla svěřena jí, a opustila zemi.

Výchova „vytouženého“ (*Desejado*) prince, jak byl Sebastian nazýván vzhledem k tomu, jak bylo kvitováno jeho narození, poněvadž byl jediným přímým potomkem Jana III., byla svěřena jezuitovi Luísovi Gonçalvesovi da Câmara a šlechtici Aleixovi de Meneses, zkušenému válečníkovi z marockého bojiště. První z nich mu vštěpoval zásady křesťanské víry a druhý jej učil principy rytířského kodexu. V důsledku toho mladý král dospěl v zaníceného křesťanského bojovníka, pro něhož nejvyšší ideál představovala asketická služba Bohu.

Jeho osobnost formovaly i pocity portugalské společnosti jako celku, která se ukázala být s marockou expanzí svázána pevněji, než se může na první pohled zdát. Když sultán Abdalláh al-Gálíb, syn roku 1557 kapitánem turecké gardy zavražděného prvního představitele nové tzv. šerífské dynastie Sa'dovců (Saadovců) Muhammada aš-Šajch, začal v září 1559 připravovat útok na Mazagão, který měl s konečnou platností skoncovat s portugalskou přítomností v jižním Maroku, rozhodla se regentka Kateřina přístav vyklidit. Nařídila nejprve evakuaci žen a dětí a poté svůj záměr předložila ke schválení kortesům, jež se koncem roku 1562 měly sejít v Lisabonu.

V březnu téhož roku se před hradbami Mazagãa objevilo maurské vojsko a město se ocitlo ve smrtícím sevření. Následovalo však něco, co regentka nečekala. Naprostá většina portugalského národa se postavila za statečně se bránící posádku marocké pevnosti vedenou kapitánem Ruiem de Sousa de Carvalho a do severní Afriky začali odplouvat spontánně naverbovaní a vyzbrojení vojáci, aby svým krajanům poskytli pomoc. Překvapený Abdalláh al-Gálíb po třech měsících obležení raději ukončil a stáhl se do Marrákeše, který se po roce 1549 stal jediným politickým centrem Maroka. Kortesy (1562-1563) na konci roku 1562 navzdory vysokým nákladům na udržení všech tří marockých pevností, které dosahovaly ročně 130 000 *cruzados*,³⁷⁰ zamítly regentčin poráženecký plán na opuštění Mazagãa a

³⁷⁰ Srv. Vogt, John: *Notes on the portuguese cloth trade in West Africa 1480-1540*, in: *The International Journal of African Historical Studies*, sv. 8, č. 4, 1975, s. 650.

Kateřina po této tvrdé politické prohře složila svůj úřad. Nahradil ji bratr Jana III. a Sebastianův prastrýc Jindřich, kardinál a generální inkvizitor.

Hrdinská obrana jihomarocké pevnosti, která byla oslavována i na právě probíhajícím tridentském koncilu (1545-1563),³⁷¹ dala podnět ke vzniku nejrůznějších legend, podle nichž ji hájily i ženy s dětmi zavěšenými kolem krku.³⁷² Takovéto mýty dokumentovaly nadšení, s jakým se Portugalci postavili proti proponovanému pokračování politiky ústupků v severní Africe. Odsuzovali ji i ti, kteří se ve 40. letech 16. století zasazovali za její plnění, včetně Lourença Pirese de Távara.³⁷³ Souviselo to s nárůstem akutního muslimského nebezpečí, které začalo bezprostředně ohrožovat Gibraltarskou úžinu, jejíž ovládnutí bylo nezbytné pro zajištění účinné obrany portugalských břehů, zejména nejjižnější provincie Algarve.

Turecké lodě, se kterými se portugalské plachetnice utkávaly i v Indickém oceánu tisíce kilometrů daleko, bez obav proplouvaly ze Středomoří do Atlantiku a nalézaly poklidné útočiště v přístavech Salé a Larache. Portugalští šlechtici požadovali důslednější ochranu námořních tras a zkvalitnění obrany břehů Algarve, stejně jako marockých tvrzí. Opevnění Tangeru nechal krátce poté zesílit Lourenço Pires de Távara, který ve městě působil v letech 1564-1566 jako jeho kapitán. Obnovený akcent na marockou politiku měl zabránit pokračujícími vyliďňování země způsobeným budováním a správou tzv. *Estado da Índia* (Indický stát) v Asii.³⁷⁴ Duch křížových tažení byl zpět a zcela pohltit dospívajícího krále Sebastiana. Vyvrcholením bojovné atmosféry v portugalské společnosti byla tragická bitva u Alcácer-Quibiru (1578).

Do rostoucích protimuslimských aktivit tehdejšího Portugalska podpořených závěry tridentského koncilu zapadá účast na internacionální námořní expedici, která měla pod španělským vedením opět dobýt skalnatý výběžek severoafrické pevniny Peñón de Vélez de la Gomera, ztracený roku 1529. Portugalské království poskytlo devět velkých a větší množství menších plavidel s 1500 pěšáky a 300 jezdci, kteří se vedle kastilských vojáků, johanitských rytířů a italských žoldnéřů 8. září 1564 podíleli na zdárném zakončení tažení. Peñón de Vélez de la Gomera zůstává ve španělských rukou dodnes. Další úspěch si křesťanské zbraně ve Středomoří připsaly roku 1565, kdy turecký admirál Dragut neúspěšně obléhal johanity hájenou Maltu a během bojů přišel na ostrově o život.

³⁷¹ Srv. Farinha, António Dias: *História de Mazagão durante o Período Filipino*, s. 32.

³⁷² Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 131.

³⁷³ Srv. Cruz, Maria Leonor Garcia da: *Portugal no jogo de poderes no norte de África no segundo quartel do século XVI*, s. 126.

³⁷⁴ Srv. Junqueiro, Maria Clara: c. d., s. 59.

Po dosažení 14 let věku byl Sebastian roku 1568 prohlášen na základě rozhodnutí kortesů z let 1562-1563 plnoletým a záhy mohl zjistit, že turecká hrozba pro Evropu nabývá skutečně hrozivých rozměrů. Porážka flotily osmanského sultána Selima II. v roce 1571 u Lepanta při západořeckých březích křesťanskou Svatou ligou složenou ze Španělska, Benátské republiky, papežského státu, Florencie a dalších italských státek sice vedla k jistému snížení neklidu v západním Středomoří, ale vítězství Juana de Austria rozhodně nebylo možné pokládat za definitivní. Vždyť již příštího roku Turci své loďstvo obnovili, byť posádku tvořili méně zkušené námořníci, a v roce 1574 se zmocnili španělských severoafrických *presidios* (pevností) Tunis, Bizerta a La Goleta (La Goulette). Ve španělské moci tak zůstaly pouze Malazquivir, Oran a Melilla.

Příměří uzavřené roku 1574 mezi Španělskem a Osmanskou říší sice ukončilo úvahy o uskutečnění mohutné křížové výpravy, kterou zamýšlel papež, ale současně poskytlo Středomoří vítaný oddech, který se Sebastian I. rozhodl využít k osobní inspekci portugalských severomarockých pevností Ceuty a Tangeru. Odjel tam tajně v srpnu 1574 a v Lisabonu vypukla panika, neboť nikdo nevěděl, kam panovník zmizel. Do vlasti se vrátil na přelomu října a listopadu téhož roku, když absolvoval několik šarvátek s Maury a zajistil jmenování nového kapitána Tangeru, neboť Rui de Sousa de Carvalho padl předchozího roku 1573 při jednom ozbrojeném výpadu.³⁷⁵

Mezitím v lednu 1574 zemřel sultán Abdalláh al-Gálíb. Podle nástupnických pravidel vypracovaných Muhammadem aš-Šajch (stařešinský řád) se měl jeho následníkem stát nejstarší člen dynastie³⁷⁶ a tím byl bratr zesnulého vládce Abd al-Málík,³⁷⁷ který spolu s bratrem Ahmadem jako jediní přežili vyvražďování členů rodiny jakožto možných mocenských konkurentů z rozkazu Albdalláha al-Gálíba. Trůnu se však zmocnil Abdalláhův syn Muhammad al-Mutawakkil (též Muláj Hamid) a jeho strýc proto uprchl ze země. Již v květnu 1575 se ale vrátil, v březnu 1576 s podporou tureckých jednotek z Alžírska obsadil Fes, který opět nahradil Marrákeš jako centrum státu, a do konce roku se stal pánem celého Maroka.

Svržený Muhammad al-Mutawakkil, zvaný kvůli barvě své pleti „černý sultán“, se obrátil s žádostí o pomoc na španělského krále Filipa II., ale ten se vzhledem k nedávno podepsanému a stále platnému příměří s osmanským sultánem, jehož chráněncem a vazalem Abd al-Málík byl, odmítl v severoafrické vnitropolitické situaci angažovat. Roku 1577 pak

³⁷⁵ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 133.

³⁷⁶ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 77; Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 134.

³⁷⁷ *Al-Málík* znamená arabsky „král“.

příměří s Turky ještě prodloužil, neboť jeho hlavní zájem tehdy poutala nizozemská revoluce (od roku 1568). Kromě toho Filip II. pravděpodobně nepovažoval tureckou hrozbu pro oblast Gibraltarské úžiny a potažmo i Iberský poloostrov za bezprostřední. Maurský princ proto zkusil štěstí na portugalském dvoře, kam odjel přes Ceutu a kde byl mnohem úspěšnější.

Král Sebastian mu v dubnu 1576 slíbil, že pro něj opět dobude zemi, z níž byl vypuzen, za což princův stoupenec Abd al-Karim předal v roce 1577 kapitánovi Tangeru Duartevi de Meneses Arzilu. Podle kronikáře Bernarda da Cruz se Muhammad al-Mutawakkil dále zavázal odvádět portugalskému panovníkovi pravidelný tribut a francouzský spisovatel, básník a voják Théodore-Agrippa d'Aubigné tvrdí, že mu měl dokonce odstoupit celé pobřeží v šířce šesti mil a povolit hlásat křesťanskou víru.³⁷⁸ Navíc údajně souhlasil se Sebastianovou korunovací na „císaře Maroka“.³⁷⁹

S připravovanou výpravou vyslovila nesouhlas jak Královská rada, tak Sebastianova babička Kateřina Habsburská a její realizace se nezdála vhodná ani jeho prastrýci kardinálovi Jindřichovi. Sebastian I. však velmi dobře věděl, jaké nebezpečí pro Portugalsko představují turečtí vojáci, kteří přišli do Maroka s Abd al-Málikem. Případný vzrůst jejich vlivu mohl vést k ovládnutí Gibraltarského průlivu muslimy a masovému proniknutí tureckých sil do Atlantského oceánu, kde by mohly ohrozit transatlantické obchodní trasy.³⁸⁰ Kromě toho bylo třeba zastavit stále častější korzárské přepady portugalského pobřeží.³⁸¹ Jorge Borges de Macedo se domnívá, že Sebastianovým cílem bylo také dosažení geopolitické rovnováhy sil na Iberském poloostrově vzhledem k mocenské převaze Španělska, o což se pokoušel již Jan I. napadením Ceuty.³⁸²

Vojenskou výpravu mladého krále bychom tak měli chápat v kontextu dějin celého Středomoří, ve kterém tehdy dominovala turecká moc, jejímuž postupu dále na západ chtěl Sebastian zabránit dosazením svého exponenta na trůn v Maroku, které se mělo proměnit v jakýsi portugalský protektorát.³⁸³ V této souvislosti vyznívá nepatříčně názor Domingose Maurícia dos Santos, který tvrdil, že Sebastian „nechtěl být veden ničím jiným než svou

³⁷⁸ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 80.

³⁷⁹ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 134; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 80.

³⁸⁰ Srv. Macedo, Jorge Borges de: c. d., s. 115; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 79.

³⁸¹ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, s. 72; Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 552-553.

³⁸² Srv. Macedo, Jorge Borges de: c. d., s. 111.

³⁸³ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 134; Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 552-553.

fantazií“.³⁸⁴ Válečné tažení a oživení aktivní marocké politiky jako celek totiž nebylo pouhým bláznivým výmyslem či rozmarem jednoho krále.

Dříve se Sebastianova expedice do severní Afriky vysvětlovala jako důsledek jeho nemoci, což je nutno brát za silně zjednodušující a přehlížející tehdejší politickou situaci ve středomořské oblasti včetně regionu Gibraltarského průlivu. Jakkoliv onemocnění pochopitelně může jednání člověka významně ovlivňovat, v případě mladého portugalského krále by bylo na místě být značně opatrný.³⁸⁵ Údajných chorob mu sice byla připisována celá řada, nicméně ve skutečnosti jeho stav zřejmě nebyl natolik vážný, aby jej bylo možné označit za šílence, jak činili například Mário Domingues, António Sérgio, David Lopes, Robert Ricard či panovníkův životopisec José Maria de Queirós Veloso.

Nejvíce diskusí jistě vyvolává fakt, že král Sebastian se nikdy neoženil, ačkoliv se uvažovalo o sňatku přinejmenším s rakouskou arcivévodkyní Isabelou (1563), francouzskou princeznou Markétou z Valois (1571-1572) či španělskou infantkou Isabelou Klárou Evženií (1576-1577). Někteří autoři to vysvětlují jeho odporem k ženám a považují jej za misogynu nebo dokonce homosexuála.³⁸⁶ Často pak citují španělského vyslance u portugalského dvora Juana de Silva, který si zapsal, že „král projevuje takový odpor k ženám, že od nich odvrací oči a jestliže mu nějaká dáma nese pohár, hledá způsob, jak si jej vzít, aniž by se dotkl její ruky“.³⁸⁷

Lékař a historik Mário Saraiva však upozorňuje, že k převzetí poháru přece není nutné dotýkat se ruky příslušné osoby.³⁸⁸ Kromě toho dodává, že Sebastian v pouhých 11 letech „na prvních dvorských slavnostech, kterých se účastnil, ... tančil s princeznami a činil tak s takovou ochotou, že od něj nikdo nemohl odtrhnout oči“.³⁸⁹ Je třeba také přihlídnout k intrikám španělského krále Filipa II., který si nepřál Sebastianův sňatek s princeznou nepocházející z Iberského poloostrova.³⁹⁰

Podle Harolda B. Johnsona desetiletého Sebastiana znásilnil jeho jezuitský vychovatel a zpovědník Luís Gonçalves da Câmara.³⁹¹ Králův nepopiratelný rezervovaný postoj k ženskému pohlaví však bude zřejmě výsledkem jeho silně nábožensky orientované výchovy, díky níž zamýšlel vstoupit do manželského svazku jako panic a teprve poté, co na

³⁸⁴ Cit. z: Castelo Branco, Fernando: c. d., s. 63.

³⁸⁵ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 552.

³⁸⁶ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, s. 68-69.

³⁸⁷ Tamtéž, s. 69.

³⁸⁸ Srv. Saraiva, Mário: *D. Sebastião na história e na lenda*, Lisboa 1994, s. 26.

³⁸⁹ Tamtéž, s. 26-27.

³⁹⁰ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, s. 68.

³⁹¹ Srv. Johnson, Harold, B.: *A Pedophile in the Palace or The Sexual Abuse of King Sebastian of Portugal (1554-1578) and its Consequences*, dostupné na <http://www.people.virginia.edu/~hbj8n/pedophile.pdf>.

bitevním poli získá vytoužené rytířské ostruhy.³⁹² To mu nicméně nebránilo v milostném vztahu s dcerou vévody z Aveira Julianou de Lencastre či s dcerou hraběte z Feiry Joanou de Castro.

Ve zprávách Sebastianových současníků a zejména pak zahraničních vyslanců nacházíme zmínky o častém výtoku jakési tekutiny, který panovníka sužoval. Označují to jako kapavka (gonorrhoea), což však nemá nic společného s nemocí, již takto nazýváme dnes. Je velmi pravděpodobné, že se jednalo u mladých chlapců o naprosto přirozenou poluci,³⁹³ tj. noční samovolné výtoky spermatu při erekci, nebo nemoc zvanou spermatorrhoea či spermatorrea, tedy výrony spermatu během noci i dne bez erekce.³⁹⁴ Tehdejší lékaři se domnívali, že král trpí problémy s močovými cestami, tzv. uretritidou, a svými léčebnými metodami mu je podle Mária Saraivy skutečně způsobili.³⁹⁵

Existuje jistá možnost, že příčinou byla pohlavní nemoc, kterou se Sebastian mohl nakazit od jedné ze svých dvou milenek nebo dokonce od prostitutky, ale při jeho způsobu života se to nezdá příliš pravděpodobným.³⁹⁶ Carlos Leite se domnívá, že pravým důvodem Sebastianových potíží byl zánět žaludu penisu a vnitřního listu předkožky (balanoposthitis), což se projevuje výtokem hnisavého sekretu.³⁹⁷ V každém případě se mladý král své nemoci, ať už byla jakákoliv, nikdy nezabýval, a v důsledku toho se dost trápil.

Při vědomí výše řečeného je neoprávněné se domnívat, že by Sebastian trpěl nějakou psychickou poruchou, jako například epilepsií,³⁹⁸ protože pro to neexistuje žádný přesvědčivý důkaz.³⁹⁹ Joaquim de Moura-Relvas dokonce prohlásil, že „Sebastianovo myšlení bylo charakterizováno kontinuitou, soudržností a dokonalou harmonií mezi myšlenkami a činy“. Stejně tak se nezdá jako příliš pravděpodobné onemocnění cukrovkou (diabetes).⁴⁰⁰ Co se týče střídavých návalů chladu a tepla v průběhu roku 1574,⁴⁰¹ Mário Saraiva je vysvětluje královým dočasným nachlazením.⁴⁰²

Jeví se vcelku nepochopitelným, jak mohl být za vážně nemocného považován jedinec, kterého kronikář Bernardo da Cruz popisuje jako „člověka robustní postavy, ale zase

³⁹² Srv. Saraiva, Mário: c. d., s. 27 a 30.

³⁹³ Podle Joaquina de Moura-Relvas se u Sebastiana mohly objevovat již v 11 letech z toho důvodu, že předčasně dospěl. Srv. Moura-Relvas, Joaquim de: *El-Rei D. Sebastião – Ensaio biológico*, Coimbra 1972, s. 108.

³⁹⁴ Srv. Leite, Carlos: *A doença de D. Sebastião o Desejado*, Porto 1948, s. 34.

³⁹⁵ Srv. Saraiva, Mário: c. d., s. 57-64.

³⁹⁶ Srv. Leite, Carlos: c. d., s. 35.

³⁹⁷ Tamtéž, s. 36.

³⁹⁸ Srv. Sousa, Manuel Bento de: *O Doutor Minerva*, Lisboa 1894, s. 198-200.

³⁹⁹ Srv. Saraiva, Mário: c. d., s. 35-50 a 75-86.

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 51-56.

⁴⁰¹ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. III, s. 69; Leite, Carlos: c. d., s. 33.

⁴⁰² Srv. Saraiva, Mário: c. d., s. 67-68.

ne příliš, silných ramen, hubeného, pěkně stavěného a bez nějaké zjevné tělesné vady“.⁴⁰³ Podobně se vyjadřovali i další portugalsí kronikáři a dokonce i francouzský historik Pierre de Bourdeille, pán z Brantôme, o něm mluví jako o jednom z nejkrásnějších křesťanských monarchů.⁴⁰⁴ Sebastian rád fyzicky cvičil a zúčastňoval se rytířských turnajů, v Portugalsku dodnes nesmírně oblíbených býčích zápasů a lovu. Již v jedenácti letech prý skolil své první divoké prase⁴⁰⁵ a nejdivočejšího koně údajně dokázal zklidnit pouhým stiskem kolen.⁴⁰⁶

Na jaře 1576 již bylo o realizaci marocké expedice rozhodnuto. Úspěch celé akce se Sebastian pokusil zajistit ziskem podpory od španělského krále Filipa II., se kterým se sešel na Vánoce 1576-1577 v klášteře Guadalupe v kastilském pohraničí. Španělský monarcha se sice odmítl výpravy osobně zúčastnit a dokonce ji svému synovci bezvýsledně rozmlouval, ale současně mu přislíbil poměrně značné síly – 50 galér a 5000 mužů, nicméně pouze za předpokladu, že se portugalské loďstvo vydá na cestu do srpna 1577. To se však nestalo.

Sebastian I. totiž zahájil přípravy na válečné tažení, jehož cílem bylo zatlačit ve jménu Boha „nevěřící“ do rozpáleného nitra Sahary, až na jaře 1577. Uvědomoval si přitom důležitost Algarve jakožto odrazového můstku k tomuto výboji, a proto již roku 1573 obnovil funkci guvernéra této provincie, kterou před 150 lety spravoval Jindřich Mořeplavec. Guvernérem se stal Diogo de Sousa, jehož povinností bylo shromažďovat plavidla a zajišťovat jejich vybavení. Celou zemi zachvátil nepředstavitelný ruch a shon, avšak vše se odehrávalo v atmosféře akutního nedostatku financí, materiálu i lidských zdrojů.⁴⁰⁷

Vědom si nezbytnosti opřít se i o zahraniční prostředky, najal král Sebastian tisíce žoldnéřů. Z Kastilie dorazilo 1000 až 2000 mužů v čele s Alonsem de Aguilar, mezi 2800 a 3000 vojáky přišlo z jižního Nizozemí a Německa (včetně luteránů a kalvinistů!) pod vedením Martina z Boloně a Thomas Stukley, markýz z Leinsteru v Irsku, velel sboru 600 papežských pěšáků, kteří byli původně určeni k napadení anglických pozic na Britských ostrovech. V Portugalsku samotném se podařilo naverbovat 8000 až 12 000 mužů, dalších 1400 až 2500 šlechtických dobrodruhů vedl Álvaro Pires de Távora a 900 rytířů představovalo výkvět portugalské šlechty. Celkem se podařilo shromáždit 13 000 až 20 000 pěšáků,⁴⁰⁸ ačkoliv se objevují dobové odhady tvrdící, že Portugalci měli k dispozici až 80

⁴⁰³ Cit. z: Leite, Carlos: c. d., s. 27.

⁴⁰⁴ Tamtéž, s. 27.

⁴⁰⁵ Srv. Saraiva, Mário: c. d., s. 69-70.

⁴⁰⁶ Srv. Leite, Carlos: c. d., s. 26.

⁴⁰⁷ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 134.

⁴⁰⁸ Například Girolamo Franchi di Conestaggio uvádí 13 000 mužů a Barbosa Machado se zmiňuje o 20 000.

000 mužů, a 1500 či 1600 jezdců. Údaje o počtu děl se rozcházejí a pohybují se od 12 do 36 kusů.

Dne 24. června 1578 se pestrá portugalská armáda nalodila na stěží uvěřitelných 800 až 1000 plavidel,⁴⁰⁹ největší flotilu, jaká se kdy nalézala v lisabonském přístavu.⁴¹⁰ Rytířský král Sebastian si s sebou do severní Afriky bral meč prvního portugalského krále Afonsa Henriquese, se kterým hodlal čelit varování jakéhosi v Évoře naturalizovaného Maura Músy, jenž tvrdil, že Maroko by se panovníkovi nepodařilo podmanit ani v případě, že by měl k dispozici „celou řeku peněz a druhou takovou řeku mužů“.⁴¹¹

V Tangeru, kam loďstvo dorazilo 7. července 1578, se k vojsku připojil kapitán města Duarte de Meneses s oddílem 400 jezdců a 200 arkebuzírů, stejně jako Muhammad al-Mutawakkil s 250 až 300 jezdci a 300 střelci. Prvním cílem tažení bylo obsazení střediska Larache, atlantského přístavu Maroka ležícího nejbližší Středoziemnímu moři a díky tomu hnízda berberských pirátů ohrožujících břehy Algarve a vhodnému úkrytu tureckých lodí. Kromě toho právě odtud proudila do Fesu hlavní část dodávek zbraní a potravin. Portugalská flotila však z Tangeru zamířila do Arzily, kde se mužstvo vylodilo.

Sebastian I. se totiž z ne zcela jasných důvodů rozhodl vést svoji armádu k Larache po souši. Roli mohla hrát absence 50 španělských galér, v jejichž příjezd panovník do poslední chvíle věřil.⁴¹² Dne 29. července 1578 ráno se portugalské vojsko vydalo na pochod z Arzily, a to navzdory tomu, že maurský sultán Abd al-Málik nabízel svému křesťanskému protějšku odstoupení Larache či jiného města dle vlastního výběru výměnou za mír. Sebastian ale na jeho návrh nemohl přistoupit, protože stál v čele papežem posvěcené křížové výpravy, během níž nebylo možné uzavírat s „nevěřícími“ dohody, byť římský císař Friedrich II. Hohenstaufský přesně to před 350 lety v Palestině učinil, když s ajjúbovským vládcem Egypta al-Kámilem vyjednal odstoupení Jeruzaléma, Betléma a Nazaretu ve prospěch Jeruzalémského království.

Již po dvou dnech od chvíle, co portugalští vojáci opustili Arzilu, bylo v osadě Almenara ležící v jedné třetině cesty k Larache zřejmé, že za stávající rychlosti postupu nevydrží koloně zásoby potravin. Vedle pomalého pochodu měl na jejich úbytku podíl značně početný trén, složený z 3000 ženistů, stovek služebníků a pážat, řady otroků, mnoha dětí a 10 000 až 11 000 žen (manželek a milenek vojáků či pouhých prostitutek). Byl

⁴⁰⁹ Podle Queiróse Velosa ovšem počet lodí nepřesáhl číslo 500. Srv. *Queirós Veloso, José Maria de: D. Sebastião 1554-1578*, Lisboa 1935, s. 299.

⁴¹⁰ Srv. Pereira, José António Rodrigues: *Marinha portuguesa (séculos XV e XVI)*, in: Albuquerque, Luís de: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. II, s. 693.

⁴¹¹ Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 80.

⁴¹² Srv. Leite, Carlos: c. d., s. 21.

navrhován návrat do Arzily, ale vzhledem k faktu, že lodě odtamtud již vypluly směrem k Larache, to nebylo možné. Výprava tak 1. srpna pokračovala severomarrocksou krajinou dále na jih, přičemž se k ní připojil oddíl 500 mužů španělského kapitána a básníka Francisca de Aldana, což ještě prohloubilo obtíže se zásobováním.

Následujícího dne Portugalci na březích řeky Makhazín (port. Mocazim, též rio dos Cavaleiros), přítoku řeky Loukkos, narazili na první nepřátelské jednotky. Sebastian prosadil překročení Makhazínu a vydal se vstříc marocké armádě. Až na jeho nejbližší věrné však všichni požadovali, aby nařídil ústup do Larache, kde by se vojsko zásobilo potravinami, a to tím spíše, když se muslimové nepřidávali houfně na stranu marockého pretendenta. Sám Muhammad al-Mutawakkil radil k opatrnosti a doporučoval vyčkat na smrt Abd al-Málika, který byl v té době již vážně nemocný.

Ve prospěch dodržení původního plánu hovořila i značná přesila maurských sil, které podle střízlivých odhadů čítaly vedle 34 děl na 40 000 lehkých jezdců a 8000 až 9000 pěšáků, byť kmenově roztržštěných. Tehdy se naplno projevila králova autoritářská a impulsivní povaha, svéhlavost a absence rozumného úsudku. Sebastian rázně odmítl všechny námitky a 4. srpna zrána dal rozkaz k sešikování před bitvou, k čemuž jej údajně přesvědčil Francisco de Aldana.⁴¹³ Nevzal na vědomí ani doporučení Muhammada al-Mutawakkila, aby posečkal do večerních hodin, kdy bude sluneční žár již méně intenzivní. Na planině v povodí řeky Makhazín asi 18 km od Alcácer Quibiru (Al-Qasr al-Kabír)⁴¹⁴ se schylovalo k rozhodujícímu střetnutí, jež mělo rozhodnout o osudu Maroka.

V první fázi bitvy měli navrch portugalští vojáci postupující v těsné čtvercové formaci, jejichž energický útok zatlačil muslimy do defenzívy. Sultán Abd al-Málik, kterého ještě bezprostředně před bitvou nesli jeho služebníci na nosítkách, ale poté se nechal vysadit do sedla koně, upadl do bezvědomí a záhy nato skončil. V této kritické chvíli córdobský renegát Süleyman del Pozo zatajil jeho smrt, čímž zabránil propuknutí paniky a zachránil tak pro Maury pozitivní výsledek bitvy. Postupem času se projevila výrazná muslimská převaha v jezdcích, kteří na otevřené rovině snadno manévrovali, a portugalská armáda zmožená horkem byla obklíčena.⁴¹⁵

Po několikahodinovém boji a za poledního vedra vzdorovaly maurským útokům již jen izolované skupinky portugalských rytířů. Mezi nimi byl i král Sebastian, který se přes naléhání svých druhů odmítl vzdát a zachránit si tak život. V bitevní vřavě tak našel smrt,

⁴¹³ Srv. Leite, Carlos: c. d., s. 22.

⁴¹⁴ V arabštině jméno města znamená „velký palác“.

⁴¹⁵ Srv. Salloum, Habeeb: *The Battle of Qasr al-Kabir saved Morocco and ruined Portugal*, in: *Military History*, sv. 20, č. 3, srpen 2003, s. 12.

stejně jako kapitán Tangeru Duarte de Meneses, Francisco de Aldana, Thomas Stukley a celá plejáda portugalských šlechticů včetně coimberského biskupa Manuela de Meneses a třetího hraběte z Vidigueiry Vaska da Gama. Muhammad al-Mutawakkil se na útěku utopil ve vodách řeky Makhazín, když se pod ním splašil kůň. Celkem přišlo o život asi 7000 až 8000 křesťanů a zhruba 10 000 až 15 000 jich padlo do zajetí, včetně italského architekta a dělostřelce Filippa Terziho, jehož sultán jakožto odborníka nedovolil vykoupit, takže svůj nedobrovolný pobyt ukončil útekem. Muslimské ztráty se odhadují na 5000 až 6000 mužů.

„Bitva tří králů“ u Alcácer Quibiru, muslimy nazývaná příhodněji střetnutím u řeky Makhazín, je bezesporu nejtragičtější vojenskou porážkou v celé portugalské historii. Její následky byly osudové, neboť král Sebastian po sobě v důsledku neuzavření manželství nezanechal žádného dědice, naživu již nebyl žádný z jeho strýců a sourozence mladý král neměl. Trůn tak přešel na jeho prastrýce kardinála Jindřicha. Tomu v té době bylo již více než šedesát let a po dvou letech, naplněných usilovnou snahou vyřešit nástupnickou krizi, zesnul v Almeirimu (1580). Finančně vyčerpané země se poté s pomocí vojenské síly zmocnil král Filip II., čímž začalo šedesátileté období španělsko-portugalské personální unie.

Katastrofální vyústění marockého tažení bychom zřejmě neměli hledat v nedostatečné výzbroji, nezkušenosti či nízkém bojovém zápalu portugalského vojska nebo dokonce v tom že Sebastian zapomněl meč Afonsa Henriquese na lodi v Arzile, ale spíše ve značné početní převaze maurské armády a umíněnosti krále Sebastiana, kterému podle Domingose Maurícia dos Santos chyběla „schopnost velet a realistická prozíravost“.⁴¹⁶ Rozhodnutí svést polní bitvu s muslimy bylo takticky chybným krokem, poněvadž se jednalo o první střetnutí tohoto druhu v severní Africe. Dosud se Portugalci omezovali jen na obléhání měst nebo překvapivé výpady na území nepřítele.

Sebastianovou smrtí v bitevní vřavě s konečnou platností skončily portugalské pokusy o ovládnutí Maroka či alespoň redukci jeho významu coby muslimské hrozby. Přítomnost portugalského elementu v nepoddajném severozápadním cípu Afriky sice neskončila a přetrvala až do roku 1769, ale omezila se již jen na čtyři izolovaná přístavní města bez dalších dobytelských ambic. Jestliže Portugalsko se roku 1578 ocitlo na pokraji nejisté budoucnosti, pro Maroko začínala jedna z nejslavnějších epoch jeho dějin, když byl sultánem prohlášen bratr zesnulého vládce Ahmad, jenž přijal přízvisko *al-Mansúr* (tj. Vítěz).

Vzhledem k tomu, že prostý lid odmítal uvěřit smrti svého krále, zvláště když jej údajně nikdo z přeživších neviděl umírat, mohl vzniknout tzv. sebastianismus

⁴¹⁶ Cit. z: Castelo Branco, Fernando: c. d., s. 63.

(*sebastianismo*), víra v Sebastianův návrat ve chvíli, kdy bude Portugalsku nejhůře.⁴¹⁷ Pochyby, zda král skutečně padl, nerozptýlil ani převoz panovníkových skutečných či předpokládaných ostatků do Lisabonu, kde byly uloženy v klášteře jeronymitů v Belému (1582). Již v 80. letech 16. století se pak objevili první tzv. Lžisebastianové (falešní Sebastianové), tedy osoby vydávající se za zmizelého krále.⁴¹⁸

Původ přesvědčení, že Sebastian I. přežil nejkrvavější bitvu severoafrické historie, tkví v události, jež se udála krátce po portugalské porážce. Část rytířů, kterým se podařilo uprchnout před muslimskými vítězi, se během noci dostala k hradbám Arzily a dožadovala se vstupu do města. Obránci jim s ohledem na svoji bezpečnost odmítli vyhovět, a proto příchozí prohlásili, že je s nimi i král Sebastian.⁴¹⁹ Kromě toho nebylo možné prokázat, zda tělo, které bylo po bitvě nalezeno, patří skutečně Sebastianovi, poněvadž v případě jeho pravděpodobné smrti bylo zohaveno Maury, poté mrchožrouty a následně se rychle rozložilo působením vysokých teplot.

Po sesazení španělského krále Filipa IV. v roce 1640 prohlásil jezuitský kazatel António Vieira, že nový portugalský král Jan IV. je převtěleným Sebastianem.⁴²⁰ „Poslední portugalský rytíř“ tak ospravedlnil a ideologicky zaštitil nástup dynastie Bragança, kterou čekal těžký boj na domácí scéně proti španělským sousedům a na mezinárodním jevišti proti nizozemským „heretikům“. V té době se Sebastian stal mýtem. Proto mohl prostý lid i v době, kdy by skutečný „vytoužený“ král musel být již dávno po smrti, i kdyby nezahynul u Alcácer Quibiru, doufat, že se Sebastian jednoho mlhavého rána objeví na portugalském pobřeží.

⁴¹⁷ Jde o dobu českých blanických rytířů.

⁴¹⁸ Srv. D'Antas, Miguel: *Os falsos D. Sebastião*, Lisboa 1988.

⁴¹⁹ Srv. Loureiro, Francisco de Sales Mascarenhas: *D. Sebastião Antes e Depois de Alcácer Quibir*, Lisboa 1978, s. 213.

⁴²⁰ Tamtéž, s. 239.

11. ÚPADEK A PÁD PORTUGALSKÉHO MAROKA

Po nešťastné bitvě u Alcácer Quibiru a smrti krále Sebastiana I. (1578) byl králem prohlášen starý kardinál Jindřich, který ihned svolal kortesy do Lisabonu (1579), aby se tam spolu s reprezentanty stavů pokusil vyřešit otázku nástupnictví. Ačkoliv obdržel od papeže dispens, aby se mohl oženit a zplodit dítě, přičemž se uvažovalo o sňatku s francouzskou královnou-vdovou Kateřinou Medicejskou, nakonec v lednu 1580 zesnul během zasedání kortesů v Almeirimu, kam se přemístily z hlavního města, jako bezdětný.

Následník trůnu oficiálně stanoven nebyl, takže nejvlivnější a nejbohatší z uchazečů, španělský král Filip II., se rozhodl řešit situaci vojensky. Armáda 30 000 španělských infanteristů v čele s Fernandem Álvarezem de Toledo, třetím vévodou z Alby vpadla bez skrupulí do sousední země a 25. srpna 1580 rozdrtila v bitvě u Alcântary poblíž Lisabonu, jehož je dnes součástí, jediný odpor, který se jí postavil do cesty. Jeho vůdce Antonín, převor kláštera v Crato a jako nemanželský vnuk krále Manuela I. jeden z kandidátů na uprázdněný trůn, uprchl ze země. Iberský poloostrov získal poprvé od vizigótské éry jednoho vládce.

Triumfální vítězství španělského vládce, který si získal sympatie portugalské šlechty, protože poskytl finance na vykoupení tisíců zajatců z bitvy u Alcácer-Quibiru, bylo završeno 16. dubna 1581, kdy jej kortesy v Tomaru za jeho přítomnosti oficiálně uznaly za portugalského krále pod jménem Filip I. Nově dosazený panovník se zachoval velkoryse a zaručil portugalskému státu v rámci personální unie širokou autonomii počítající s minimálním zasahováním z centra. Vysoké úřady včetně funkce guvernéra⁴²¹ měly zůstat vyhrazeny pouze Portugalcům a portugalský soudní systém, vojsko i měna měly nadále existovat nezávisle na těch španělských. Při správě země měla Filipovi pomáhat tzv. Rada pro Portugalsko, fungující v Madridu.

Pozice španělského krále však ještě nebyla zcela zajištěna, neboť převor Antonín získal podporu od anglické královny Alžběty I. a francouzského krále Jindřicha III. a jeho stoupenci se stáhli na azorský ostrov Terceira. Španělský admirál Álvaro de Bazán, markýz Santa Cruz, nicméně v letech 1582 a 1583 rozprášil francouzskou flotilu a ještě v roce 1583 pak podřídil Filipově svrchovanosti i vzdorující Azorské souostroví. Když se v roce 1589 pokusil Antonín s pomocí anglického výsadku vedeného slavným korzárem Francisem Drakem u portugalského přístavu Peniche oživit své naděje na vládu, obyvatelstvo jej nepodpořilo, a tak roku 1595 zemřel v zapomnění v Paříži.

⁴²¹ Pokud v zemi zastupoval španělského panovníka místokrál, byl to člen habsburské dynastie, ať již její španělské nebo rakouské větve.

Antonínův pokus získat vedle anglické a francouzské pomoci i finanční podporu od marockého sultána Ahmada al-Mansúr vedl na královském dvoře v Madridu k rozhodnutí využít k odvrácení nebezpečného spojení ze španělského pohledu nepotřebnou pevnost v Arzile. Filip II. nabídl svému maurskému protějšku její odstoupení, pokud se zdrží zasahování do sporů o portugalský trůn, na což sultán ochotně přistoupil. Portugalská posádka tak paradoxně na rozkaz z křesťanského Španělska Arzilu 13. září 1589 opustila jednu provždy.⁴²²

Portugalská přítomnost v Maroku se po roce 1589 omezila pouze na tři přístavy – Ceutu, Tanger a Mazagão, mohutné a prakticky nedobytné pevnosti. Jejich strategického i obchodního významu si byl král Filip II. velmi dobře vědom, což potvrzuje jeho příkaz již z roku 1580 zajistit v nich složení přísahy věrnosti od místních obyvatel. V Ceutě převzal hold tamějších správců corregidor Gibraltaru Antonio Felices de Ureta.⁴²³ Ostatně španělský zájem o Ceutu se projevoval i v dodávkách vojáků, zbraní, válečného materiálu a potravin, které do města po celé 16. století plynuly z Andalusie.

Filip II. se marockých osad nehodlal vzdát ani z prestižních důvodů. Naopak zamýšlel ovládnout ještě další opěrné body na atlantském pobřeží Maroka, které by zaručily větší bezpečnost námořních tras v Atlantiku. Jako nejvhodnější se mu zdálo město Larache, jehož vydání na sultánovi za jisté kompenzace (například výměnou za Mazagão⁴²⁴) požadoval. Maurský vládce však odmítl, což spolu s jeho sbližováním s Anglií vedlo k propuknutí otevřeného nepřátelství (1593).

Ze Španělska byla krátce nato vypravena válečná expedice, která do severní Afriky převážela bratra Muhammada al-Mutawakkil Muláje al-Násir, jenž spolu se svým synovcem Mulájem al-Šajch dosud pobýval na španělském dvoře, kde se Mutawakkilův syn nechal pokřtít, podle svého patrona přijal jméno Filip a začal se titulovat jako „princ marocký“. Nedostatečná vojenská podpora ze strany evropského spojence, nuceného čelit tzv. greenwichské koalici Anglie, Francie a Spojených provinciích nizozemských (od 1596), však maurskému princovi nedovolila dosáhnout výraznějšího úspěchu. Muláj al-Násir nakonec po několika letech marného boje proti Ahmadovi al-Mansúr, kterého považoval za uzurpátora svého trůnu, padl nedaleko Fesu.⁴²⁵

Teprve Filipovi III. (v Portugalsku Filip II.) se podařilo zmocnit se marockých atlantských přístavů Larache (1610) a Mamory (1614), ale tímto jeho severoafrické ambice

⁴²² Srv. Lopes, David: *História de Arzila durante o Domínio Português (1471-1550 e 1577-1589)*, s. 457-458.

⁴²³ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 42.

⁴²⁴ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. IV, s. 226.

⁴²⁵ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 135.

skončily. Španělsko totiž veškerý svůj zájem upíralo k americkému kontinentu (tzv. Západní Indie), který nabízel nepopíratelně více a snadněji přístupného bohatství než tradiční, ale nepoddajná oblast iberských expanzivních snah. Španělský desinteres o Maroko jako cokoliv jiného než hostitele strategických základů byl ospravedlňován i růstem významu tamějšího sultanátu, který si jako jediný politický útvar severní Afriky udržel nezávislost na expandující Osmanské říši a z nějž Ahmad al-Mansúr učinil regionální mocnost.

Jestliže v počátečním období byla personální unie se Španělskem pro Portugalsko nepochybně přínosem, neboť oživila jeho letargickou a nevýkonnou administrativu, pak s přelomem 16. a 17. století se začínaly objevovat první problémy. Zahraniční neúspěchy spojené se soustředěným nizozemským tlakem na portugalské pozice v Orientu (od roku 1596) a s francouzskými pokusy uchytit se na severu Brazílie a vybudovat tam tzv. Rovníkovou Francii (1612-1617) rezonovaly nešťastně v evropském centru, kde se objevila zemědělská krize a rostla všeobecná bída.

Španělský první ministr krále Filipa IV. (v Portugalsku Filip III.), Gaspar de Guzmán, *conde-duque* (hrabě povýšený na vévodu) Olivares, zamýšlel situaci řešit prosazováním centralizační a uniformizační politiky s cílem rovnoměrného zatížení všech zemí tzv. duální iberské monarchie v daňové i vojenské sféře. Takový postup zpočátku přinášel úspěchy, poněvadž španělsko-císařské vojsko zvítězilo v právě probíhající třicetileté válce (1618-1648) nad Švédy v bitvě u Nördlingenu (1634), avšak následujícího roku 1635 vstoupila do válečného konfliktu dosud neutrální Francie, což představovalo rozhodující obrat ve španělský neprospěch.

Olivaresův plán učinit z Filipa IV. „vpravdě krále Španělska“ (ve smyslu celého Iberského poloostrova) musel nutně narazit na odpor hrdých Katalánců, kteří po sérii zahraničně-politických neúspěchů centrální vlády zahájili v červnu 1640 v Barceloně povstání. Portugalská šlechta, znechucená vzrůstajícím počtem kastilských úředníků na postech vyhrazených původně domácí reprezentaci a zneužíváním portugalských zdrojů k financování španělských imperialistických válek, využila katalánské revolty k uskutečnění vlastního převratu, který provedla 1. prosince 1640. V Lisabonu byl po sesazení Filipa IV. králem aklamován osmý vévoda z Bragançy Jan jako Jan IV., potomek jedné z uchazeček o portugalský trůn v roce 1580 Kateřiny z Bragançy. Příštího roku 1641 kortesy jeho svolání oficiálně potvrdily.

Většina portugalských zámořských držav uznala nový režim v evropské metropoli,⁴²⁶ avšak v severoafrických državách se situace ukázala jako komplikovanější. Jestliže Mazagão krále Jana IV. přijal bez problémů, v případě Ceuty a Tangeru se objevily potíže. Zejména Ceuta v důsledku závislosti na zásobování vším potřebným hlavně z jihošpanělské Andalusie i prosté geografické blízkosti tíhla spíše k většímu z obou iberských států.⁴²⁷ K tomuto postoji přispíval i vysoký počet španělských vojáků a osadníků žijících v přístavu,⁴²⁸ nicméně když se tam v únoru 1641 dostala zpráva o převratu v Lisabonu, vyslovili se pro Filipa IV. jako legitimního vládce i někteří místní portugalští šlechtici.⁴²⁹ Zůstali mu však věrni jako portugalskému králi Filipovi III.⁴³⁰

Španělský král ihned jmenoval pro Ceutu nového guvernéra, kterým se stal Juan Fernández de Córdoba y Coalla, markýz z Miranda de Anta, zatímco portugalský reprezentant Francisco de Almeida, lavírující mezi oběma stranami, byl donucen opustit město. Jan IV. na jeho místo určil João de Meneses, který odjížděl do severní Afriky s novým guvernérem Tangeru Joãem Soaresem de Alarcão, třetím hrabětem z Torres Vedras. Stávající správce Tangeru Rodrigo Lobo da Silveira, první hrabě ze Sarzedas, totiž pravděpodobně z obavy před španělskou reakcí z Gibraltaru či Sevilly zůstal na straně krále Filipa IV.⁴³¹

Oba designovaní guvernéři však v únoru 1641 dezertovali s veškerými shromážděnými zbraněmi, financemi i potravinami do španělského Gibraltaru, čímž znemožnili realizaci portugalské akce mající za cíl opětovné podřízení vzpurných marockých přístavů. Ceuta tak již navždy zůstala ve španělských rukou, zatímco v Tangeru došlo 23. srpna 1643 k převratu, během něhož byl zbaven moci prošpanělský guvernér Rodrigo Lobo da Silveira. Španělská odvěta se naprosto minula účinkem.⁴³²

Španělský panovník Filip IV. ocenil 20. února 1641 oddanost obyvatel Ceuty, považované za jediné teritorium, jež zůstalo věrné portugalskému králi (rozuměj Filipovi III.),⁴³³ udělením čestného titulu „Vždy šlechetná, oddaná a nejvěrnější“ (*La Siempre Noble, Leal y Fidelísima*). Tento akt nápadně připomíná podobné ocenění, kterým král Jan

⁴²⁶ Macau dokonce španělskou suverenitu nikdy neakceptovalo.

⁴²⁷ Srv. Gutierrez, Diego J. Martin: *Ceuta y la Restauración portuguesa, reflexiones historico-juridicas*, in: Baeza Herrazti, Alberto (ed.): *Ceuta Hispano-Portuguesa*, Ceuta 1993, s. 2; Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. V, s. 94; Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 49.

⁴²⁸ Srv. Farinha, António Dias: *O Declínio da Política Africana: de Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão*, s. 136.

⁴²⁹ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 45 a 47.

⁴³⁰ Srv. Gutierrez, Diego J. Martin: c. d., s. 3-4.

⁴³¹ Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. V, s. 94; Posac Mon, Carlos: *El epílogo de la dominación portuguesa de Tánger 1643-1662*, Tanger 1974, s. 7.

⁴³² Srv. Posac Mon, Carlos: c. d., s. 9.

⁴³³ Srv. Gutierrez, Diego J. Martin: c. d., s. 5.

IV. v roce 1654 vyjádřil své uznání čínské osadě v portugalském pronájmu Macau. Přístav tehdy ověnil devízou „Není jiné věrnější“ (*Não há outra mais leal*).

Portugalská strana přesto pokládala Ceutu nadále za své území, byť v rukou nepřítele. Tento nepřítel se zase nehodlal smířit s obnovenou samostatností své korunní země a označoval Jana IV. pohrdlivě jako „zimního krále“. Ten byl však dalek osudu, který potkal Fridricha V. Falckého, známého v českém prostředí. Portugalská diplomacie se dokázala zaštitit přátelskými dohodami se zeměmi z tábora habsburských nepřátel, tzn. s Francií, Švédskem a Nizozemím (1641) a spojeneckou smlouvou s Anglií (1642), díky čemuž pak portugalská armáda odrazila španělskou invazi v bitvě u Montija (1644).

Zejména tragická porážka *tercios* u flanderského Rocroi francouzskými silami (1643) donutila Španěly k mírovým jednáním s „nizozemskými rebely“, která vyústila v podpis Vestfálského míru (1648). Na jeho základě Španělsko *de iure* uznávalo samostatnost Spojených provincií nizozemských, které byly zároveň vyvázány ze svazku Svaté říše římské. Konec tzv. osmdesátileté války za nezávislost tak nizozemskou republiku s konečnou platností zařadil mezi suverénní evropské státy. Španělsko-francouzská válka však pokračovala i po roce 1648, což znemožňovalo španělský zásah proti Portugalu.

S ohledem na vývoj v Anglii, kde byl svržen a následně popraven král Karel I. a k moci se dostal Oliver Cromwell (1649), bylo pokračující španělské angažmá v konfliktu s Francií na portugalském dvoře vítáno, poněvadž nové anglické vedení anulovalo spojeneckou smlouvu z roku 1642. Anglická plavidla dokonce několikrát znemožnila zásobování Tangeru, čehož se pokusil využít španělský vojenský velitel s titulem „generální kapitán Moře oceánského a pobřeží království Andalusie“ Juan Luis de la Cerda, vévoda z Medinaceli, a za pomoc poskytnutou králem Filipem IV. sliboval portugalskému guvernérovi Luísi Lobovi, baronovi z Alvita, potravinovou i materiální pomoc. Lobo odmítl a Španělé stejně nebyli schopni učinit vůbec nic.⁴³⁴

Portugalci museli navíc hájit své zámořské osady před dravými Nizozemci, a to ve skutečně globálním měřítku od Brazílie až po Čínu, což ze vzájemného konfliktu činilo vpravdě „první světovou válku v dějinách“.⁴³⁵ Proto přijali s ulehčením nabídku anglického „lorda protektora“ (od roku 1653) Olivera Cromwella k urovnání vzájemných vztahů, což roku 1654 vedlo k obnově vzájemného spojení z roku 1642. Španělsko mezitím pod silným tlakem francouzské armády podporované od roku 1657 anglickým loďstvem evidentně ztrácelo dech, což vedlo k jeho faktické kapitulaci.

⁴³⁴ Srv. Posac Mon, Carlos: c. d., s. 12.

⁴³⁵ Boxer, Charles Ralph: *O Império Colonial Português*, Lisboa 1977, s. 129.

Podle pyrenejského míru (1659), který byl podepsán na Bažantím ostrově v ústí hraniční řeky Bidasoa, se Filip IV. výměnou za mír a francouzskou rezignaci na vojenskou podporu Portugalsku vzdával ve prospěch „krále Slunce“ Ludvíka XIV. Artois, jižních Flander, jižního Henegavska, jižního Lucemburska a pyrenejských hrabství Rosellónu (Rousillonu) a Cerdañe (Cerdagne). Takové ústupky, které musel Filip IV., jenž se nechával nazývat „Král planety“, učinit, zcela jednoznačně signalizovaly konec španělské převahy v Evropě. Ovšem jak již vyplývá z výše uvedeného, Portugalska se Filip nehodlal vzdát.

To v té době již od roku 1656 spravoval starší syn Jana IV. Alfons VI., jenž však byl nezletilý a navíc duševně opožděný a ochrnutý na pravou polovinu těla. Regentskou vládu za něj vykonávala jeho matka, španělská šlechtična Luísa de Gusmão (Luisa de Guzmán), s podporou hraběte z Odemiry. Jejím cílem bylo zajistit Portugalsku dostatečné vojenské krytí, které se pokusila získat prostřednictvím sňatku své dcery Kateřiny z Bragančy nejprve s vnukem francouzského krále Jindřicha IV. Navarrského vévodou z Beaufortu a poté s francouzským monarchou Ludvíkem XIV. (1656-1657). Z projektu nakonec sešlo, protože francouzský dvůr zamýšlel potvrdit blížící se mír se Španělskem svatbou právě mezi Ludvíkem XIV. a tamější princeznou Marií Terezou, k čemuž nakonec skutečně došlo.⁴³⁶

Pro portugalskou regentku Luísu de Gusmão byla situace o to složitější, že francouzský první ministr kardinál Mazarin jí kromě dynastického spojení odmítl poskytnout i vojenskou pomoc. Jediným vstřícným krokem, který učinil, bylo uvolnění vojevůdce Friedricha von Schomberg, který ihned po příchodu do Lisabonu zahájil nezbytnou reformu armády. Španělskou intervenci bylo možné očekávat každým měsícem.

Mezitím v roce 1658 zemřel anglický „lord protektor“ Oliver Cromwell, jehož nahradil jeho syn Richard. Ten byl ovšem již příštího roku 1659 donucen zkušenými generály k rezignaci a cesta na trůn se tak uvolnila vypuzenému synovi popraveného Karla I. Karlovi. Ten se roku 1660 vrátil z nizozemského exilu a byl korunován jako Karel II. Portugalská regentka okamžitě zahájila horečné diplomatické rozhovory s úmyslem dosáhnout anglického souhlasu ke sňatku mezi nově nastoleným panovníkem a portugalskou princeznou Kateřinou, který měl zaručit anglickou vojenskou pomoc.

O tom, jak nesmírně důležité bylo pro portugalskou vládu získat anglické ozbrojené sbory, jasně vypovídá velkorysá nabídka vyslance lisabonského dvora v Londýně Francisca de Melo – Portugalci Anglii v rámci princeznina věna odstoupí marockou pevnost Tanger a indický přístav Bombaj, umožní jejím kupcům volný obchod v Brazílii a Orientu a zaplatí věno v astronomické výši 2 000 000 *cruzados*. Karel II. správně pochopil, že portugalský

⁴³⁶ Srv. Posac Mon, Carlos: c. d., s. 15-17.

návrh je značně přemrštěný, a proto jej okamžitě přijal. Španělský emisar Carlos de Watteville marně vyhrožoval válkou, „pokud se anglický král skutečně ožení s dcerou rebela“.⁴³⁷

V červnu 1661 byla podepsána příslušná anglo-portugalská spojenecká dohoda, která Portugalsku dávala k dispozici dvě jednotky po 800 jezdcích, dva kontingenty po 1000 pěšácích a 10 válečných lodí s dodatkem o průběžném doplňování počtů. Vlastní svatba mezi Karlem II. a Kateřinou z Bragançy⁴³⁸ se pak uskutečnila až v roce 1662, tedy v době, kdy se již Tanger nenalézal v portugalských rukou. Jeho předání anglickým zástupcům však neproběhlo nikterak hladce.

Na podzim 1661 oznámila regentka Luísa de Gusmão tangerskému guvernérovi Fernandovi de Meneses, hraběti z Ericeiry, že město bude v zájmu účinné obrany před španělskými nepřátelskými akcemi odevzdáno Angličanům. Meneses, člen šlechtického rodu, který spravoval Tanger prakticky od konce 15. století, s takovýmto řešením vyslovil otevřený nesouhlas a záhy rezignoval. Na jeho místo byl jmenován Luís de Almeida, jenž za převzetí nelehkého úkolu vydání Tangeru, spojeného s mýtem o „svatém infantovi“, obdržel titul hraběte z Avintes.⁴³⁹

Jakmile rozhodnutí o portugalském odchodu z města vešlo ve známost, tangerské ulice ovládl neklid. Španělskému guvernérovi Ceuty Josému Fernándezovi de Sotomayor y Lima, markýzi Tenorio, to neuniklo, a proto Almeidovi nabídl přechod pod španělskou svrchovanost, aby tak zabránil pádu města do rukou „heretiků“.⁴⁴⁰ Guvernér Almeida však odmítl, protože nemínil ohrozit naplnění litery anglo-portugalské smlouvy, jež byla pro Portugalsko tak zásadní.

Již v červnu 1661 zamířilo k severomarockým břehům loďstvo v čele s Edwardem Montagu, hrabětem ze Sandwiche, který měl připravit půdu a zajistit bezproblémové přijetí pro designovaného tangerského guvernéra Henryho Mordaunta, druhého hraběte z Peterburghu, jehož flotila opustila anglické vody začátkem roku 1662. Problém, který pro Montaguho mohlo představovat vylovení vojenských sil v tangerském přístavu, poněvadž většina obyvatel města nebyla anglickému příchodu nakloněna, se pro hraběte vyřešil takřka sám.

Na začátku roku 1662 totiž došlo k tragickému vyústění rutinního výpadu do afrického vnitrozemí (tzv. *almogaveria*), protože portugalský vojenský oddíl vedený Simãem

⁴³⁷ Tamtéž, s. 20.

⁴³⁸ Infantka Kateřina je známa mj. tím, že přinesla do Anglie zvyk pít čaje.

⁴³⁹ Srv. Posac Mon, Carlos: c. d., s. 21.

⁴⁴⁰ Tamtéž, s. 22.

Lopesem de Mendonça byl maurskými bojovníky přepaden ze zálohy a zmasakrován. Zahynulo na 50 rytířů včetně jejich velitele, což mělo neblahý dopad na portugalskou morálku a sebevědomí. Současně tento neúspěch vystavil Tanger nebezpečí muslimského napadení, čemuž se guvernér Almeida rozhodl předejít pozváním Montaguho mužů do města.⁴⁴¹

Anglický guvernér Henry Mordaunt tak mohl po svém příjezdu do Tangeru bez nejmenších obtíží převzít 30. ledna 1662 klíče od města. Ačkoliv místnímu portugalskému obyvatelstvu garantoval všechna dosavadní práva včetně svobody vyznání, což umožňovalo hlásit se i nadále ke katolické víře,⁴⁴² většina lidí nemínila v Tangeru zůstat a zvolila si raději možnost transferu do Portugalska. Výjimku představovali Židé, kanovníci a chudina. Nepříznivé přijetí spojené s nedostatkem potřebného vybavení vyvolalo u Angličanů agresivní výbuch, jehož výsledkem bylo vyrabování řady domů včetně katolických chrámů.⁴⁴³

Předposlední tangerský guvernér Fernando de Meneses ve své *Historii Tangeru* zaznamenal: „(Angličtí vojáci) se rozptýlili po celém městě a kradli vše, co jeho obyvatelé vlastnili, jak obvykle nestoudní vojáci činí. Dále přikázali shromáždit v katedrále místní kanovníky a dominikánské mnichy a vynést všechny svaté obrazy a svěcené nádoby z kláštera“.⁴⁴⁴ Guvernér Mordaunt musel vynaložit nesmírné úsilí, aby své muže zklidnil. Tyto události jen umocnily nedůvěru obyvatelstva k nově přichozím, a tak většina portugalských usedlíků v únoru 1662 své město navždy opustila.

Neochota předat přístav, který po desítky let patřil pod portugalskou svrchovanost, se projevila i v indické Bombaji, kde místokrál António de Melo e Castro blokoval předání anglickým správcům až do února 1665. V řadě ohledů pro Portugalce nevýhodná smlouva z roku 1661 dodnes jitří emoce. Podle Joaquina Veríssima Serrãa bylo předání Tangeru „brutálním prosazením anglického zájmu, kterému Portugalsko za podmínek restauračních válek nemohlo odporovat“.⁴⁴⁵

Ačkoliv král Karel II. v parlamentu prohlásil, že „Tanger musí být chápán jako klenot mající pro zemi nedozírnou cenu“, anglická přítomnost ve městě skončila již v roce 1684, kdy bylo po několikaletém obléhání odstoupeno Maurům. Portugalská snaha o jeho znovuzískání vyzněla naprázdno (1685) a „mauretánský sen“ tak zmizel v nenávratnu. Zřejmě nejvýraznější stopu tak anglická éra zanechala v díle českého malíře, rytce a grafika

⁴⁴¹ Tamtéž, s. 24-25.

⁴⁴² Tamtéž, s. 22.

⁴⁴³ Tamtéž, s. 29.

⁴⁴⁴ Cit. z: Almeida, Fortunato de: *História de Igreja em Portugal*, sv. II, Porto 1967-1971, s. 44.

⁴⁴⁵ Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. V, s. 96.

Václava Hollara, který Tanger navštívil v roce 1669 a jeho podobu zachytil na několika grafických listech.

Sotva se Portugalci vyrovnali se ztrátou Tangeru, svého posledního opěrného bodu v Gibraltarské úžině, tak do země vpadla španělská armáda vedená habsburským princem Juanem Josém de Austria, levobočkem Filipa IV. (1662). Ten vedl své sbory napříč Alentejem přímo na Lisabon, ale v bitvě u Ameixialu nedaleko Estremozu je nečekaně zastavil Friedrich von Schomberg (1663). Když španělské síly utrpěly další porážku u Montes Claros (Vily Viçosa) (1665), bylo politikům v Madridu jasné, že Portugalsko se již pod jejich egidu nevrátí. Král Filip IV. se definitivního krachu svých plánů nedožil, poněvadž zemřel ještě před nezdarem u Montes Claros.

Éra španělských nároků na Portugalsko se s konečnou platností uzavřela v roce 1668, kdy na základě lisabonské smlouvy španělská strana uznala právo svého menšího západního souseda na nezávislost, což záhy uznal i papež. Portugalci na oplátku akceptovali španělské vlastnictví Ceuty, která byla již 30. dubna 1656 formálně přičleněna ke Španělsku. Do té doby byla stále pokládána za součást Portugalského království, jehož vládcem byl španělský král Filip IV., ovšem s odlišnou pořadovou číslicí – jako Filip III.

Po roce 1662, respektive po formální stránce po roce 1668, tak Portugalcům zůstala v Maroku již jen jediná osada – Mazagão. Po následujících více než 100 let, kdy setrvávala v portugalské moci, sloužila především jako místo vyhnanství pro odsouzence a trestance (tzv. *degredados*). Přestože se do pevnosti muselo dovážet prakticky všechno potřebné s výjimkou palivového dříví a píce pro koně, portugalská Koruna neuvažovala o jejím vyklizení. Když marocký sultán Muláj Ismá'il, proslulý „marocký král Slunce“ sídlící v Meknesu, obsadil španělské *presídios* Mamoru (1681) a Larache (1689), zůstal Mazagão poslední evropskou výspou na marockém území.

Po roce 1750 se zintenzivnily marocké útoky na tvrz, ale Portugalci nehodlali ustoupit. Simão Correia de Mesquita v roce 1760 vyjádřil národní hrdost nad tím, že Mazagão je „jedním z největších *presidií* (tj. pevností), které portugalská Koruna v Africe vlastní, nedobytný štít troufalosti barbarů, klíčová pevnost křesťanstva a erb portugalské slávy“.⁴⁴⁶ Dne 1. listopadu 1755 byly jeho hradby sice poškozeny zemětřesením, které zničilo Lisabon a rezonovalo v severním Atlantiku od Amsterdamu až po Dakar, ale portugalská houževnatost tím oslabena nebyla.

⁴⁴⁶ Cit. z: Silva, José Manuel Azevedo: *Mazagão: de Marrocos para a Amazônia*, Coimbra 2001, in: *História da Sociedade e da Cultura*, dostupné na <http://www.chsc.uc.pt/biblioteca/digital/007.htm>.

Když se v prosinci 1768 objevila před Mazagãem muslimská armáda sultána Muhammada III. (Sídí Muhammad ibn Abdalláh), sjednotitele po smrti Muláje Ismá'íla v roce 1727 značně decentralizovaného státu, která čítala 120 000 mužů, rozhodl první ministr krále Josefa I. Emanuela markýz Pombal, že půjde o poslední maurské obléhání. Ačkoliv pevnost by se zřejmě udržela, Pombal zavrhl její zachování za cenu nesmírného finančního i materiálního vypětí a nařídil její vyklizení. Guvernér Dinis Gregório de Melo e Castro proti tomuto rozhodnutí protestoval, ale nakonec se podvolil a 11. března 1769 nechal veškeré obyvatelstvo nalodit na plachetnice směřující do Lisabonu. Rozplynul se tak „poslední maghrebský sen“.⁴⁴⁷ Přes ekonomickou nevýnosnost Mazagãa přetrvává kromě jiných i názor, že jeho opuštění nebylo nezbytně nutné.⁴⁴⁸

Osadníci z Mazagãa byli po svém příjezdu do portugalského hlavního města ještě roku 1769 odesláni do Brazílie, tehdejší perly v koruně impéria produkující od roku 1693 velký objem zlata a od roku 1727 i diamantů, kde měli pomoci při osídlování rozlehlé a řídké zalidněné Amazonie a při zajišťování bezpečné splavnosti Amazonky a jejích přítoků.⁴⁴⁹ Do brazilského přístavu Belém do Pará dorazili veteráni z války v Africe se svými rodinami počátkem roku 1770 v celkovém počtu asi 1855 lidí, což představuje drtivou většinu těch, kteří opustili Mazagã.⁴⁵⁰ V letech 1770-1773 si na pravém břehu řeky Mutuacá, levobřežním přítoku Amazonky, naproti největšímu říčnímu ostrovu na světě jménem Marajó v dnešním státě Amapá vystavěli osadu *Vila Nova de Mazagão* (od roku 1880 jen Mazagão), což dokládá, že na africké město nezapomněli.

Ukončení portugalské vojenské přítomnosti na marockém území umožnilo revizi dosavadních vzájemných vztahů, a to v době, kdy politické sjednocení Maroka, jeho ekonomický rozvoj a otevření se zahraničnímu obchodu za vlády sultánů Muláje Abdalláha a jeho syna Muhammada III. vedlo k uzavírání mírových a následně rovnocenných obchodních smluv s celou řadou evropských států. V průběhu 18. století se Maročané dohodli na zmíněných smlouvách s Anglií (1728) a Spojenými provinciemi nizozemskými (1732), Dánskem (1757), Švédskem (1763), Benátskou republikou (1765), Francií (1767) a Španělskem (1767).

Po vyklizení Mazagãa uzavřel portugalský král Josef I. Emanuel v září 1769 s marockým sultánem příměří a koncem září 1773 vyslal do Marrákeše poselstvo v čele s

⁴⁴⁷ Klíma, Jan: *Dekolonizace portugalské koloniální říše*, Hradec Králové 2000, s. 46; Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. VI, s. 143.

⁴⁴⁸ Srv. Domingues, José D. Garcia: *Bases históricas das relações entre Portugal e Marrocos*, Lisboa 1955, Separata, s. 17.

⁴⁴⁹ Srv. Silva, José Manuel Azevedo: c. d., dostupné na <http://www.chsc.uc.pt/biblioteca/digital/007.htm>.

⁴⁵⁰ Tamtéž, dostupné na <http://www.chsc.uc.pt/biblioteca/digital/007.htm>.

nizozemským katolíkem Josém Roleenem van Deck, jehož úkolem bylo dojednání mírové, obchodní a námořní dohody. Během pobytu portugalského emisara kladly obě strany velký důraz na diplomatický protokol, což se ukázalo hned na počátku, kdy Van Deck odmítl v mogadorském přístavu vystoupit na břeh, dokud nezazní 50 pozdravných výstřelů z děla, jak stanovil marocký sultán. V důsledku technických problémů se však počet salv zastavil na čísle 14, takže Van Deck musel čekat dvě hodiny, než zazněly zbývající rány.⁴⁵¹

Počátkem listopadu byla zahájena diplomatická jednání se sultánem Muhammadem III., která vzhledem k onemocnění a následnému úmrtí Van Decka vedl generální konzul Bernardo Simões Pessoa. Rozhovory se protáhly až do začátku roku 1774, přestože jediný sporný bod se týkal oslovení portugalského panovníka uváděného v textu smlouvy. Pessoa namísto podle něj dehonestující varianty „král Portugalců“ prosadil titul „Nejvěrnější Veličenstvo“.⁴⁵² V únoru 1774 se pak poselstvo vrátilo do Lisabonu.

Díky dohodě z roku 1774 se Maroko stalo po předlouhém období nábožensky motivovaného nepřátelství portugalským spojencem. Kromě toho došlo k osvobození portugalských plavidel od přepadů ze strany muslimských korzárů, jejichž aktivity již byly nicméně silně utlumeny rozmachem volného obchodu a účinnými evropskými protiopatřeními a definitivně vymizely na počátku 19. století.⁴⁵³ V roce 1790 byla portugalsko-marocká smlouva potvrzena novým sultánem Mulájem Jazídem, kterému portugalský vyslanec Filipe Landerset předal list královny Marie I., „jež by jej (marockého sultána) velmi ráda navštívila, kdyby moře neoddělovalo obě země“.⁴⁵⁴

Třebaže zhodnocení výsledků portugalského působení v Maroku je zdánlivě jednoduché a nabízí se lapidární konstatování, že se jednalo o naprosto neefektivní a nerentabilní dobrodružství zasluhující odsouzení, jak činí David Lopes,⁴⁵⁵ ve skutečnosti na čtyřsetpadesátiletou portugalskou epochu v severní Africe není možné nahlížet tak jednobarevně. Jistěže, v politické rovině a z hlediska teritoriální expanze Portugalci v dlouhodobé perspektivě nedosáhli ničeho trvalého, byť sám fakt dlouhodobého udržení osamocených pevností Ceuty, Tangeru a Mazagãa zasluhuje obdiv. Nabízí se však celá řada jiných úhlů pohledu, ze kterých je možné tento úsek portugalských dějin hodnotit.

Předně je třeba zdůraznit nesmírný strategický význam, který marocké osady měly v 15. a 16. století pro portugalskou zámořskou říši. Přispívaly totiž k zabezpečení námořních

⁴⁵¹ Srv. Brandão, Fernando Castro: *Subsídios para a história diplomática portuguesa: o Tratado Luso-Marroquino de 1774*, in: *Studia*, Revista Semestral, Lisboa 1971, č. 32, s. 319.

⁴⁵² Tamtéž, s. 326.

⁴⁵³ Tamtéž, s. 308-309 a 327.

⁴⁵⁴ Cit. z: Domingues, José D. Garcia: c. d., *Separata*, s. 21.

⁴⁵⁵ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 85.

tras v Atlantském oceánu a především v Gibraltarském průlivu a jako takové zcela nepochybně sehrály svoji roli. Dále je nezbytné podtrhnout ekonomickou důležitost Maroka jako regionu, který po značnou dobu poskytoval komodity, za něž se v Arguimu a na březích Guinejském zálivu, tedy v Dolní Guineji, nakupovalo zlato, slonovina a otroci, jak bude akcentováno v oddíle o hospodářství.

V neposlední řadě je oprávněné zmínit, že Portugalci zanechali v Maroku výraznou stopu v kultuře a folklóru. Vedle architektonických památek především vojenského charakteru, mezi nimiž vynikají citadela v Safimu (tzv. Kechla) a proslavená cisterna v Mazagão, se jedná zejména o toponymii a ovlivnění arabských dialektů. Jestliže je tedy David Lopes ochoten akceptovat Maroko jen jako vojenskou školu pro portugalské šlechtice, byť i ta má nepochybně svůj nezastupitelný význam, jedná se o popření historického významu portugalské expanze do oblasti, kde byla získána první zámořská osada v rámci portugalské říše vůbec.

12. ADMINISTRATIVA A FORTIFIKACE

Portugalská zámořská říše fungovala vzhledem k feudálnímu a monarchickému zřízení Portugalského království na základě nařízení a oprávnění udělených Korunou. V první fázi expanze, tj. v 15. a 16. století, se v atlantském prostoru uplatňoval ve správě systém tzv. dědičných kapitanátů (kapitánií; *capitanias hereditárias* či *capitanias-donatarias*), které byly panovníkem svěřeny do správy příslušníkům nižší šlechty formou listiny zvané *carta de doação*. Proto byly tyto osoby označovány jako tzv. *donatários*. V případě jejich neochoty ujmout se funkce za sebe vyslali svého zástupce (tzv. *capitão-donatário*).⁴⁵⁶

Tento způsob zajištění osídlení a ekonomického zhodnocení již objevených území byl navzdory jistým administrativním, soudním a finančním privilegiím uděleným „kapitánům-donatáriům“ pro Korunu poměrně výhodný, poněvadž ji zbavoval nutnosti vysokých investic a naopak jí v ekonomické rovině ponechával právo na prosazování různých monopolů a na výběr celé řady poplatků, a to formou tzv. *quinto* (1/5) a tzv. *dízimo* (1/10). Veškerá půda kromě toho zůstávala v rukou krále. Stejný postup zvolili i v sousedním Španělsku, kde v počáteční etapě dobývání Latinské Ameriky (v 1. polovině 16. století) panovník vybral za své reprezentanty tzv. *adelantados*, kteří si za udělení správních a soudních pravomocí hradili veškeré výdaje spojené s expedicemi sami.

Tzv. *capitanias-donatarias* postupně vznikly na obou březích Atlantiku, tj. v Brazílii i v Angole, ale dlouhodobě se prosadily především na atlantských ostrovech Madeira, Azory, Kapverdy a souostroví sv. Tomáše a na Princově ostrově, poněvadž na rozsáhlejším území bylo při nízkém stupni zalidnění, nedostatku pracovních sil a chybějících financích obtížné zajistit účinnou obranu a hospodářskou prosperitu. Jejich likvidace je spojena s administrativními reformami markýze Pombala ve 2. polovině 18. století, které „kapitány-donatárie“ nahradily královskými guvernéry.

Ačkoliv administrativní model zv. *feitoria-fortaleza* (faktorie-pevnost), který spočíval v podřízení obchodních osad střežených tvrzemi v čele s kapitány (*capitães*) nebo vrchními kapitány (*capitães-mores*) přímo králi, byl poprvé využit na západoafrickém pobřeží (Arguim, São Jorge da Mina, Axim), k jeho velkému rozvoji došlo až po portugalském průniku do indooceánské oblasti po roce 1500. Veškeré portugalské asijské osady chráněné pevnostmi (ale i bez nich) tak byly pod silným vlivem panovníka, byť prostřednictvím indického guvernnéra či místokrále (vicekrále) sídlícího nejprve v malabarském Kóčínu a po

⁴⁵⁶ Srv. Matos, Artur Teodoro de: *Aspectos da administração das colónias portuguesas nos séculos XVI e XVII*, in: Albuquerque, Luís de (org.): *Portugal no Mundo*, sv. II, Alfa, Lisboa 1989, s. 629.

roce 1530 pak v kónkanské Goi. Tento způsob umožňoval králi snáze řídit a kontrolovat správu nejcennější části říše, odkud plynuly do Lisabonu pravidelné dodávky orientálního koření, byť obrovská vzdálenost byla pochopitelně značně limitující.⁴⁵⁷

Co se týče správy marockých osad (tzv. *praças*), jejich postavení v rámci portugalské říše bylo naprosto výjimečné. Koruna je totiž pokládala za přímou součást evropského Portugalska, konkrétně nejjižnější provincie Algarve (byť s titulem království), jejíž území tak bylo protaženo jižně přes Gibraltarský průliv do severní Afriky. Proto se marocký region pod portugalskou vládou označoval jako „Algarve na druhé straně moře v Africe“, „Algarve zámořská“ (*Algarve Ultramar*, *Algarve de além mar*) nebo též „osady za mořem“ (*lugares d'além*).

Vzhledem k tomu, že marocké državy představovaly integrální prvek Portugalského království, bylo vyloučeno, aby pro ně byl jmenován jediný guvernér. Správu každého pevnostního města proto vykonával králem jmenovaný kapitán (*capitão*), jehož standardní funkční období dosahovalo tří let, jak bylo obvyklé po celé portugalské říši.⁴⁵⁸ Bylo by však chybou se domnívat, že tato opatření zaručovala zcela svobodný přístup k těmto vysokým úřadům a zamezovala existenci korupce.

Předně je třeba připomenout, co je poměrně nasnadě, že totiž veškeré administrativní funkce (nejen posty kapitánů) mohli v portugalských državách zastávat pouze křesťané, ty vyšší pak toliko křesťané pocházející z řad šlechty. Dále je nutné si uvědomit, že přes běžnou tříletou hranici panovník setrvání v úřadu nezřídka prodloužil, a v Maroku obzvlášť. V Orientu se dokonce vytvářely předlouhé zástupy čekatelů na nejvyšší a nejvýnosnější posty, přičemž na mnohé z uchazečů se do konce jejich života ani nedostalo.⁴⁵⁹

Jednotlivé administrativní funkce byly králem udělovány šlechticům na základě středověkého principu spočívajícího v lenním vztahu pána a jeho leníka, tzn. za zásluhy a služby vykonané pro Korunu. Svou roli pochopitelně hrála také výše finanční sumy nabízená některým kandidátem a v neposlední řadě jeho oblíba a spolelivost ve vztahu k panovníkovi. Protekce a korupce tak nebyly v tehdejší společnosti ničím neobvyklým, byť se v mnoha případech jednalo o korupci tak, jak ji chápeme v současnosti, tj. o nerozlišování obecného a soukromého majetku, a nikoliv o korupci v tehdejší slova smyslu, tedy o překračování hranic tehdejšího běžného „korupčního“ jednání.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ Tamtéž, s. 636-637.

⁴⁵⁸ Pouze v letech 1517-1520 došlo ke spojení správy Azamoru a Mazagãa nadřazením kapitána Azamoru představiteli sousedního přístavu, ale experiment se pro neshody obou mužů nezdařil, a proto od něho bylo záhy upuštěno. Srv. Farinha, António Dias: *História de Mazagão durante o Período Filipino*, s. 27.

⁴⁵⁹ Srv. Boxer, Charles Ralph: *O Império Colonial Português*, s. 332.

⁴⁶⁰ Srv. Pearson, Michael Nayron: *Os portugueses na Índia*, Teorema, Jornal, Lisboa 1990, s. 82.

Jestliže bylo možné si určitý vysoký úřad zakoupit, nepřekvapí ani, že si jeho držbu mohly některé rody doslova monopolizovat na řadu desetiletí, čímž se v praxi stal prakticky dědičným. Takovéto případy jsou známy jak z Asie, kde mezi lety 1550-1671 tvořili polovinu všech indických guvernérů a místokráľů příslušníci pouhých pěti šlechtických rodů (Meneses, Mascarenhas, Noronha, Castro a Coutinho), tak v ještě větší míře i z Maroka, a to zejména z toho severního, tj. z měst Ceuta, Tanger, Arzila a Alcácer Ceguer.

V Ceutě a částečně i v Alcácer Cegueru si takovýmto způsobem vybudovala pevné postavení ve funkci kapitána města hrabata z Vily Real pocházející ze spřízněných rodů Meneses a Noronha. Hrabata z Redonda a Borby z rodu Coutinho se stávala kapitány v Arzile a hrabata z Taroucy zase obsadila kapitánský post v Tangeru. V jižní části Maroka je možné v tomto ohledu zmínit pouze rody Mendonça Furtado a Carvalho ze 2. poloviny 16. a počátku 17. století v Mazagão, zatímco v ostatních obdobích docházelo k pravidelnému střídání kapitánů, stejně jako tomu bylo v Safimu, Azamoru a Agadiru.

Kapitán disponoval nejvyššími pravomocemi v oblasti správní, soudní, finanční a především vojenské. Jako druhý nejvýznamnější úředník v marockých osadách působil účetní (*contador*), který se staral o obecné finance a v případě kapitánovy nepřítomnosti, indispozice nebo smrti jej z titulu svého postavení dočasně zastupoval. Mezi další úředníky patřili faktor, který kontroloval veškeré ekonomické aktivity v příslušném městě, úředník dohlízející na míry a váhy, určující ceny zboží a zajišťující přiděl potravin v období jejich nedostatku (*almotacé*), skladníci (*almoxarifes*), vážiči (*medidores*), soudci (královští *ouvidores* a nižší *juízes*), soudci zabývající se sirotky (*juízes dos órfãos*), notáři (*tabeliães*), různí písaři (*escrivãos*) a mnozí další.

Z hlediska vojenské hierarchie stál přímo pod kapitánem tzv. *adail*, který velel válečníkům v poli. Ozbrojená posádka pevnosti (tzv. *castelo* nebo *cidadela*) podléhala tzv. *alcaide-mor*, jehož zástupcem byl tzv. *alcaide-menor*. Střelci z pušek a kuší, jejichž salvy představovaly pro nedostatečně chráněné Alláhovy bojovníky smrtelné nebezpečí, poslouchli rozkazy tzv. *anadel-mor* a dělostřelci, kteří byli považováni spíše za řemeslníky než vojáky, tzv. *konetábla* (*condestável*). Tzv. *alcaide do mar* měl na starosti bránu zajišťující spojení obyvatel města s mořem (tzv. *porta do mar* či *porta da ribeira*), kudy přicházely dodávky potravin i materiálu.

Portugalské vojenské jednotky v Maroku, vlastně zárodek moderních stálých armád,⁴⁶¹ se souhrnně označovaly jako *fronteiros* (doslova „pohraničníci“) a dělily se na jezdectvo a pěchotu. Jezdci (*cavaleiros*) bývali vyzbrojeni kopím a byli využíváni k rychlým

⁴⁶¹ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 440-441.

přepadům na otevřeném prostranství, zatímco pevnosti byly hájeny opěšalými bojovníky s meči (*peões*), kušemi (*besteiros*) a nebo puškami (*espingardeiros*) a taktéž dělostřelci, kteří se nemohli na rozlehlých marockých pláních vně hradeb uplatnit. Rozhodující roli tedy hrála kavalerie, ačkoliv v Evropě té doby se již více prosazovala infanterie. V případě potřeby, tj. především v době bezprostředního ohrožení města, mohli být do zbraně povoláni i příslušníci civilního obyvatelstva (*moradores*), a to včetně žen, které obvykle opravovaly poškozené zbraně, vyráběly kulky, přinášely potraviny vojákům či ošetřovaly raněné, ale výjimečně se mohly zapojit přímo do bojů.⁴⁶²

Portugalci měli ve svých severoafrických osadách k dispozici i lodě, byť jich obvykle nebývalo mnoho. Jednalo se jak o lodě válečné, kterými byly spíše než těžkopádné a neobratné galéry pohyblivé a rychlé veslice menší velikosti (tzv. *alaúdes* a *fustas*), tak nákladní (tzv. *barinely*) a rybářské lodě. Válečná plavidla byla využívána ke korzářským přepadům muslimských korábů i osad ležících na pobřeží, ke kterým se posádky vypravovali již v průběhu noci, aby zůstali co nejdéle nezpozorováni a mohli tak využít momentu překvapení.⁴⁶³

Stejně jako na moři docházelo k náhlým kořistným výpadům i na souši, a to z portugalské i muslimské strany. Jednalo se o větší nájezdy vedené kapitánem (tzv. *entradas*) a nebo o útoky menšího rozsahu (tzv. *almogaverias* či *almogavarias*),⁴⁶⁴ byť rozdíl mezi nimi postupem času vymizel. Zaměřovaly se na snazší cíle, tzn. nechráněná sídliště a osamocené ozbrojené i neozbrojené skupinky, nikoliv na opevněná města. Ta byla cílem skutečných válečných tažení, jež byla mnohem méně častá. Motivem k realizaci kořistných akcí byla snaha zajistit si nejrůznější materiál a potraviny z místních zdrojů (tj. palivové dříví, pitnou vodu, píce pro koně či hovězí dobytek, kozy a ovce), stejně jako uškodit nepříteli spálením jeho úrody nebo zajetím jeho bojovníků či osadníků, za které bylo později možné získat výkupné.

V důsledku prakticky neustálého latentního válečného stavu, který v severní Africe existoval, žilo tamější obyvatelstvo portugalských měst i okolních muslimských vesnic v permanentním ohrožení a nejistotě. Výjimku představovala území, kde došlo k uzavření vzájemného spojení mezi reprezentanty obou náboženství. Na jeho základě byli příslušní muslimové prohlášeni za vazaly portugalské Koruny a za ochranu poskytovanou proti svým nepoddajným souvěrcům platili jejím zástupcům pravidelný tribut. Říkalo se jim spřátelení

⁴⁶² Srv. Rodrigues, Ana Maria S. A.; Ferreira, Maria de Fátima Moura: *Mulheres Portuguesas em Marrocos. Imagens do Quotidiano Feminino nos Séculos XV e XVI*, in: *Rosto Feminino da Expansão Portuguesa. Congresso Internacional. Actas*, sv. I, Lisboa 1995, s. 425.

⁴⁶³ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 413-414.

⁴⁶⁴ Z arabského slova *al-mugavar*.

Maurové (*mouros de pazes*). K uplatnění tohoto systému však došlo pouze mezi 70. lety 15. století a počátkem 16. století na severu Maroka a v období od počátku druhého desetiletí do začátku třetího desetiletí 16. století na jihu země.

Jinde a jindy se odehrávala nepřetržitá série oboustranných zákeřných přepadů ze zálohy s využitím celé řady důmyslných lstí a úskoků (například příkrovu noci a terénních nerovností), které sloužily jako skvělá válečná škola pro mladé šlechtické syny, stejně jako možnost, jak získat rytířské ostruhy. Aby se Portugalci mohli udržet na marocké půdě tak dlouho, museli vyvinout velice propracovaný systém hlídek a špiónů, kteří vždy předtím, než opustilo pevnost větší množství osob za účelem vojenského výpadu, obdělání blízkých polí nebo napasení dobytka, důkladně pročesali její okolí, aby zabránili tragickému vyústění.⁴⁶⁵

Prvním úkolem bylo zjistit, zda muslimové v blízkém terénu nenastražili nějakou past a případně ji zneškodnit. Tím byli pověřeni průzkumníci (tzv. *atalhadores* nebo také *cortadores*). Následně předsunuté hlídky (tzv. *atalaias* či též *vigias*) zaujaly výhodné pozice ve vysokých pozorovacích věžích stojících na příhodných krajinných vyvýšeninách i ve vzdálenosti několika desítek kilometrů od pevnosti, aby odtud mohly snadno přehlédnout pokud možno co nejrozsáhlejší kus země. V případě blížícího se nebezpečí, jakým byli například ozbrojení maurští jezdci, dali pomocí vyvěšení kusu látky nebo otepi sena či slámy znamení strážnému na nejvyšší věži pevnosti (tzv. *torre de rebate*, tedy signální věž), který začal okamžitě zvonit na poplach.

Popsaný poplašný systém se utvořil během staletí trvajících střetů probíhajících v rámci reconquisty na Iberském poloostrově. Vyvinuli jej muslimové a křesťané jej od nich převzali. Jedním z mála rozdílů, které je možné vystopovat, je muslimské využití bubnů a trumpet namísto zvonů, které islám nezná. Muslimský původ dokládá velké množství termínů označujících jednotlivé příslušníky celého systému, jako například *atalaia* (attali'a), *rebate* (rebat) nebo *almocadém* (al-mukkadem, tj. kapitán lodi).⁴⁶⁶ Tzv. *almocadém* byl stopař či průvodce, často muslim konvertovaný ke křesťanství (tzv. morisk, port. *mourisco*), jehož úkolem bylo doprovázet portugalské jezdce během pohybu v nepřátelském vnitrozemí. Jejich funkce tedy byla stejná, jako činnost severoamerických Indiánů v americké armádě.

Vedle využití systému majícího předejít neočekávanému útoku se Portugalci v Maroku bránili nepříteli i standardním způsobem, tzn. budováním pevností. Jejich návrhy bývali pověřováni věhlasní dvorští architekti se zkušenostmi z evropského Portugalska, takže

⁴⁶⁵ Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 409-410; Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 324-325; Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 41-43; Farinha, António Dias: *Características da Presença Portuguesa em Marrocos*, s. 120; Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 120.

⁴⁶⁶ Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 120.

mezi nimi nacházíme například původem francouzského mistra Dioga Boitacu, prvního stavitele kláštera jeronymitů v Lisabonu, slavné bratry Dioga a Francisca de Arruda tvořící ve stylu zdobné manuelské gotiky, Franciscova syna Miguela de Arruda, autora pevností v brazilském Salvadoru de Bahia a na ostrově Mosambiku, naturalizovaného Kastilce Joãa de Castilho, který stavěl v klášteře Kristova řádu v Tomaru, baskického stavitele Francisca Danzilha a mnoho dalších.

Vlastní výstavbu prováděli stavitelé dostatečně obeznámení s místním prostředím.⁴⁶⁷ Portugalské pevnosti se vždy nalézaly u vodního pramene a na mořském břehu, protože spojení s mořem pro ně bylo životně důležité. Bylo zajišťováno skrze tzv. mořskou nebo pobřežní bránu (*porta do mar* či *porta da ribeira*) pomocí speciální hradby kolmé k opevnění (tzv. *couraça* či *coiraça*). Směrem do vnitrozemí odděloval pevnost od pevniny hluboký příkop naplněný vodou. Spolu se systémem hradeb a valů tak portugalská opevněná města s citadelami tvořila prakticky nedobytné tvrze.

Většinou byly zbudovány na místech dřívějšího maurského opevnění, ale v případě Graciosy, Mogadoru, Aguzu, Mazagão a Mamoře tomu tak nebylo. Jedná se o pevnosti, které vyrostly na tzv. zeleném drnu a někdy, jako ohledně Graciosy a Aguzu nesmírně rychle. Pokud jde o Aguz, mezi muslimy se dodnes traduje, že jej Portugalci dokázali postavit za jedinou noc, což zřejmě nebude daleko od pravdy.⁴⁶⁸

K velkým stavebním úpravám v marockých osadách, zejména v Mazagão (1541-1542) a v Ceutě (1541-1549), došlo především po roce 1541, a to v reakci na pád Agadiru do rukou šerífova vojska téhož roku. Tehdy se ukázalo, že rekonstrukce stávajících pevností je vzhledem k rychlému rozvoji dělostřelectva v průběhu první poloviny 16. století naprosto nezbytná. V důsledku nedostatku financí na jejich zásadní transformaci a modernizaci se však muselo přikročit k vyklizení některých z nich, konkrétně Aguzu (1525) a zvláště pak Safimu a Azamoru (1541-1542). V roce 1548 vznikl úřad vrchního dohlázeatele nad stavebními akcemi v Portugalsku i zámoří, který od roku 1549 zastával Miguel de Arruda (jako *mestre das obras dos muros e das fortificações do Reino, Lugares d'Além e Índia*).

Ačkoliv Ceutu Portugalci obsadili již roku 1415, až do poloviny 16. století neprovedli rozsáhlejší přestavbu tamějšího opevnění ani citadely. Teprve v souvislosti s hrozícím útokem ze strany osmanských Turků nebo marockých šerífů nechal král Jan III. zahájit generální rekonstrukci celého fortifikačního systému města, která probíhala od roku 1541

⁴⁶⁷ Srv. Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 26.

⁴⁶⁸ Srv. Farinha, António Dias: *Características da Presença Portuguesa em Marrocos*, s. 118; Dias, Pedro: *História da arte portuguesa no mundo (1415-1822)*, s. 25.

podle plánů Miguela de Arruda a Benedetta da Ravenna. Koncem 16. století ji dokončil inženýr Guillermo de Guillisástegui.

Za vlády Manuela I. počátkem 16. století došlo nicméně alespoň k významným opravám fortifikačního systému, a to nejenom v Ceutě, ale i v dalších marockých městech ovládaných Portugalci. Práce v severních osadách, tj. v Ceutě, Tangeru, Arzile a Alcácer Cegueru, řídil v letech 1511-1514 Francisco Danzilho. Stavělo se ale i v atlantském Maroku, kde bratři Francisco a Diogo de Arruda působili v Safimu, Azamoru a Mazagão (1512-1514). Portugalské vojenské stavitelské umění je tak navzdory tradičnímu poškozování pevností pomocí náloží střelného prachu při jejich opouštění možné obdivovat ve všech bývalých osadách uznávajících svrchovanost Portugalského království.

13. SPOLEČNOST A OBCHOD

Jestliže portugalská křesťanská společnost se ve shodě s učením o trojím lidu dělila na tři vrstvy, tedy duchovenstvo, šlechtu (*fidalgos*) a poddané, ať již měšťany či rolníky, v zámořských osadách bylo nutné se vypořádat s existencí stoupenců jiných náboženských směrů a obyvatelstva jiné než bílé barvy pleti. Pro nábožensky zanícenou dobu nebylo akceptovatelné přijmout do společenského schématu jinověrce, takže jak hinduisté nebo buddhisté, tak animisté či dokonce muslimové museli většinou čelit portugalskému povýšeneckému chování vyplývajícího z pocitu vlastní nadřazenosti.

Přestože v rámci římskokatolického křesťanského společenství platila v portugalské zámořské říši formální rovnost, v praxi byla situace odlišná.⁴⁶⁹ Takřka všechny oblasti lidské činnosti od církve, přes státní úřady a městskou samosprávu až po armádu byly svázány nejen pravidly vycházejícími ze společenského postavení, ale také důrazem na nezávadný původ. Jeho optimálnost bývala, stejně jako ve Španělsku, potvrzována osvědčením o tzv. čistotě krve (*limpeza de sangue* či *pureza de sangue*), což mělo zabránit, aby rozhodující vliv ve společnosti získali příslušníci tzv. zkažených ras (*raças infectas*). Mezi ně bývali řazeni Židé, míšenci (především mulati), černoši a příslušníci nekřesťanských náboženských směrů.⁴⁷⁰

Je zřejmé, že tehdejší Portugalci se přes svoji nevšední přizpůsobivost životu v tropickém prostředí, která byla dána zejména míšením s domorodými populacemi, nedokázali zbavit rasových přesudků. Ačkoliv bariéry tohoto druhu vymizely s konečnou platností teprve koncem 18. století, nutnost fungující společnosti donutila kolonisty na Kapverdských ostrovech a na ostrově sv. Tomáše a Princově ostrově v Guinejském zálivu k oficiálně posvěcenému přestupování stávajících zvyklostí již od první poloviny 16. století. Oba archipelagy totiž vzhledem k drsným podmínkám, které nabízely k životu, nelákaly příliš mnoho nově příchozích z Evropy, což platilo zvláště o ženách, takže černošský element tam poměrně rychle převládl.⁴⁷¹

Myšlenkový svět feudálního Portugalska, charakterizovaný náboženskou i rasovou nesnášenlivostí, umožňoval prosazení a uplatnění se v nejvyšších správních a církevních postech pouze těm jedincům, kteří k tomu byli svým způsobem předurčeni. Systém preferující světlou pleť a povyšující rodový erb nad schopnosti a kvality jednotlivce totiž prakticky neposkytoval možnost volby. Jestliže vstup do řad světského duchovenstva a nižší

⁴⁶⁹ Srv. Boxer, Charles Ralph: *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415-1825*, s. 71.

⁴⁷⁰ Srv. Boxer, Charles Ralph: *O Império Colonial Português*, s. 291 a 293.

⁴⁷¹ Srv. Boxer, Charles Ralph: *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415-1825*, s. 21.

úřady byly do jisté míry otevřeny všem, jmenování do vysokých administrativních funkcí nebo přijetí do církevních řádů bylo těm nevyhovujícím v podstatě zapovězeno. Co se týče členství v náboženských řádech, s určitou výhodou mohli počítat Japonci, Číňané, Korejci a obyvatelé Indočíny, jejichž barva pleti se blíží bílé a kteří byli pokládáni za příslušníky národů civilizačně a kulturně zcela na výši.⁴⁷²

Vzhledem k takřka permanentnímu válečnému stavu, ve kterém žili portugalští osadníci v Maroku, se nekladl důraz na rozlišení privilegovaných a neprivilegovaných stavů, nýbrž na diferenciaci vojáků (*fronteiros*,⁴⁷³ v jiných částech říše označováni jako *soldados*) a civilního obyvatelstva (*moradores*, v Asii nazýváni *casados*). Zatímco vojáci, mezi nimiž se mohli nacházet i zahraniční (zvláště španělští) žoldnéři, pobývali v některé z marockých držav pouze dočasně, maximálně několik let, *moradores* tam nezřídka strávili celý svůj život. Pocházeli častokrát ze severu Portugalska (Minho), nejhustěji zalidněné části země, a patřila mezi ně celá škála lidí nejrozumnějších profesí od duchovních, přes kupce, řemeslníky, zemědělce a sluhy až po maurské nebo černé otroky. Židé a Mauři však byli jakožto svobodní nekřesťané považováni za samostatné právní subjekty.

Velká část Židů, která pobývala v portugalských osadách v severní Africe, kde se nalézali zejména v Arzile, Tangeru, Safimu a Azamoru,⁴⁷⁴ sem odešla v letech 1496-1497 z Portugalska v důsledku královského nařízení požadujícího jejich konverzi ke křesťanství. V Maroku totiž protižidovská politika portugalské Koruny nebyla v důsledku tamější politické reality uplatňována tak důsledně jako v Evropě. Působili tam však i židovští konvertité označováni jako „noví křesťané“ (*cristãos novos*). Obě skupiny se věnovaly jednak šperkařství, lichvě a obchodu,⁴⁷⁵ ale z pozice nestraníků zastávali jejich členové také funkci tlumočnicků mezi portugalskou a muslimskou stranou a vykonávali též povolání lékařů a chirurgů. Stejně jako v Evropě byly Židům v marockých městech vyhrazeny zvláštní čtvrti (tzv. *judiarias*), tedy ghetta. Jejich soudní spory řešil nejvyšší představitel jejich komunity, tzv. hlavní rabín (*rabi-mor*), kterého dosazoval portugalský král.⁴⁷⁶

Na rozdíl od Židů Maurové z marockých přístavních měst po jejich obsazení Portugalci prakticky bez výjimky odešli mezi své souvěrce. Pomineme-li muslimské obchodníky, kteří mohli do portugalských středisek zavítat v době vzájemného příměří, a

⁴⁷² Srv. Boxer, Charles Ralph: *O Império Colonial Português*, s. 282.

⁴⁷³ Termín vychází z faktu, že vlastně hájili hranice (port. *fronteira*) území, které bylo pokládáno za ořimou součást evropského Portugalska.

⁴⁷⁴ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 305.

⁴⁷⁵ Srv. Cunha, Ana Cannas da: *Cristãos-novos e judeus entre Portugal e o norte de África (século XVI)*, in: *Oceanos*, leden-březen 1997, č. 29, Lisboa 1997, s. 85-90.

⁴⁷⁶ Srv. Cruz, Maria Augusta de Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 118; Farinha, António Dias: *Características da Presença Portuguesa em Marrocos*, s. 121.

pokřtěné Maury (tzv. moriskové), kteří se často integrovali do společnosti pomocí sňatků s křesťankami, tak pod portugalskou kontrolou žili hlavně tzv. spřátelení Maurové (*mouros de pazes*). Jejich společenství, obývající venkovské oblasti vně městského osídlení, měl z administrativního a soudního hlediska na starosti náčelník či správce (*alcaide dos mouros de pazes*) jmenovaný portugalským panovníkem. K povinnostem tohoto náčelníka vůči portugalskému státu patřilo vybírání pravidelného ročního tributu a v případě hrozícího nebezpečí také shromáždění vojenských jednotek.⁴⁷⁷

Vedle Portugalců se v centrech jejich severoafrického osídlení minoritně vyskytovali i zástupci dalších evropských národností, zvláště pak Kastilci a Janované. Tito lidé se většinou věnovali obchodu nebo sloužili jako žoldnéři, jako například francouzská kupecká komunita či němečtí a vlámské dělostřelci ze 16. století. Méně početné národy reprezentovali například arménští kupci, kteří v první polovině 17. století pobývali v Ceutě, kde přijali příjmení Lopes, a jistý člen Kristova řádu Paulo Húngaro, jehož předci zřejmě pocházeli z Uher, ale on sám se již narodil v Ceutě.⁴⁷⁸

Přestože v Maroku se rozhodlo trávit svůj život daleko více portugalských žen než v Orientu nebo v Brazílii, převažovali v tamějších osadách jednoznačně muži.⁴⁷⁹ Tento nepoměr mezi pohlavími, který ve všech ostatních částech portugalské říše vedl k mezirasovému míšení, však v tomto případě ke snižování podílu bělošského obyvatelstva nevedl. Důvodem byla jednak velmi malá vzdálenost dělicí severní Afriku od Evropy a jednak silný odpor Portugalců pociťovaný ve vztahu k muslimům.

Evropské ženy většinou přes Gibraltarský průliv doprovázely své otce, bratry nebo manžely, ale nezanedbatelné procento mezi nimi bylo tvořeno také prostitutkami a konkubínami. Vedle nich představovaly součást kategorie svobodných žen vdovy, jejichž počet byl v portugalských državách v Maroku vzhledem k častým vojenským střetům a z toho vyplývajícím úmrtím nebo zajetím mužské části populace poměrně vysoký. Mohlo by se zdát, že po ztrátě manžela se takové ženy nemusely v neklidné zemi cítit bezpečně. Nicméně jejich relativní nedostatek jim zaručoval, že se o svůj další osud většinou nemusely obávat, zejména pokud zdědily větší majetek. V takovém případě totiž neměly o nápadníky nouzi. Někdy se události seběhly tak rychle, že po novém sňatku se na scéně překvapivě objevil údajně zesnulý choť.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Srv. Cruz, Maria Augusta de Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 117-118.

⁴⁷⁸ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 64-65.

⁴⁷⁹ Srv. Rodrigues, Ana Maria S. A.; Ferreira, Maria de Fátima Moura: c. d., s. 420.

⁴⁸⁰ Tamtéž, s. 420.

Kvůli klimatu nepříznivého pro Evropany, jehož častým následkem byly rozličné tropické choroby, ale také pro značnou odlehlost, izolovanost a absenci nalezišť drahých kovů či bohatství typu orientálního koření odmítali do řady oblastí Afriky a Asie kontrolovaných Portugalci dobrovolně odcházet noví osadníci. Jednalo se zejména o ostrovy, jako Kapverdy, ostrov sv. Tomáše a Princův ostrov nebo Malé Sundy, ale také o západoafrické a východoafrické pobřeží kontinentální Afriky. Nedostatek lidského potenciálu byl v důsledku toho, ale i vzhledem k nízkému počtu obyvatel mateřské země, kde podle prvního sčítání „ohnišť“ (tj. domácností) z let 1527-1532 žilo jen asi 1 250 000 lidí, stálým problémem portugalské říše.

Řešení bylo nalezeno záhy a spočívalo v exportu odsouzených delikventů (tzv. *degredados*) do příslušných zámořských teritorií, kde si místo ve vězení nebo v hradech podél hraniční linie s Kastilií odpykávali svůj trest jako vojáci, dělníci nebo řemeslníci.⁴⁸¹ Odsouzenci začali být brzy po roce 1415 posíláni i do Ceuty a posléze i do dalších portugalských přístavů v severní Africe, neboť takřka neustálý tlak vyvíjený na ně ze strany muslimských sousedů Portugalce k životu v nich příliš nelákal. Obavy ze služby v marockém prostředí, která obvykle trvala od jednoho roku do pěti let, byly tak velké, že mnozí u příslušných úřadů reklamovali, že v důsledku nějaké biologické vady, stáří, nemoci nebo rodinných závazků nemohou do těchto míst odplout.⁴⁸² Snížení trestu při odchodu do severní Afriky na polovinu (od roku 1431)⁴⁸³ a možnost srovnání s realitou subsaharské Afriky, zvláště pak vyprahlých Kapverdských ostrovů, však z „Algarve na druhé straně moře“ učinila přijatelnější místo k pobytu.⁴⁸⁴

Přes hlubokou náboženskou víru, typickou pro období středověku a raného novověku, není ani tato éra dějin prosta jedinců se zištnými cíli – nejružnějších renegátů. Jestliže tak neudiví, když na stranu nepřítele přešel někdo stejného vyznání, překvapivě může naopak působit fakt, že zrádci se vyskytovali i na pomezí křesťanského a muslimského světa. Muslimští i křesťanští přeběhlíci, kteří se přidali na stranu nepřítele dobrovolně, obvykle přijali víru svých nových spojenců a nezdá se, že by se stali jejich horlivými stoupenci, zatímco vojenští či námořní zajatci byli, v případě, že nebyli brzy vykoupeni, ke konverzi většinou vedeni snahou zachránit si vlastní život nebo se vyhnout zotročení.⁴⁸⁵

⁴⁸¹ Srv. Braga, Paulo Drumond: *Transferências de degredos: de e para Ceuta (Portugal, meados do séc. XV)*, in: Baeza Herrasti, Alberto (ed.): *Ceuta Hispano-Portuguesa*, Ceuta 1993, s. 1-2 a 5.

⁴⁸² Tamtéž, s. 2-4.

⁴⁸³ Tamtéž, s. 5.

⁴⁸⁴ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 63.

⁴⁸⁵ Srv. Bennisar, Bartolomé: *La vida de los renegados españoles y portugueses en Fez (Hacia 1580-1615)*, in: *Colóquio Relaciones de la península Ibérica con el Magreb, siglos XIII-XVI*, Madrid 1987, s. 671-672.

V Maroku bychom našli stovky případů osob, které se rozhodly změnit stranu, a to navzdory tomu, že v případě dopadení svými krajany jim obvykle hrozila smrt. Říkalo se jim *elches* (z arabského *‘ilj*, tj. cizinec), přijali muslimská jména, oblékli se do maurských kaftanů a mnohdy dosáhli významného postavení v šerífově paláci. Jako příklad lze uvést osudy dvou Portugalců z přelomu 16. a 17. století. Luís Barreto se stal důvěrníkem sultána Ahmada al-Mansúr a Simão Mendes byl zase jmenován kapitánem osobní gardy následníka trůnu.⁴⁸⁶ Někteří renegáti byli pro muslimské vládce tak důležití, že je navzdory jejich případné touze k návratu do vlasti a nabízenému výkupnému odmítali propustit. Jednalo se o odborníky nejrozličnějšího druhu, zejména znalých výroby zbraní, děl a střelného prachu.⁴⁸⁷

Jestliže renegáti byli do jisté míry dokladem toho, že mezi dvěma znepřátelenými světy, může dojít k dohodě, byť za cenu určité asimilace s většinovou společností, tak vzájemná kolegiálníta mezi křesťany a muslimy v těžkých životních chvílích je toho jasným důkazem. Návštěva portugalského lékaře (tzv. fyzika) Duarte Rodriguese ve Fesu za účelem léčby členů sultánova dvora (1532) byla projevem zřídka vídaného vzájemného porozumění, zatímco obdarování muslimského správce (*al-qáid*) města Xexuão (Chechaouen) Muláje Ibráhíma po ukončení neúspěšného obléhání Arzily manželkou kapitána města João Coutinha, druhého hraběte z Redonda, rozličnými sladkostmi byla zřetelným vyjádřením vzájemné úcty evokující již ustupující éru středověkého rytířství.⁴⁸⁸ Upřímné přátelství, které se mezi některými křesťany a muslimy občas rozvinulo, bylo sice pouhým sporadickým vybočením z tehdejšího rámce chování a myšlení, o to však cennějším, zvláště když vzniklo při zachování vlastní víry obou účastníků. Známým příkladem je autor „Arzilských análů“ (*Anais de Arzila*) Bernardo Rodrigues, který se přátelil s muslimem jménem Alé Rondim.⁴⁸⁹

Muslimské osídlení Maroka dává správně tušit, že hlavní portugalské cíle v zemi byly vojensko-strategického charakteru. Na marockém severu to platilo takřka beze zbytku, ale na úrodných jižních planinách, ležících při březích Atlantiku, hrál rozhodující roli již od přelomu 40. a 50. let 15. století vždy obchodní zájem. Výjimku představovalo pouze období vlády krále Manuela I. Přestože obchod s muslimy byl církví striktně zakazován, papež mohl udělovat výjimky a také tak činil. Nejprve nutnosti dodržovat tuto ekonomicky nevýhodnou bariéru zprostil kupce z italských městských republik, jako byly Benátky, Janov a Pisa, a po dobytí Ceuty (1415) vydal podobné osvobozující buly na přímou žádost Jana I. i ve prospěch Portugalců.

⁴⁸⁶ Tamtéž, s. 667.

⁴⁸⁷ Tamtéž, s. 670.

⁴⁸⁸ Srv. Lopes, David: *A Expansão em Marrocos*, s. 49.

⁴⁸⁹ Srv. Cruz, Maria Augusta de Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 121.

Na základě buly papeže Martina V. s názvem *Super gregem dominicum* (1418), která byla poněkoličrát potvrzena jeho nástupci pro další portugalské krále (1437, 1443, 1456), tak mohli Portugalci rozvíjet obchodní styky s úhlavními nepřáteli své víry v Ceutě a později i v dalších marockých přístavech.⁴⁹⁰ Přesto však byli nuceni přidržovat se některých ustanovení třetího lateránského koncilu (1179), která za všech okolností zapovídala pod hrozbou exkomunikace dobrým křesťanům dodávat muslimům tzv. strategické zboží. Mezi to bylo počítáno železo, měď, cín, stavební dříví, lana, lodě, zbraně, munice, síra a střelný prach, tedy produkty, které se daly použít k válečným účelům.⁴⁹¹ Kromě toho portugalský panovník neumožňoval nabízet muslimským kupcům obilí, poněvadž to se v jeho zemi častokrát počítalo mezi nedostatkové zboží.

Vzhledem k tomu, že obchod byl v portugalské říši řízen a kontrolován Korunou, která si tím chtěla zajistit rozhodující podíl na zisku, vlastní obchodní transakce byly realizovány královskými agenty a koordinovány faktorem. Ten stál v čele tzv. faktorie, tedy jakési obchodní filiálky portugalského státu, kterou muselo projít veškeré importované i exportované zboží v příslušném středisku (většinou přístavu). Zároveň zajišťoval výběr celních poplatků, kterými byly jednotlivé artikly zatíženy.⁴⁹²

Obchod a námořní plavba mezi Portugalskem a marockým pobřežím se uskutečňovaly jen v letním období od března do září, poněvadž zima hrozila prudkými boulemi.⁴⁹³ Ačkoliv častější styky se vzhledem k nepříliš velké vzdálenosti udržovaly mezi jednotlivými portugalskými přístavy v Maroku než mezi nimi a Portugalskem, z ekonomického i vojenského hlediska bylo spojení s Evropou pochopitelně zásadní. Za neméně důležité je možné označit kontakty fungující mezi marockými osadami na jedné straně a atlantskými ostrovy (Azory a Madeira) na straně druhé.⁴⁹⁴

Zboží, které Maroko nabízelo a které lákalo portugalské kupce, bylo podstatné nejen pro Portugalsko samotné, ale nemenší význam mělo i pro jeho zámořskou říši. Tak pšenice či berberští koně s veškerým jezdeckým vybavením nalézali uplatnění na trzích v Lisabonu a Algarve, stejně jako mezi černochoy v Senegambii a ve faktorii v Arguimu na ostrůvku poblíž Bílého mysu, kde za ně byly od arabských a arabizovaných berberských obchodníků (tzv.

⁴⁹⁰ Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 72.

⁴⁹¹ Srv. Pereira, Isaías da Rosa: *Achegas para a história do comércio entre Lisboa e norte de África nos meados do século XVI*, in: *Presença de Portugal no Mundo*, Lisboa 1978, s. 162.

⁴⁹² Srv. Cruz, Maria Augusta de Lima: *Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI*, s. 118-119.

⁴⁹³ Srv. Fontoura, Otilia Rodrigues da Costa: c. d., s. 21-22.

⁴⁹⁴ Srv. Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *O trigo açoriano em Marrocos: século XVI*, in: Afonso, João; Azevedo, Rafael Avila de; Cabrera, Manuel Lobo et al.: *Os Açores e o Atlântico (séculos XIV-XVII): Actas do Colóquio Internacional realizado em Angra do Heroísmo de 8 a 13 de Agosto de 1983*, Angra do Heroísmo 1984, s. 625.

Bílí Mauři) nakupovány zlatý prach z dnešní Ghany v oblasti západního Súdánu, černí otroci, arabská guma, kůže či sůl.⁴⁹⁵

Muslimští obchodní partneři v Arguimu, podobně jako příslušníci černošských kmenů v Dolní Guineji (jižně od Palmového mysu a severně od Angoly) oceňovali také kvalitní pestrý marocký textil s muslimskými vzory (o evropský naopak nejevili zájem), ať už se jednalo o tzv. *alquicés* (z arabského *al-kisá*, zřejmě nejznámějším druhem byly tzv. *haiks*), které se užívaly k výrobě přikrývek a potahů a exportovány byly směrem na jih nejdále do Senegambie, nebo o tzv. *lambéis* (*alambéis*), oděvy na způsob amerického ponča, které směřovaly převážně do Guinejského zálivu.⁴⁹⁶

Tamější tzv. Zlatonosné pobřeží (dnes součást Ghany) s centrem v São Jorge da Mina, snad první stavbě na světě zbudované z prefabrikátů (1481-1482), poskytovalo Portugalcům za tyto látky, jejichž hodnota se rovnala ceně jednoho zdravého otroka mužského pohlaví,⁴⁹⁷ ale i za mosazné náramky nebo skleněné korálky skvělou protihodnotu v podobě zlata. Na přelomu 15. a 16. století dokázali portugalská kupci ovládnout 1/2 jeho exportu, díky čemuž objem tohoto jimi dováženého drahého kovu do Evropy představoval 1/10 světové produkce.⁴⁹⁸ Kromě dolů v řiši Monomotapa, jež se nalézala na území dnešního Mosambiku, byl ghanský zdroj jediným, ke kterému měli Portugalci v 16. a 17. století přístup.

Svoji hodnotu měly vedle textilií a obilnin (zejména pšenice a ječmene) pochopitelně i další marocké produkty, jako byly pečtní vosk, med, sůl, cukr, bavlna, korál, indigo (modré barvivo), ryby (například placka pomořanská), hovězí nebo kozi kůže, dobytek, ovce, kozy nebo již zmiňovaní berberští koně. Robustní tělesná stavba těchto zvířat byla příčinou jejich vysoké obliby jakožto válečných ořů v areálu od Maghrebu až po Mali,⁴⁹⁹ přičemž v Senegambii jejich dlouhodobý export na portugalských plachetnicích přispěl k transformaci dlouhodobě neměnného stanoviska místního převážně wolofského obyvatelstva. Konec byli Wolofy až do konce 15. století nahlíženi spíše optikou ctící jejich symbolický význam jakožto znaku prestiže a moci než prostředků k vedení války, což souviselo s jejich relativní vzácností.⁵⁰⁰

⁴⁹⁵ Srv. Couto, Jorge: *Comércio com África (costa ocidental)*, in: Albuquerque, Luís de: *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*, sv. II, Lisboa 1994, s. 262.

⁴⁹⁶ Vogt, John: *Notes on the portuguese cloth trade in West Africa 1480-1540*, in: *The International Journal of African Historical Studies*, sv. 8, č. 4, 1975, s. 635-641.

⁴⁹⁷ Tamtéž, s. 635.

⁴⁹⁸ Tamtéž, s. 623.

⁴⁹⁹ Elbl, Ivana: *The Horse in Fifteenth-Century Senegambia*, in: *The International Journal of African Historical Studies*, sv. 24, č. 1, 1991, s. 89-92.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 94.

Ta byla dána především účinky způsobenými výskytem mouchy tse-tse, která způsobuje tzv. spavou nemoc, jež se projevuje horečkami, otoky břicha a zadních partií těla a končí bolestivou smrtí. V důsledku toho koně v regionech jižně od Sahary a severně od Kalahari nejen nemohli být chováni, ale nepřežili tam většinou déle než asi pět let.⁵⁰¹ Jestliže v oblasti Guinejského zálivu (tzv. *Costa da Mina*) bránil jejich rozšíření kromě spavé nemoci také bujný porost rovníkových pralesů, Senegambie se svým rovinatým terénem jejich využití navzdory nebezpečnému hmyzu naopak umožňovala. Vzhledem k jejich vysoké úmrtnosti a absenci chovů však museli být dováženi ze severu napříč Saharou, což jejich hodnotu i cenu zvyšovalo.

Portugalci sice profitovali z levnější a rychlejší lodní dopravy, ale pro omezenou kapacitu karavel, které dokázaly pojmout maximálně sedm až deset koní, nedokázali rozhodujícím způsobem ovládnout tamější trh ani plně uspokojit poptávku. Z tohoto důvodu se jim nepodařilo zcela zlikvidovat transsaharský karavanní obchod uskutečňovaný již od pradávna arabizovanými Berbery.⁵⁰² V průběhu 15. století však svými aktivitami v Atlantiku významným způsobem snížili objem ostatního zboží přepravovaného na velbloudech přes saharskou poušť, což postupně vedlo k nahrazení středomořského prostoru Atlantským oceánem jako novým ohniskem světového obchodu, kterážto změna byla potvrzena nalezením přímého námořního spojení Evropy s Indií (1497-1499).

Ačkoliv Indie nabízela Portugalcům některé komodity, které mohli s úspěchem prodat na marockých trzích, jako například některé druhy koření a šelak (využíván k barvení látek), dodávali muslimským kupcům ze severní Afriky spíše zboží evropského původu. Jednalo se o vlněné a bavlněné látky flanderské, anglické, italské a francouzské provenience, neboť vlastní portugalská produkce byla vzhledem ke kvalitní zahraniční konkurenci takřka mizivá, olivový olej, víno, produkty užívané k barvení látek (například kamenec), skleněné korále a perly či cínové, měděné a mosazné předměty.

Vzájemné ekonomické propojení Maghrebu s černou Afrikou učinilo z Portugalců prostředníky v rámci afrického námořního obchodu, s jehož kontrolou neměli na rozdíl od indooceánského prostoru v důsledku absence domorodých konkurentů žádný větší problém. Vztah mezi oběma zmíněnými regiony představoval vlastně spojené nádoby, poněvadž z výše naznačených obchodních vztahů vyplývá, že zlato, černí otroci a do značné míry i slonovina byly v Arguimu i v Dolní Guineji z velké části získávány výměnou za marocké

⁵⁰¹ Tamtéž, s. 87-88 a 102.

⁵⁰² Tamtéž, s. 102-103.

produkty, především pak látky, obilí a berberské koně.⁵⁰³ Nepřekvapí proto, že po ztrátě pozic v atlantském Maroku na počátku 40. let 16. století obchod se súdanským zlatem znatelně poklesl, byť spoluviníky této situace byly nepochybně i zvyšující se zahraniční (převážně anglická a francouzská) konkurence, rostoucí podíl aktivit soukromých kupců a v neposlední řadě též kontraband.⁵⁰⁴

Veškeré obchodní styky s marockými državami včetně administrativního dohledu a jejich zásobování měla na starosti královská instituce zvaná *Casa de Ceuta*, která vznikla někdy mezi lety 1415-1434⁵⁰⁵ a podle jejíhož vzoru byly později založeny tzv. *Casa da Guiné e Mina* (1447-1463) pro obchod se západní Afrikou (tzv. Guineou) a tzv. *Casa da Índia* (1504) dozírající na obchodování s Asií.⁵⁰⁶ Navzdory svému názvu zaštiťovala a koordinovala kontakty nejen se Ceutou, nýbrž se všemi portugalskými přístavy v severní Africe.⁵⁰⁷

Jestliže nízký počet obyvatel představoval pro portugalské impérium jeden z největších problémů, v severní Africe se k němu přidávaly ještě obtíže se zásobováním. Severomarocké osady musely být zásobovány z portugalských zdrojů (z Lisabonu nebo z přístavů v Algarve) prakticky neustále, zatímco jihomarocké přístavy byly díky existenci systému tzv. spřátelených Maurů alespoň počátkem 16. století v tomto směru soběstačné a několikrát dokonce samy exportovaly zásilky obilí do Lisabonu.⁵⁰⁸ Obiloviny představovaly vedle masa hlavní surovinu, z níž se připravovaly potraviny (například chléb) konzumované tehdejšími obyvatelstvem, ale právě těch se v marockých državách většinou zoufale nedostávalo, zatímco dobytek a ryby byly dostupnější. Počátkem 16. století spotřebovali obyvatelé portugalských pevností v severním Maroku až 2 miliony tun pšenice ročně.⁵⁰⁹

Poměrně chudé Portugalsko pochopitelně nemohlo vyprodukovat všechno potřebné zboží od potravin (obiloviny, suchary, maso, ryby, víno atd.), přes stavební a vojenský materiál až po zbraně a také vojáky zcela samo. Proto se muselo obrátit do zahraničí, kde potřebné artikly získávalo většinou prostřednictvím svých faktorií. Ta zřejmě nejvýznamnější se mezi lety 1500-1532 nacházela postupně v několika andaluských městech, která byla z čistě geografického hlediska severoafrickým državám Portugalského království velice

⁵⁰³ Srv. Junqueiro, Maria Clara: c. d., s. 56.

⁵⁰⁴ Srv. Vogt, John: c. d., s. 650-651; Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 86.

⁵⁰⁵ První dokument, který se k ní váže, totiž pochází až z 19. ledna 1434. Srv. Braga, Isabel Mendes Drumond a Braga, Paulo Drumond: c. d., s. 82.

⁵⁰⁶ Srv. Couto, Jorge: c. d., s. 264.

⁵⁰⁷ Byla zrušena až po vyklizení Mazagãa roku 1769. Srv. Serrão, Joaquim Veríssimo: *História de Portugal*, sv. VI, s. 144.

⁵⁰⁸ Srv. Vogt, John: c. d., s. 633; Fontoura, Otília Rodrigues da Costa: c. d., s. 85.

⁵⁰⁹ Srv. Boucharb, Ahmed: c. d., s. 196.

blízko, což usnadňovalo jejich zásobování.⁵¹⁰ Další úspěšně fungovala ve flanderských Antverpách. Kromě Andalusie a Flander pocházelo zboží exportované přes Portugalsko do Maroka také ze Sicílie, Bretaně a zvláště z Azorských ostrovů a Madeiry. Oba archipelagy byly pro marocké přístavy v portugalských rukou významné především vývozem pšenice.⁵¹¹

Aby od počátku 20. let 16. století v důsledku tlaku šerífů stále izolovanější marocké pevnosti mohly na svých věžích nadále vystavovat na odiv portugalské standarty, bylo zapotřebí neustále jejich posádky zásobovat vším potřebným zvnějšku. Tento stav však nemohl být dlouhodobě udržitelný, zvláště když anglická, francouzská a kastilská plavidla začala narušovat portugalský monopol na obchod s Marokem i s Guineou. Již v polovině 16. století tak převaha Portugalska v obchodě se západní Afrikou byla *de facto* minulostí, byť politicky nebyly jeho pozice narušeny až do počátku druhé dekády 17. století.

⁵¹⁰ Její význam shrnuje Manuel Henrique de Mendonça Corte-Real. Srv. *A feitoria portuguesa de Andalusia (1500-1532)*, Lisboa 1967.

⁵¹¹ Do 70. let 15. století plynula pšenice z Madeiry, poté její roli v důsledku rozmahající se kultivace cukrové třtiny převzaly Azory. Cruz, Maria Augusta de Abreu Lima: *O trigo açoriano em Marrocos: século XVI*, s. 627.

14. CÍRKEV A NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT

Silné evangelizační úsilí, které tvoří neoddělitelnou součást historie portugalské zámořské říše, má dosti hluboké kořeny, které vězí ve středověkém boji s Maury na Iberském poloostrově, v tzv. reconquistě. Staleté srážky ohrožující samotné srdce evropského Portugalska učinily pro tamější křesťany z muslimů nesmiřitelné protivníky, a to přes nepopíratelně bohaté oboustranné kulturní obohacení představující poněkud odlišný výsledek vzájemného soužití. Portugalská expanze, započatá počátkem 15. století, přenášela zakořeněné antagonistické představy vůči muslimské víře i do subsaharské Afriky a monzunové Asie, čímž soupeření obou náboženství přetvořila v globální válku.

Ačkoliv se pochopitelně vyskytly výjimky, Portugalci pro muslimy zpravidla neužívali příznivější termíny než „prokletá sekta“ (*seita pérfida*) či „psi“, přičemž v intencích těchto výrazů je považovali za neupřímné a zbabělé.⁵¹² V průběhu 15. století došlo k utvoření jasné distinkce mezi pohany (*gentios*), které bylo třeba pokřtít, a muslimy (*mouros*), jež bylo nutné vyhladit. K tomu sloužily papežem posvěcené křížové výpravy, na které Mauři odpovídali svoji svatou válkou (tzv. džihádem). Jakmile se Portugalci začátkem 16. století dozvěděli, že vedle křesťanství, islámu a judaismu existují ještě další náboženství (hinduismus, buddhismus, taoismus atd.), pokoušeli se mezi jejich stoupenci nalézt podporu proti rozpínavosti stoupenců proroka Muhammada.

V zájmu dosažení konečného cíle, jímž byla naprostá likvidace islámu, neváhali Portugalci využít vnitřních neshod panujících mezi samotnými muslimy a navázali tak spolupráci s šíitskou Persií proti sunnitské Osmanské říši. Přes značné úsilí na poli christianizace nedokázal nepočetný portugalský národ potlačit víru odvěkých rivalů, která se v průběhu první poloviny 16. století až na výjimky (Bali, Malé Sundy) úspěšně prosadila v dosud hinduisticko-buddhistické Indonésii, zůstala dominantním vyznáním ve východní Africe a uchovala si neotřesitelné pozice v severní Africe.

V případě Maroka se portugalský stát pokoušel při šíření křesťanství z ideologického hlediska nikoliv o jeho implantaci jako cizorodého prvku, nýbrž o rechristianizaci regionu, kde křesťanská víra vymizela teprve v 11. století. Pokusy o obnovení křesťanského elementu na marocké půdě se však datují již do roku 1225, kdy byl jistý mnich Domingo, biskup z Baezy, vysvěcen na biskupa Fesu (od roku 1234 figuruje místo Fesu město Marrákeš) *in partibus infidelium*, tj. takové diecéze, která se nalézala v rukou „nevěřících“. Později byli jmenováni biskupové i pro některá další severoafrická města (například Tanger), přičemž se

⁵¹² Srv. Barata, Manuel Themudo; Teixeira, Nuno Severiano: c. d., s. 416.

jimi stávali nejčastěji španělští a portugalská františkáni a dominikáni, což jen utvrzovalo panovníky jejich rodných zemí v podpoře aktivit směřujících do severní Afriky.⁵¹³

Biskupové konsagrování pro Fes a nazývaní spíše jako tzv. maroční biskupové působili až do začátku 15. století, kdy došlo v souvislosti s portugalským dobytím Ceuty (1415) k výrazné změně. Král Jan I. totiž krátce po obsazení města požádal papeže Martina V. o založení diecéze se sídlem právě v Ceutě. Papež 4. dubna 1418 vydal bulu *Romanus Pontifex*, kterou pověřil provedením požadovaného aktu arcibiskupa z Bragy Fernanda Guerru a arcibiskupa z Lisabonu Dioga Álvarese de Brito, pokud jej uznají za opodstatněný. Zmiňovaní duchovní se v září 1420 vyslovili kladně a Svatý otec proto v březnu 1421 vysvětil pro Ceutu prvního biskupa – františkánského mnicha, zpovědníka portugalské královny Filipy Lancasterské a královského kaplana Aymara de Aurillac. Ačkoliv již od roku 1413 zastával úřad marockého biskupa, obě funkce nebyly po roce 1421 spojeny a diecéze v Marrákeši zanikla až roku 1566.

Nově vytvořená diecéze zahrnovala sice fakticky pouze Ceutu a její bezprostřední okolí, ale formálně pod ní spadalo celé území muslimského království Fes a taktéž granadského emirátu. Jednak mělo nové biskupství sloužit všem křesťanům žijícím na území zmíněných muslimských státních útvarů (především jako zajatci nebo kupci), ale především se jednalo o vyjádření portugalských nároků na tyto oblasti, byť granadské teritorium si pro sebe nárokovala Kastilie. V roce 1444 byla jurisdikce biskupa ze Ceuty rozšířena i na některé regiony nalézající se v evropském Portugalsku, konkrétně na města Olivença, Valença do Minho, Ouguela a Campo Maior s přilehlými vesnicemi. Všechny tyto osady podléhaly původně biskupům se sídlem na kastilské straně hranice (Tuy a Badajoz), takže jejich přiřazení k severoafrické diecézi signalizovalo vzrůstající rivalitu mezi Portugalskem a Kastilií. Ekonomické zajištění episkopátu se sídlem v Ceutě však taktéž hrálo významnou roli.

Aurillacův nástupce v úřadu biskupa Ceuty, karmelitánský mnich a zpovědník krále Alfonse V. João Manuel de Portugal e Vilhena, byl roku 1442 přímo podřízen papeži a následujícího roku přijal od papeže Evžena IV. titul „primas Afriky“, což upozorňovalo na důležité postavení Ceuty jakožto „jediného města, které vyznává křesťanskou víru v Africe, třetí části světa“.⁵¹⁴ Jako takové město požívalo i jiných výsad majících za cíl přilákat do něj dostatečný počet bojovníků schopných ubránit je před nájezdy Maurů, neboť jeho ztrátou by utrpěla jak portugalská, tak papežská prestiž.

⁵¹³ Srv. Farinha, António Dias: Marrocos, in: Azevedo, Carlos Moreira: *Dicionário de História Religiosa de Portugal*, Lisboa 2001, s. 177.

⁵¹⁴ Baeza Herrazti, Alberto: c. d., s. 54.

Proto papež Martin V. již roku 1419 vyhlásil odpuštění trestů za spáchané hříchy v hodině smrti všem, kteří odejdou hájit portugalskou Ceutu. Toto privilegium, kterým se marocký přístav vlastně dostával naroveň Palestině, platilo nejprve pět let, ale ještě téhož roku bylo prodlouženo na sedm a krátce nato o deset a posléze ještě o dalších osm let. Papež Evžen IV. rozšířil v roce 1437 absoluci v souvislosti s expedicí proti Tangeru o dalších 20 let. Do Ceuty však přes naléhání církve přicházeli se zbraní v ruce především Portugalci, zatímco z ciziny tam mířili pouze jednotlivci. Jedná se o doklad toho, že portugalský výboj byl v křesťanské Evropě považován za povýtce národní podnik.⁵¹⁵

Portugalský panovník se snažil snížit možnost pádu Ceuty do muslimských rukou podporou rytířských řádů, především pak řádu sv. Jakuba. Vedle nich vlastnili v přístavu své kláštery i mnišské a žebravé (mendikantské) řády, jako františkáni a dominikáni, avšak pouze jejich mužské větve.⁵¹⁶ Jejich přítomnost ve městě byla významná z hlediska bezprostředního dohledu na tamější církevní život, protože biskupové v Ceutě trvale prakticky nepobývali a mezi lety 1512-1570 dokonce oficiálně sídlili v Olivençe, jež se dnes nachází na španělském území a tvoří sporný bod ve španělsko-portugalských vztazích. V této době tak Ceuta pochopitelně přišla i o katedrální kostel.

Stejně jako obyvatelé jiných měst našli i lidé ze Ceuty brzy svého církevního patrona. Stala se jím roku 1651⁵¹⁷ Panna Maria Africká (port. *Nossa Senhora de África*, šp. *Santa María de África*, *Nuestra Señora de África*, *Virgen de África*), jejíž gotickou sochu pocházející snad z Německa nebo Francie poslal někdy mezi lety 1420-1425 do severní Afriky princ Jindřich Mořeplavec. Je však také možné, že ji infant dovezl do Ceuty osobně, a to v roce 1418, kdy do města připlul, aby je bránil před maurskými obléhateli. Tehdy se Panna Maria údajně zjevila na blízkém kopci, jenž nese dodnes jméno „Pahorek Panny Marie“.⁵¹⁸ Osadníci jí krátce poté (1421) vystavěli a zasvětili kostelík, jehož dnešní podoba však pochází až z roku 1714, kdy byl značně rozšířen a barokně vyzdoben.

Kromě sochy Panny Marie Africké je v Ceutě možné spatřit ještě další sošku Panny Marie Nanebevzaté (Assumpta), jež byla původně nazývána *Santa Maria do Vale*, po roce 1415 pak *A Conquistadora* a v současnosti *La Portuguesa* nebo také *La Capitana*. Nalézá se v katedrále Zvěstování Panny Marie (*Nossa Senhora da Anunciação*), která byla původně hlavní městskou mešitou, přičemž k rozsáhlým stavebním úpravám došlo v průběhu

⁵¹⁵ Srv. Unali, Anna: c. d., s. 285.

⁵¹⁶ Srv. Rodrigues, Ana Maria S. A.; Ferreira, Maria de Fátima Moura: c. d., s. 420.

⁵¹⁷ Potvrzeno roku 1949 papežem Piem XII.

⁵¹⁸ Srv. Baeza Herrazti, Alberto: c. d., s. 32.

17. a 18. století již za španělské správy. Dnešní vzhled chrámu je však až výsledkem přestavby z let 1948-1961.

Během let bylo stále náročnější zajistit pro Ceutu dostatek obránců, a tak papež Kalixt III. v bule *Etsi cuncti* z roku 1456 nařizoval, aby všechny rytířské řády působící v Portugalsku, tj. Kristův, sv. Jakuba s mečem, Aviský a rytířů sv. Jana (johanitský), udržovaly své kláštery také v Ceutě a aby tam po dobu jednoho roku působila postupně alespoň třetina rytířů příslušného řádu. Bula byla potvrzena v letech 1462 a 1472, kdy se již portugalské panství v Maroku zvětšilo o Alcácer Ceguer, Arzilu a Tanger.⁵¹⁹

Právě v Tangeru byla někdy na počátku 70. let 15. století vytvořena po Ceutě druhá diecéze na marockém území. Prvním biskupem se v roce 1468 nebo počátkem roku 1469 stal cisterciácký mnich a převor kláštera sv. Vincence za hradbami (*São Vicente de Fora*) v Lisabonu Nuno Álvares de Aguiar, a to přesto, že město se stále ještě nalézalo v muslimských rukou. Jednalo se tedy o biskupa *in partibus infidelium*. Aguiar v roce 1471 doprovázel krále Alfonse V. na vojenském tažení do severní Afriky, během něhož se Portugalci Tangeru konečně zmocnili. Na katedrálu byla po patřičném vyčištění pozvednuta bývalá nejdůležitější mešita, jak bylo ostatně tehdy obvyklé, přičemž zasvěcena byla sv. Duchu (*Espírito Santo*).

Třetí a poslední biskupství v Maroku vzniklo roku 1499 v přístavním městě Safimu, ačkoliv první biskup *in partibus infidelium* byl vysvěcen již v roce 1487 nebo 1488, tedy v době, kdy Portugalci ustanovili nad Safimem tzv. protektorát (tj. ochranu). Byl jím jistý João Aranha, který působil ve funkci ještě v roce 1499, kdy papež Alexandr VI. přes pokračující muslimskou správu oficiálně založil ve městě diecézi, jíž vedle vlastního Safimu podřídil i nedaleké přístavy Azamor a Mazagão a vnitrozemské muslimské osady Almedina a Tite. Po roce 1508 vybudovali Portugalci v Safimu velkolepou manuelskou katedrálu, kterou však při evakuaci města na přelomu let 1541 a 1542 z větší části zničili.

Je pochopitelné, že ve všech městech, která Portugalci v Maroku obsadili, vyrostla celá řada kostelů, klášterů (františkánských, dominikánských či karmelitánských) a kaplí, které zde není zapotřebí jmenovat. Důležité naopak je, že papež Alexandr VI. udělil roku 1499 bulou *Cum sicut nobis* portugalskému králi Manuelovi I. nad veškerými marockými křesťanskými chrámy tzv. patronát (*padroado*), který již monarcha z valné části uplatňoval v jiných částech své rozlehlé říše obepínající čtyři kontinenty.⁵²⁰

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 55.

⁵²⁰ Srv. Braga, Paulo Drumond: *A Expansão Quatrocentista*, s. 335.

Jednalo se o soubor privilegií (*Padroado Real*), které se vzhledem k výjimečnému postavení Portugalského království při evangelizaci mimoevropských teritorií postupně utvářelo díky blahosklonnosti papežů mezi lety 1456-1514 a týkalo se amerických, afrických i asijských držav. Díky těmto výsadám mohl portugalský panovník do určité míry zasahovat do církevních záležitostí, takže směl například vybírat biskupy a arcibiskupy, vysílat misionáře apod., za což ovšem musel financovat výstavbu kostelů a vůbec dbát o rozvoj církevní organizace.⁵²¹

Doba trvání římskokatolických diecézí a stejně tak existence větších skupin křesťanů v Maroku, kde vzhledem k převažující muslimské populaci neměla evangelizace naději na výraznější úspěch, se časově kryje s portugalskou politickou přítomností v příslušných městech. Tak biskupství v Safimu zaniklo již roku 1542, přičemž území spadající do jeho jurisdikce bylo převedeno na biskupa v Tangeru. Diecéze v Ceutě byla roku 1570 zbavena svých evropských domén Olivença, Ouguela a Campo Maior, které byly inkorporovány do nově vzniklého biskupství Elvas (Valença do Minho byla již roku 1512 přičleněna k arcibiskupství se sídlem ve staroslavné Braze) a ještě téhož roku byla, zbavena ekonomického zázemí, spojena s tangerskou diecézí.

Když se roku 1641 obyvatelé Ceuty vyslovili pro setrvání ve svazku se Španělskem, rozhodl papež Klement X. roku 1675 po dlouhé sedisvakanci (1645-1675) o opětovném oddělení biskupství Ceuta od biskupství Tanger, které tak zaniklo, neboť město se již nalézalo v rukou anglických protestantů.⁵²² Diecéze Ceuta pak byla roku 1851 na základě papežského konkordátu mezi církevním státem a Španělskem spojena s biskupstvím v Cádiz, přičemž definitivní fúze se uskutečnila mezi lety 1876-1879.

Na závěr této kapitoly je třeba se zmínit o dvou církevních řádech, jejichž přítomnost v Maroku hrála nesmírně důležitou roli, poněvadž oba se věnovaly výkupu křesťanských zajatců z maurského otroctví. Jedná se o řád Nejsvětější Trojice (trinitářů) a řád mercedářů. Řád Nejsvětější Trojice byl založen ve Francii roku 1198 sv. Janem z Mathy a sv. Felixem z Valois, kteří se rozhodli řídit se podle augustiniánské řehole. Řádoví bratři nosili bílý hábit s červenomodrým křížem a v Maroku působili asi od poloviny 13. století. Během let dosáhli pozoruhodných úspěchů, přičemž v případě nedostatku financí se dokonce sami nabízeli výměnou za zajaté nešťastníky. Například mnich João Navarro dokázal v letech 1274-1284 osvobodit 3800 osob.⁵²³

⁵²¹ Ve španělské zámořské říši nalezneme obdobu portugalského *Padroado Real* v podobě tzv. *Patronato Real*, které vznikalo v letech 1493-1512.

⁵²² Až v roce 1956 bylo v Tangeru arcibiskupství obnoveno.

⁵²³ Srv. Soares, Torquato de Sousa: c. d., s. 518.

Řád mercedářů, projevující nesmírnou úctu Panně Marii Milosrdné, založili roku 1218 sv. Petr Nolasco a dominikán sv. Raymond (Ramón) z Peñaforte v katalánské Barceloně. Řád fungoval na základě augustiniánské řehole, stejně jako trinitáři. Stejně jako oni se i mercedáři neváhali nechat zotročit jako náhrada za propuštěné křesťany, přičemž podstata tohoto činu dokonce představovala jejich čtvrtý řádový slib vedle chudoby, čistoty a poslušnosti představenému. Jejich hábity mají čistě bílou barvu. Oba zmiňované řády existují dodnes.

ZÁVĚR

Předložená práce si vytkla za cíl souhrnně představit a zhodnotit éru portugalského působení na území spadajícím do rámce dnešního Maroka. Jedná se o region, který bývá oproti jiným částem portugalské zámořské říše často nedoceňován nebo dokonce přehlížen. Přitom právě v severní Africe byla zahájena portugalská expanze do zámoří (1415), která by bez ní při vědomí charakteru portugalského impéria, jež bylo silně prodchnuto christianizačními motivy pojímanými tu jako křížová výprava, tu jako šíření křesťanské civilizace a kultury v celé šíři svého významu, nebyla dost dobře možná.

V Maroku se křesťanský svět prolínal se světem muslimským tak intenzivně, že je možné tamější portugalské aktivity označit za takřka archetypální ve vztahu k chování vůči muslimům v jiných oblastech Země. Podle mínění některých současníků byl portugalský zájem o Maroko, jenž byl v určitých obdobích nepochybně teritoriální expanzí se všemi jejími důsledky, zosobněním samotné podstaty penetrace do mimoevropských krajů. Je totiž zřejmé, že portugalské marocké dobrodružství bylo z velké části především nábožensko-vojenskou záležitostí.

Bylo by však chybou zužovat portugalské cíle na této straně Gibraltarské úžiny pouze na tyto dva problémy. Nesmírně důležitou roli totiž hrála i obchodní sféra, která vedle té evangelizační utvářela prakticky celou historii portugalské říše. Maroko bylo z obchodního hlediska nepostradatelnou součástí atlantského ekonomického prostoru, jehož významu si byly vědomy i další evropské národy již před portugalským obsazením Ceuty. V neposlední řadě je třeba připomenout mimořádnou strategickou polohu marockého státu pro tehdejší námořní dopravu.

Portugalská severoafrická expanze zkrátka nesmí být nahlížena příliš zjednodušeně a černobíle, poněvadž bychom se tím dopustili zkreslení historických faktů. Navzdory tomuto závěru nesmí překvapit její rozpačitý konec, neboť Portugalci zde od počátku 16. století čelili jednotnému a sebevědomému národu, který se evropskému hegemonovi jako celek podrobil až v roce 1912, kdy uznal francouzský protektorát. Jestliže se mi podařilo poukázat na specifika a nepopíratelnou důležitost marockého území v rámci portugalské zámořské expanze, pak práce splnila svůj účel.

PŘÍLOHY

PORTUGALSKO

Králové

Dynastie Avis

1385 – 1433	Jan (João) I. Veliký
1433 – 1438	Eduard (Duarte) I. Výřečný (Výmluvný)
1438 – 1481	Alfons (Afonso) V. Afričan
1481 – 1495	Jan (João) II. Dokonalý
1495 – 1521	Manuel I. Šťastný
1521 – 1557	Jan (João) III. Zbožný
1557 – 1578	Sebastian (Sebastião) I. Vytoužený
1578 – 1580	Jindřich (Henrique) I. Mravný
1580	Antonín (António) I. Smělý

Dynastie Habsburků

1580 – 1598	Filip (Filipe) I. Moudrý, španělský král (1556-1598)
1598 – 1621	Filip (Filipe) II. Zbožný, španělský král (1598-1621)
1621 – 1640	Filip (Filipe) III. Veliký, španělský král (1621-1665)

Dynastie Bragança

1640 – 1656	Jan (João) IV. Šťastný
1656 – 1683	Alfons (Afonso) VI. Vítězný
1683 – 1705	Pedro II. Mírumilovný
1706 – 1750	Jan (João) V. Velkomyslný
1750 – 1777	Josef (José) I. Manuel Reformátor
1777 – 1816	Marie (Maria) I. Zbožná
1777 – 1786	Pedro III. (spoluvládce)
1792 – 1826	Jan (João) VI. Dobrotivý (do roku 1816 regent)

MAROKO

Sultáni

Dynastie Merínovců

1398/1399 – 1420	Abú Saíd Uthmán III.
1420 – 1465	Abdulhakk (Abd al-Hakk) II.

Wattásovští vezírové (regenti)

1420 – 1448	Abú Zakarija Jahjá
1448 – 1458	Alí ibn Júsuf
1458 – 1459	Jahjá ibn Abi Zakarija Jahjá

Dynastie Wattásovců

1465 – 1472	šeríf Muhammad Aljuti (El Juti, idrísovský imám)
1472 – 1501/04/05	Muhammad al-Šajch
1501/04/05 – 1526	Muhammad al-Burtugálí (tj. Portugalec)
1526	Abú al-Hasan
1526 – 1545	Abú al-Abbás Ahmad
1545 – 1547	Násir al-Qasrí
1547 – 1549	Abú al-Abbás Ahmad (podruhé)

Dynastie Sa'dovců (Saadovců)

1505/1509 – 1512/17	Abú Abdalláh Muhammad al-Qa'im
1512/1517 – 1544	Ahmad al-Araj
1544 – 1557	Muhammad aš-Šajch
1557 – 1574	Abdalláh al-Gálíb (Chálíb)
1574 – 1576	Muhammad al-Mutawakkil
1576 – 1578	Abú Marván Abd al-Málik I.
1578 – 1603	Ahmad al-Mansúr
1603 – 1608/1610	Abú Fáris Abdalláh a Zidan Abú Maali

(v Marrákeši)

1603/1610 – 1627/28	Zidan Abú Maali
1627/1628 – 1631	Abú Marván Abd Al-Málik II. (od r. 1623 spoluvládce)
1631 – 1636	al-Walíd ibn Zidan
1636 – 1654/1655	Muhammad aš-Šajch al-Ašgar (od r. 1641 v celém Maroku)
1654/1655 – 1659	Ahmad III. al-Abbás

(ve Fesu)

1604/1610 – 1613	Muhammad aš-Šajch al-Mamún
1613 – 1623	Abdalláh II.
1623 – 1626/1627	Abú Marván Abd al-Málik II.
1626/1627 – 1641	Ahmad ibn Zidan

Dynastie Alávitů

1631 – 1635/1636	Muhammad I.
1635/1636 – 1664	Muhammad II.
1664 – 1672	Muláj ar-Rašíd
1672 – 1727	Muláj Ismá'il
1727 – 1728	Ahmad
1728	Abdalmálik (Abd al-Málik)
1728 – 1729	Ahmad (podruhé)
1729 – 1734	Abdalláh
1734 – 1736	Alí
1736	Abdalláh (podruhé)
1736 – 1738	Muhammad II.
1738 – 1740	al-Mustadí
1740 – 1741	Abdalláh (potřetí)

1741	Zajd al-A‘bidín
1741 – 1742	Abdalláh (počtvrté)
1742 – 1743	al-Mustadí (podruhé)
1743 – 1747	Abdalláh (popáté)
1747 – 1748	al-Mustadí (potřetí)
1748 – 1757	Abdalláh (pošesté)
1757 – 1790	Muhammad III. (Sídí Muhammad ibn Abdalláh)
1790 – 1792	Muláj Jazíd

CEUTA

Generální kapitáni

1415 – 1430	Pedro de Meneses, 2. hrabě z Viany do Alentejo a 1. hrabě z Vila Real (poprvé)
1424	Rui Gomes da Silva (prozatímní)
1430 – 1434	Duarte de Meneses, 3. hrabě z Viany do Alentejo (poprvé, prozatímní)
1434 – 1437	Pedro de Meneses, 2. hrabě z Viany do Alentejo a 1. hrabě z Vila Real (podruhé)
1437 – 1438	Duarte de Meneses, 3. hrabě z Viany do Alentejo (podruhé, prozatímní)
1438 – 1445	Fernando de Noronha, 2. hrabě z Vila Real
1445 – 1447	António Pacheco (poprvé, prozatímní)
1447 – 1448	Fernando de Bragança, 3. vévoda z Bragançy, 1. hrabě z Arraiolos a 5. hrabě z Ourém (poprvé)
1448	António Pacheco (podruhé, prozatímní)
1448 – 1450/1451	Fernando de Bragança, 3. vévoda z Bragançy, 1. hrabě z Arraiolos a 5. hrabě z Ourém (podruhé)
1451	Fernando Coutinho, maršál (prozatímní)
1450/1451 – 1456	Sancho de Noronha, 1. hrabě z Odemiry (poprvé)
1456	Infant Fernando, 2. vévoda z Viseu a 1. vévoda z Beji
1456 – 1460	Sancho de Noronha, 1. hrabě z Odemiry (podruhé)
1460 – 1462	Pedro de Meneses, 3. hrabě z Vila Real, 1. markýz z Vila Real a 7. hrabě z Ourém (poprvé)
1462 – 1463	Pedro de Albuquerque (prozatímní)
1463 – 1464	Pedro de Meneses, 3. hrabě z Vila Real, 1. markýz z Vila Real a 7. hrabě z Ourém (podruhé)
1464 – 1475/1479	João Rodrigues de Vasconcelos Ribeiro
1475/1479 – 1481	Rui Mendes de Vasconcelos Ribeiro
1481 – 1487	João de Noronha (poprvé)
1487 – 1490/1491	António de Noronha, 1. hrabě z Linhares
1491 – 1509	Fernando de Meneses, 1. hrabě z Alcoutimu, 4. hrabě z Vila Real, 2. markýz z Vila Real a 2. hrabě z Valençy
1509 – 1512	Pedro Barbo Alardo (prozatímní)
1512 – 1517	Pedro de Meneses, 3. markýz z Vila Real, 5. hrabě z Vila Real, 2. hrabě z Alcoutimu a 3. hrabě z Valençy (poprvé)
1518 – 1519	João da Silva de Meneses, 2. hrabě z Portalegre
1519 – 1521	Gomes da Silva de Vasconcelos (poprvé)

1522 – 1524	João de Noronha (podruhé)
1524 – 1525	Pedro de Meneses, 3. markýz z Vila Real, 5. hrabě z Vila Real, 2. hrabě z Alcoutimu a 3. hrabě z Valençy (podruhé)
1525 – 1529	Gomes da Silva de Vasconcelos (podruhé)
1529 – 1538/1539	Nuno Álvares Pereira de Noronha (poprvé)
1539/1540 – 1549	Afonso de Noronha
1548 – 1549	Maria de Eça (prozatímní)
1549	Antão de Noronha nebo Nuno Álvares Pereira de Noronha (podruhé, prozatímní)
1549 – 1550	Martim Correia da Silva (poprvé)
1550 – 1553	Pedro de Meneses
1553	Pedro da Cunha (poprvé)
1553	João Rodrigues Pereira
1553 – 1554	Martim Correia da Silva (podruhé)
1554 – 1555	Pedro da Cunha (podruhé)
1555 – 1557	Jorge Vieira
1556 – 1557	Francisco de Andrade (prozatímní)
1557 – 1562	Fernando de Meneses (poprvé)
1562	João Álvares de Azevedo (poprvé)
1562	Fernando de Meneses (podruhé)
1562	João Álvares de Azevedo (podruhé)
1562	Fernando de Meneses (potřetí)
1562 – 1563	Miguel de Meneses, 6. hrabě z Vila Real, 4. markýz z Vila Real, 3. hrabě z Alcoutimu a 4. hrabě z Valençy
1563 – 1564	Fernando de Meneses (počtvrté)
1564 – 1565	Pedro da Cunha (potřetí)
1566 – 1567	Francisco Pereira
1567 – 1574	Manuel de Meneses e Noronha, 7. hrabě z Vila Real, 5. markýz z Vila Real, 1. vévoda z Vila Real, 4. hrabě z Alcoutimu a 5. hrabě z Valençy (poprvé)
1574 – 1577	Diogo Lopes da França
1577 – 1578	Manuel de Meneses e Noronha, 7. hrabě z Vila Real, 5. markýz z Vila Real, 1. vévoda z Vila Real, 4. hrabě z Alcoutimu a 5. hrabě z Valençy (podruhé)
1578 – 1580	Leonis Dionísio Pereira
1580 – 1585/1586	Jorge Pessanha
1585/1586 – 1591	Gil Eanes da Costa
1591 – 1592	Francisco de Andrade
1592 – 1594	Miguel Luís de Meneses, 8. hrabě z Vila Real, 6. markýz z Vila Real, 5. hrabě z Alcoutimu, 6. hrabě z Valençy a 1. vévoda z Caminhy (poprvé)
1594 – 1597	Mendo Rodrigo de Ledsma
1597 – 1601	Miguel Luís de Meneses, 8. hrabě z Vila Real, 6. markýz z Vila Real, 5. hrabě z Alcoutimu, 6. hrabě z Valençy a 1. vévoda z Caminhy (podruhé)
1601 – 1605	Afonso de Noronha
1605 – 1616	Miguel Luís de Meneses, 8. hrabě z Vila Real 6. markýz z Vila Real, 5. hrabě z Alcoutimu, 6. hrabě z Valençy a 1. vévoda z Caminhy (potřetí)
1616 – 1622	Luís de Noronha e Meneses
1623	Miguel Luís de Meneses, 8. hrabě z Vila Real, 6. markýz

	z Vila Real, 5. hrabě z Alcoutimu, 6. hrabě z Valençy a 1. vévoda z Caminhy (počtvrté)
1623 – 1624	António da Costa Albuquerque
1624	Prozatímní junta složená ze 12 šlechticů
1624 – 1625	Fernando (či Francisco) de Mascarenhas, 1. hrabě z Torre
1625	Gonçalo Correia Alcoforado
1625 – 1626	Miguel Luís de Meneses, 8. hrabě z Vila Real, 6. markýz z Vila Real, 5. hrabě z Alcoutimu, 6. hrabě z Valençy a 1. vévoda z Caminhy (popáté)
1627	Dinis de Mascarenhas e Lencastre
1627 – 1634	Jorge de Mendonça Pessanha
1634 – 1637	Brás Teles de Meneses
1637	Fernando Teles de Meneses
1637 – 1640	Francisco de Almeida (fakticky do 1641)
od 1640	španělská nadvláda

TANGER

Kapitáni

1471	João, 1. markýz z Montemoru-o-Novo
1471 – 1484	Rui (Rodrigo) Afonso de Melo, 1. hrabě z Olivençy
1484 – 1486/1487	Manuel de Melo, 2. hrabě z Olivençy
1486/1487 – ?1489	João de Meneses, 1. hrabě z Taroucy (poprvé) nebo Fernando Martins Mascarenhas
?1489 – 1490	Manuel Pessanha
?1490 – 1501	Lopo Vaz de Azevedo
???? – 1501	Rodrigo de Monsanto
1501 – 1508	João de Meneses, 1. hrabě z Taroucy (podruhé)
1508 – 151?	?
151? – 1522	Pedro de Castro, 3. hrabě z Monsanta
1522 – 1531/1536	Duarte de Meneses
1531/1539 – 1552	João de Meneses
1546 – 1548	Francisco Botelho
1549 – 1550	Pedro de Meneses
1552 – 1553	Luís de Loureiro
1553 – 1562	Bernardim de Carvalho
1562 – 1564	Diogo Lopes da Franca
1564 – 1566	Lourenço Pires de Távora
1566 – 1572	?
1572 – 1573	Rui de Sousa de Carvalho
1574	António de Portugal, převor z Crato
1574 – 1578	Duarte de Meneses
1578 – 15??	Pedro da Silva
1581 – ?1584	Francisco de Almeida
1579/1591 – 1600	Aires de Saldanha
1600 – 1605	?
1605 – 1610	Nuno de Mendonça
1610 – 1614	Afonso de Noronha
1614 – 1617	hrabě z Taroucy

1617 – 1621	Pedro Manuel
1621 – 1622	André Dias de Franca (úřadující)
1622 – 1624	Jorge Mascarenhas, 1. markýz z Montalvão a 1. hrabě z Castelo Novo
1624 – 1628	Miguel de Noronha, 4. hrabě z Linhares
1628 – 1637	Fernando de Mascarenhas, 1. hrabě z Torre
1637 – 1643	Rodrigo Lobo da Silveira, 1. hrabě ze Sarzedas
1643 – 1645	André Dias de Franca (znovu)
1645 – ?1648	Gastão Coutinho
1648 – 1653	?
1653 – 1656	Rodrigo de Lencastre
1656 – 1661	Fernando de Meneses, 2. hrabě z Ericeiry
1661 – 1662	Luís de Almeida, 1. hrabě z Avintes
1662 – 1684	anglická nadvláda
od 1684	marocká vláda

ARZILA

Kapitáni

1471 – 1479	Henrique de Meneses, 1. hrabě z Valençy, 1. hrabě z Loulé, 4. hrabě z Viany do Alentejo, 3. hrabě z Viany da Foz do Lima a pán z Caminhy
1480 – 1481	Lopo Dias de Azevedo
1482 – 1486	João de Meneses, 1. hrabě z Taroucy (poprvé)
1486 – ?1488	Álvaro de Faria
?1488 – ?1490	Vasco Coutinho, 1. hrabě z Redonda a 1. hrabě z Borby (poprvé, prozatímní)
?1490 – 1495	Vasco Coutinho, 1. hrabě z Redonda a 1. hrabě z Borby (podruhé)
?1495	Rodrigo Coutinho (prozatímní)
1495	João de Meneses, 1. hrabě z Taroucy (prozatímní) (podruhé)
1495 – 1501	Vasco Coutinho, 1. hrabě z Redonda a 1. hrabě z Borby (potřetí)
1501 – 1502	João Coutinho
1502 – ?1505	João de Meneses, 1. hrabě z Taroucy (potřetí)
?1505 – 1514	Vasco Coutinho, 1. hrabě z Redonda a 1. hrabě z Borby (počtvrté)
1508	Jorge Barreto (prozatímní)
1513	João Coutinho, 2. hrabě z Redonda (poprvé, prozatímní)
1514 – 1525	João Coutinho, 2. hrabě z Redonda (podruhé)
1523	Manuel de Meneses (prozatímní)
1523	Fernão Caldeira (prozatímní)
1525 – 1529	António de Silveira (úřadující do 5. ledna 1525)
1529 – 1538	João Coutinho, 2. hrabě z Redonda (potřetí)
1538 – 1545/1546	Manuel (de) Mascarenhas

Guvernéri

1545/1546 – 1549	Manuel (de) Mascarenhas
1546 – 1549	Francisco Coutinho, 3. hrabě z Redonda
1549 – 1550	Luís de Loureiro
1550 – 1577	marocká nadvláda
1577 – 1578	Fernando Mascarenhas
1578 – 1589	?

AGUZ

Kapitáni

1506/07/08 – 1507/08	Diogo de Azambuja
?1508 - ????	Francisco Mendes
1508 – 15??	?
15?? – 1525	Gonçalo Mendes Sacoto

MAZAGÃO

Vrchní kapitáni

1514 – 1517	Martim Afonso de Melo
1517 – 1529	António Leite
1529 – 1536	?
1536 – 1537	Manuel de Sande
?1537 – 1541	João Gomes
1541 – 1548/1549	Luís de Loureiro
1548 – 1551	Tristão de Ataíde
1551 – 1561	Álvaro de Carvalho (poprvé)
1561 – 1562	Rui de Sousa de Carvalho (úřadující) (poprvé)
1562	Álvaro de Carvalho (podruhé)
1562	Rui de Sousa de Carvalho (podruhé)
1562 – 1564	Francisco de Barros de Paiva (poprvé)
1564 – 1572/1573	Rui de Sousa de Carvalho (potřetí)
???? – ????	Pedro Álvares de Carvalho
???? – ????	Bernardim de Carvalho
1574 – 1577	Gil Fernandes de Carvalho (poprvé)
1577 – 1578	Francisco de Figueiredo
1578 – 1581	João de Mendonça Furtado
1581 – 1582	Pêro de Mendonça Furtado
1582 – 1586	Francisco de Mendonça Furtado
1586	Gil Fernandes de Carvalho (podruhé)
1586 – 1607	Diogo Lopes de Carvalho

Guvernéri

1607 – 1610	Manuel Mascarenhas
-------------	--------------------

1610 – 1615	Henrique Correia da Silva
1615 – 1619	Jorge Mascarenhas, 1. markýz z Montalvão a 1. hrabě z Castelo Novo
1619 – 1624	Brás Teles de Meneses
1624 – 1627	Gonçalo Coutinho
1627 – 1631	Francisco de Almeida
1631 – 1635	João da Silva Telo de Meneses, 1. hrabě z Aveiras
1635/1636 – 1640	Francisco Mascarenhas, 2. hrabě z Castelo Novo
1640	Luísa Antónia de Velasco + Nunho da Cunha da Costa (úřadující)
1640 – 1642	Martim Correia da Silva
?1642 – 1645	Rui de Moura Teles
1645 – 1648	J. L. Vasconcellos e Meneses
1648	Junta: António Dinis Barbosa Gonçalo Barreto Gaspar Rodrigues Torres
1652 – 1654	Nunho da Cunha da Costa
1654 – ?1658	Alexandre de Sousa Freire
1658 – 1661	Francisco de Mendonça Furtado
1661 – ?1667	Cristóvão de Mello
1667 – 1671	hrabě ze Santa Cruz
1671 – ?1677	Marco de Noronha
1676/1677 – 16??	Cristóvão de Almada/Almeida
?1681 – 1686	Bernardino de Távora de Sousa Tavares
1686 – ?1691	Manuel de Sousa de Castro
1691 – 1692	Domingo de Matos
1692 – 1695	João Saldanha de Albuquerque

Guverněři a generální kapitáni

1695 – 1698	Luís Saldanha de Gama
1698 – 1702	Sancho de Faro e Sousa, 4. hrabě z Vimieira
1702 – 1705	Manuel de Sousa Tavares de Távora
1705 – 1713	Francisco de Melo e Castro
1713 – 1719	Manuel Rolim de Moura
1719 – 1724	Duarte Sodré Pereira
1724 – 1727	António José de Miranda Henriques
1727 – 1733/1734	João Jacopo (Jacques) de Magalhães
1733/1734 – 1745	Bernardo Pereira de Berredo
1745 – 1752	António Álvares da Cunha, 1. hrabě z Cunhy
1752 – 1759/62	José Leite de Sousa
1759/62 – 1763	Joaquim Vasques da Cunha
1763 – 1769	Dinis Gregório de Melo e Castro Mendonça

SANTA CRUZ DO CABO DE GUER/GUÉ (AGADIR)

Kapitáni

1505 – 1512/1513	João Lopes de Sequeira (šéf faktorie Santa Cruz)
------------------	--

1512/1513 – 1521	Francisco de Castro
1517	Pero Leitão (prozatímní)
1521 – 1523	Simão Gonçalves da Costa (poprvé, prozatímní)
1523 – 1525	António Leitão de Gamboa (poprvé)
1525 – 1528	Luís Sacoto
1528 – 1529	António Leitão de Gamboa (podruhé)
1529	António Rodrigues de Parada (prozatímní)
1529/1530 – 1533	Simão Gonçalves da Costa (podruhé)
1533	Simão Gonçalves da Câmara (prozatímní)
1533	Rui Dias de Aguiar (prozatímní)
1533 – 1534	Guterre de Monroy (poprvé)
1534 – 1538	Luís de Loureiro
1538 – 12. 3. 1541	Guterre de Monroy (podruhé)

AZAMOR

Kapitáni

3. 9. 1513 – 21. 11. 1513	Jaime de Bragança, 4. vévoda z Bragançy a 2. vévoda z Guimarães
1513 – 1514	Rui Barreto a João de Meneses
1514 – ?1515/1516	Pedro de Sousa
1515 – 1516	Lope Bareiga
1516 – 1517	Simão Correia
1517 – 1521	Álvaro de Noronha (poprvé)
1521 – 1523	Gonçalo Mendes Sacoto
1523 – 1524/1525	Álvaro de Noronha (podruhé)
1525 – 1529	N. Jorge Viegas
1529 – 1530	António Leite (poprvé)
1530 – ?1534	Pedro (de) Mascarenhas
1534	Lançarote de Freitas (prozatímní)
1534 – 1537	Álvaro de Abranches
1537 – 1541	António Leite (podruhé)
1541 – 30. 10. 1541	Fernando de Noronha

SAFIM

Kapitáni

1508 – 1509/1510	Diogo de Azambuja
1509 – 1510	Pedro de Azevedo
1510 – 1516	Nuno Fernandes de Ataíde
1516	Nuno Gato (prozatímní)
1516 – 1522	Nuno de Mascarenhas
1522/23 – 1525/26	Gonçalo Mendes Sacoto
1525/1526 – 1527/28/29	Garcia de Melo
1528/1529 – 1534	Francisco Lopes Girão
1533	João de Faro
1534	Rui Freire

1534	Luís de Loureiro (poprvé)
1534	Garcia de Noronha
1534/1535 – 1541	Rodrigo de Castro
15?? – 1541	Henrique de Noronha
1541 – 1542	Luís de Loureiro (podruhé)

ALCÁCER-CEGUER

Kapitáni

1458 – 1464	Duarte de Meneses, 3. hrabě z Viany do Alentejo
1464 – 1480	Henrique de Meneses, 1. hrabě z Valençy, 1. hrabě z Loulé, 4. hrabě z Viany do Alentejo, 3. hrabě z Viany da Foz do Lima a pán z Caminhy
1480 – 1488	Rodrigo (Rui) Vaz Pereira, 1. hrabě z Feiry
1488 – 1508?	Martim de Távora
- 1509 -	Diogo Barbudo
- 1509 – 1512 -	Rodrigo de Sousa
1512 – 1530	?
- 1530 -	Francisco de Carvalho
1531 – 1545	Pedro Álvares de Carvalho
1545 – 1549	Álvaro de Carvalho

BIBLIOGRAFIE

VYDANÉ PRAMENY

ÁLVARES, Frei João. *Crónica do Infante Santo D. Fernando*. Coimbra, 1911.

AZEVEDO, Pedro de (org.). *Documentos das Chancelarias Reais Anteriores a 1531 Relativos a Marrocos*. 2 sv., Lisboa: Academia das Ciências, 1915-1934.

BAIÃO, António (ed.). *Documentos do Corpo Cronológico Relativos a Marrocos (1488-1514)*. Lisboa: Academia das Ciências, 1925.

CAMÕES, Luís de. *Lusovci*, Praha: SNKLHU, 1958.

Crónica do Xarife Mulei Mahamet e d'el-Rei D. Sebastião 1573-1578. Odivelas: Europress, 1987.

GODINHO, Vitorino Magalhães. *Documentos sobre a Expansão Portuguesa*. 3 sv., Lisboa: Gleba e Cosmos, 1943-1956.

GÓIS, Damião de. *Crónica do Príncipe D. João*. Coimbra: Universidade de Coimbra, 1905, Lisboa: Universidade Nova, 1977.

GÓIS, Damião de. *Crónica do Felicíssimo Rei D. Manuel*. 4 sv., Coimbra: Acta Universitatis Conimbricensis, 1949-1955.

LOPES, David. *Textos em Aljamia Portuguesa: Documentos para a História do Domínio Português em Safim Extrahidos dos Originaes da Torre do Tombo*. Lisboa: Imprensa Nacional, 1897.

LOUREIRO, Francisco de Sales Mascarenhas (ed.). *Jornada del-Rei Dom Sebastião a África. Crónica de Dom Henrique*. Lourenço Marques, 1570, reed. Lisboa: Imprensa Nacional – Casa da Moeda, 1978.

MENESES, Fernando de. *História de Tanger*. Lisboa, 1732, 1872.

PINA, Rui de. *Crónica do Rei D. Duarte*. Lisboa: Presença, 1966.

PINA, Rui de. *Crónicas de D. Duarte, D. Afonso V e D. João II*. Porto: Lello e Irmão, 1977.

PINA, Rui de. *Crónica de D. João II*. Lisboa: Alfa, 1989.

PISANO, Mateus. *Livro da Guerra de Ceuta*. Lisboa: Academia das Ciências, 1915.

SOUSA, Fr. Luís de. *Anais de D. João III*. 2 sv., Lisboa: Livraria Sá da Costa, 1951-1954.

ZURARA, Gomes Eanes de. *Crónica da Tomada de Ceuta*. Lisboa, 1964.
(český překlad: Kult, Luděk. *Kronika objevení a dobytí Guineje*. In Kult, Luděk. *Objevné cesty do Afriky a Asie*. Praha: SNKLHU, 1966.)

ZURARA, Gomes Eanes de. *Crónica do Conde Dom Pedro de Meneses*. In *Collecção de Livros Inéditos de Historia Portugueza*. Sv. II, Lisboa: Academia das Ciências, 1988, s. 205-635.

ZURARA, Gomes Eanes de. *Crónica do Conde D. Duarte de Meneses*. Lisboa: Universidade Nova de Lisboa, 1978.

LITERATURA

ABUN-NASR, Jamil M. *A History of the Maghrib*. Cambridge: University Press, 1973.

ABUN-NASR, Jamil M. *A History of the Maghrib in the Islamic Period*. Cambridge: University Press, 1987.

AFONSO, Jorge. A Marinha de Guerra Portuguesa e o Magrebe: Os Cativos, o Corso e a Importância do Poder Naval na Definição da Política Externa do Reino. In *A Guerra Naval no Norte de África: Séculos XV-XIX*. Org. Francisco Contento Domingues, Jorge Semedo de Matos. Lisboa, 2003, s. 187-218.

ALBUQUERQUE, Luís de a kol. *Dicionário de História dos Descobrimentos Portugueses*. 2 sv., Lisboa: Caminho, Círculo de Leitores, 1994.

ALMEIDA, Fortunato de. *História de Igreja em Portugal*. 4 sv., Porto, 1967-1971.

AMARAL, Augusto Ferreira do. *História de Mazagão*. Lisboa: Alfa, 1989.

AMARAL, Augusto Ferreira do. *Mazagão*. Lisboa: Tribuna, 2007.

ANDRADE, A. A. Banha de (ed.). *Dicionário de História da Igreja em Portugal*. Lisboa: Resistência, 1980.

AVELAR, Henrique de. *Do Restelo a Alcácer Quibir*. Porto, 1960.

BAEZA HERRAZTI, Alberto. *Bulas de Cruzada en la Reconquista de Ceuta*. Ceuta: Caja de Ahorro de Ceuta, 1987.

BAEZA HERRAZTI, Alberto. *El Presidio de Ceuta*. Ceuta: Caja de Ahorro de Ceuta, 1985, Ceuta: Grupo Aleo, 1987.

BARATA, Manuel Themudo; TEIXEIRA, Nuno Severiano (ed.). *Nova História Militar de Portugal*. Sv. II, Lisboa: Círculo de Leitores, 2003.

BENNASSAR, Bartolomé. La Vida de los Renegados Españoles y Portugueses en Fez (Hacia 1580-1615). In *Colóquio Relaciones de la Península Ibérica con el Magreb, siglos XIII-XVI*. Madrid, 1987, s. 665-678.

BINKOVÁ, Simona. *Portugalsko*. Praha: Libri, 2004.

BOUCHARB, Ahmed. A Importância de Safi no Império Comercial Português. *Mare Liberum, Revista de História dos Mares*. 1994, č. 7, s. 193-200.

BOXER, Charles Ralph. *Four Centuries of Portuguese Expansion 1415-1815*. Johannesburg, 1963.

BOXER, Charles Ralph. *O Império Colonial Português*. Lisboa: Edições 70, 1977. (angl. originál: *The Portuguese Seaborn Empire 1415-1825*. Oxford, 1963.)

BOXER, Charles Ralph. *Relações Raciais no Império Colonial Português 1415-1825*. Porto: Afrontamento, 1988, s. 7-12.

BRAGA, Isabel Mendes Drumond; BRAGA, Paulo Drumond. *Ceuta Portuguesa: 1415-1656*. Ceuta: Instituto de Estudios Ceutíes, 1998.

BRAGA, Paulo Drumond. A Expansão no Norte de África. In MARQUES, A. H. de Oliveira. *A Expansão Quatrocentista*. Sv. II, Lisboa: Editorial Estampa, 1998, s. 235-357.

BRAGA, Paulo Drumond. Um Grande Senhor da Primeira Metade do Século XV. D. Fernando, Filho de D. João I. *História*, Projornal, 1988, roč. X, č. 108, s. 80-89.

BRAGA, Paulo Drumond. O Mito do „Infante Santo“. *Ler História*, 1994, č. 25, s. 3-10.

BRAGA, Paulo Drumond. Portugal e o Cativo do Infante D. Fernando (1437-1443). *Al-Qantara*, 1992, sv. XIII, fasc. 1, s. 47-61.

BRAGA, Paulo Drumond. Transferências de Degredos: De e para Ceuta (Portugal, meados do séc. XV). In *Ceuta Hispano-Portuguesa*. Ed. BAEZA HERRAZTI, Alberto. Ceuta: Instituto de Estudios Ceutíes, 1993.

BRANDÃO, Fernando Castro. Subsídios para a História Diplomática Portuguesa: O Tratado Luso-Marroquino de 1774. *Studia*, Revista Semestral, 1971, č. 32, s. 303-370.

BRÁSIO, António. Do Último Cruzado ao Padroado Régio. *Studia*, Revista Semestral, 1959, č. 3, s. 124-154.

BROCHADO, Costa. Da Morte e Tumulização de El-Rei D. Sebastião. In *Coleção de Estudos em Honra do Prof. Doutor Damião Peres*. Lisboa, 1974, s. 181-202.

CALADO, Adelino de Almeida. O Infante D. Fernando e a Restituição de Ceuta. *RPH (Revista Portuguesa de História)*, 1962, sv. X, s. 119-152.

CASTELO BRANCO, Fernando. A Expansão em Marrocos. Aspectos do Seu Declínio. *Boletim Geral do Ultramar*, 1957, roč. XXXIII, č. 390, s. 57-70.

COELHO, António Borges. *Raízes da Expansão Portuguesa*. Lisboa: Horizonte, 1985.

COOK, Weston F. Warfare and Firearms in Fifteenth Century Morocco 1400-1492. *War and Society*, říjen 1993, sv. 11, č. 2.

CORNELL, Vincent J. Socioeconomic Dimensions of Reconquista and Jihad in Morocco: Portuguese Dukkala and Sadid Sus 1450-1557. *International Journal of Middle East Studies*, listopad 1990, sv. 22, č. 4, s. 379-418.

CORRÊA, Fernando Calapez. Propaganda Europeia da Tomada de Ceuta. In *Ceuta Hispano-Portuguesa*. Ed. BAEZA HERRAZTI, Alberto. Ceuta: Instituto de Estudios Ceutíes, 1993.

CORTE-REAL, Manuel Henrique de Mendonça. *A Feitoria Portuguesa de Andaluzia (1500-1532)*. Lisboa: Instituto de Alta Cultura-Centro de Estudos Históricos, 1967.

- CORTESÃO, Jaime. *Os Descobrimentos Portugueses*. Lisboa: Horizonte, 1984.
- CORTESÃO, Jaime. A Tomada e a Ocupação de Ceuta. In *A Expansão dos Portugueses no Período Henriquino*, Lisboa: Horizonte, 1975, s. 137-167.
- COSME, João. *A Guarnição de Safim em 1511*. Casal de Cambra, Caleidoscópio, 2004.
- COUTINHO, Valdemar. O Algarve Lugar Fronteiro das Praças Portuguesas em África. In *Viagens e Viajantes no Atlântico Quinhentista, Primeiras Jornadas de História Ibero-Americana*. Lisboa: Colibri, 1996, s. 67-85.
- CRUZ, António. A Contribuição de Portugal para a Empresa de Tunes em 1535. In *Presença de Portugal no Mundo*. Lisboa, 1982, s. 121-143.
- CRUZ, Maria Augusta de Abreu Lima. Documentos Inéditos para a História dos Portugueses em Azamor. In *Arquivos do Centro Cultural Português*. Lisboa, 1979, s. 104-179.
- CRUZ, Maria Augusta de Abreu Lima. Os Portugueses em Marrocos nos Séculos XV e XVI. In OLIVEIRA, Aurélio de; CRUZ, Maria Augusta de Lima; GUERREIRO, Inácio; DOMINGUES, Francisco Contente. *História dos Descobrimentos e Expansão Portuguesa*, Lisboa: Universidade Aberta, 1990, s. 55-125.
- CRUZ, Maria Augusta de Abreu Lima. O Trigo Açoriano em Marrocos: Século XVI. In AFONSO, João; AZEVEDO, Rafael Avila de; CABRERA, Manuel Lobo et al. *Os Açores e o Atlântico (séculos XIV-XVII): Actas do Colóquio Internacional Realizado em Angra do Heroísmo de 8 a 13 de Agosto de 1983*. Angra do Heroísmo: Instituto Histórico da Ilha Terceira, 1984, s. 625-650.
- CRUZ, Maria Leonor Garcia da. As Controvérsias ao Tempo de D. João III sobre a Política Portuguesa no Norte de África. *Mare Liberum*, 1997, č. 13 a 14.
- CRUZ, Maria Leonor Garcia da. Portugal e o Norte de África no Século XVI: A Intervenção de Lourenço Pires de Távora, Diplomata e Homem de Guerra, no Problema da Manutenção ou Abandono das Praças Portuguesas. In *Primeiras Jornadas de História Moderna: Actas: 16-19 de Outubro de 1986*. Lisboa: Centro de História da Universidade de Lisboa, 1986, s. 1061-1073.
- CRUZ, Maria Leonor Garcia da. Portugal no Jogo de Poderes no Norte de África no Segundo Quartel do Século XVI. *Cadernos Históricos*, 1993, č. 4, s. 113-128.
- CUNHA, Ana Cannas da. Cristãos-Novos e Judeus entre Portugal e o Norte de África (século XVI). *Oceanos*, leden/březen 1997, č. 29, s. 85-90.
- DIAS, Pedro. *A Arquitectura Portuguesa em Marrocos 1415-1769*. Lisboa: Livraria Minerva Editora, 2000.
- DIAS, Pedro. As Fortificações Portuguesas da Cidade Magrebina de Safi. *Oceanos*, říjen/prosinec 1996, č. 28, s. 10-22.
- DIAS, Pedro. *História da Arte Portuguesa no Mundo (1415-1822). O Espaço do Atlântico*, Lisboa: Círculo de Leitores, 1999.

DIFFIE, Bailey W.; WINIUS, George Davison. *A Fundação do Império Português 1415-1580*. 2 sv., Lisboa: Vega, 1993.

DOMINGUES, Francisco Contente. A Expedição de Auxílio ao Rei de Velez em 1552: O Relato Oficial versus o Testemunho de um Participante. In *A Guerra Naval no Norte de África: séculos XV-XIX*. Org. Francisco Contente Domingues, Jorge Semedo de Matos. Lisboa, 2003, s. 157-171.

DOMINGUES, José D. Garcia. *Bases Históricas das Relações entre Portugal e Marrocos*. Lisboa: Sociedade de Geografia de Lisboa, 1955, s. 491-518.

ELBL, Ivana. The Horse in Fifteenth-Century Senegambia. *The International Journal of African Historical Studies*, 1991, sv. 24, č. 1, s. 85-110.

FARINHA, António Dias. A Madeira e o Norte de África nos Séculos XV e XVI. In *Colóquio Internacional de História da Madeira, 1º, Funchal, 1986: Actas, Governo Regional da Madeira. Secretaria Regional do Turismo, Cultura e Emigração. Direcção Regional dos Assuntos Culturais*. Funchal: D. R. A. C., 1989, s. 360-377.

FARINHA, António Dias. Características da Presença Portuguesa em Marrocos. In ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I, Lisboa: Alfa, 1989, s. 113-124.

FARINHA, António Dias. *História de Mazagão durante o Período Filipino*. Lisboa: CEHU, 1970.

FARINHA, António Dias. O Declínio da Política Africana: De Alcácer Quibir ao Abandono de Mazagão. In ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I, Lisboa: Alfa, 1989, s. 125-136.

FARINHA, António Dias. O Interesse pelo Norte de África. In ALBUQUERQUE, Luís de (ed.). *Portugal no Mundo*. Sv. I, Lisboa: Alfa, 1989, s. 101-112.

FARINHA, António Dias. Os Marabutos e a Presença Portuguesa em Marrocos. In *Colectânea de Estudos em Honra do Professor Damião Peres*, Lisboa, 1975, s. 300-306.

FARINHA, António Dias. O Reino de Fez no Tratado de Tordesilhas. In *Do Infante e Tordesilhas: Actas/V Colóquio do Infante e Tordesilhas*. Lisboa: Comissão Portuguesa de História Militar (CPHM), 1994, s. 257-274.

FARINHA, António Dias. Os Xarifes de Marrocos (Notas sobre a Expansão Portuguesa no Norte de África). In *Homenagem a A. H. de Oliveira Marques. Estudos de História de Portugal*. Sv. II, Lisboa: Estampa, 1983, s. 57-68.

FARINHA, António Dias. Marrocos. In AZEVEDO, Carlos Moreira. *Dicionário de História Religiosa de Portugal*, Lisboa, 2001, s. 174-178.

FARINHA, António Dias. *Os Portugueses em Marrocos*. Lisboa: Instituto Camões, 2002.

FIGANIER, Joaquim. *História de Santa Cruz do Cabo de Gué (Agadir). 1505-1541*. Lisboa: Agência Geral das Colónias, 1945.

- FONTOURA, Otilia Rodrigues da Costa. *Portugal em Marrocos na Época de D. João III. Abandono ou Permanência?* Funchal: Centro de Estudos de História do Atlântico, 1998.
- GODINHO, Rui Landeiro. A Armada do Estreito de Gibraltar no Século XVI. In *A Guerra Naval no Norte de África: Séculos XV-XIX*. Org. Francisco Contento Domingues, Jorge Semedo de Matos, Lisboa, 2003, s. 117-137.
- GUTIERREZ, Diego J. Martin. Ceuta y la Restauración Portuguesa. Reflexiones Historico-Juridicas. In *Ceuta Hispano-Portuguesa*. Ed. BAEZA HERRAZTI, Alberto. Ceuta: Instituto de Estudios Ceuties, 1993.
- HALA, Arnold. *Úvod do dějin a kultury Portugalska*. Praha: SPN, 1987.
- JULIEN, C. A. *History of North Africa: From the Arab Conquest to 1830*. London: Routledge and Kegan Paul, 1970.
- JUNQUEIRO, Maria Clara. Política Norte-Africana: Rumos na Expansão Portuguesa. *Clio*, 1982, sv. 4, s. 51-59.
- KLÍMA, Jan. *Dějiny Portugalska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2007.
- KLÍMA, Jan. *Dekolonizace portugalské koloniální říše*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2000.
- KLÍMA, Jan. *Portugalská koloniální říše*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1995.
- KLÍMA, Jan. *Studie z dějin Portugalska a portugalského zámoří*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1999.
- Kolektiv autorů. Fortalezas da Expansão Portuguesa. *Oceanos*, 1996, č. 28.
- Kolektiv autorů. *Relações Luso-Marroquinas: 230 anos*. Revista de Camões, listopad 2004, č. 17-18.
- LAROI, A. *The History of the Maghrib: An Interpretive Essay*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- LEITE, Carlos. *A Doença de D. Sebastião o Desejado*. Porto: Costa Carregal, 1948.
- LIMA, Durval R. Pires de. *Azamor. Os precedentes da Conquista e a Expedição do Duque D. Jaime*. Lisboa, 1930.
- LIMA, Durval R. Pires de. *História da Dominação Portuguesa em Çafim 1506-1542*. Lisboa, 1930.
- LOBATO, Alexandre. Ainda em Torno da Conquista de Ceuta. *Clio*, 1985, sv. V, s. 21-28.
- LOPES, David. *A Expansão em Marrocos*. 2. vyd., Lisboa: Teorema, 1989.
- LOPES, David. *História de Arzila durante o Domínio Português (1471-1550 e 1577-1589)*. Coimbra a Lisboa: Academia das Ciências de Lisboa, 1924-1925.

- LOPES, David. Os Portugueses em Marrocos: Ceuta e Tânger. In PERES, Damião; CERDEIRA, Eleutério. *História de Portugal*. Sv. III, Barcelos: Portucalense, 1931, s. 385-432.
- LOPES, David. Os Portugueses em Marrocos no Tempo de D. Afonso V. e de D. João II. In PERES, Damião; CERDEIRA, Eleutério. *História de Portugal*. Sv. III, Barcelos: Portucalense, 1931, s. 433-452.
- LOPES, David. Os Portugueses em Marrocos no Tempo de D. Manuel. In PERES, Damião; CERDEIRA, Eleutério. *História de Portugal*. Sv. III, Barcelos: Portucalense, 1931, s. 453-544.
- LOPES, David. Os Portugueses em Marrocos no Tempo de D. João III: Decadência do Domínio Português. In PERES, Damião; CERDEIRA, Eleutério. *História de Portugal*. Sv. IV, Barcelos: Portucalense, 1932, s. 78-129.
- LOUREIRO, Francisco de Sales Mascarenhas. *D. Sebastião antes e depois de Alcácer Quibir*. Lisboa: Vega, 1978.
- MACEDO, Jorge Borges de. *História Diplomática Portuguesa. Constantes e Linhas de Força*. Estudo de Geopolítica. Sv. I, Lisboa: Instituto de Defesa Nacional, 1987.
- MARQUES, Alfredo Pinheiro *Guia de História dos Descobrimentos e a Expansão Portuguesa. Estudos*. Lisboa: Biblioteca Nacional, 1988.
- MARTINS, F. A. de Oliveira. *Portugal e Marrocos no Século XVIII*. Lisboa: Paceria Ant. Maria Pereira, 1937.
- OLIVEIRA, Vítor Amaral de. *A Imagem de D. Sebastião Através dos Seus Epítetos*. In *Revista ICALP* (cit. 11. 10. 2008). Dostupný z <http://www.instituto-camoes.pt/cvc/bdc/revistas/revistaicalp/dsebastiao.pdf>.
- OLIVER, Roland. *The Cambridge History of Africa (asi 1050-asi 1600)*. Sv. III, Cambridge: Cambridge University Press, 1975.
- OSÓRIO, Baltasar. *Ceuta e a Capitania de D. Pedro de Meneses (1415-1437)*. Lisboa: Academia das Ciências, 1933.
- PEREIRA, Isaías da Rosa. Achegas para a História do Comércio entre Lisboa e Norte de África nos meados do Século XVI. In *Presença de Portugal no Mundo*, Lisboa, 1978, s. 161-189.
- PERES, Damião. *Conquista de Azamor pelo Duque de Bragança D. Jaime em 1513*. Lisboa, 1955.
- POLIŠENSKÝ, Josef; BARTEČEK, Ivo. *Dějiny Iberského poloostrova do přelomu 19. a 20. století*, Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2002.
- POSAC MON, Carlos. *El Epílogo de la Dominación Portuguesa de Tánger 1643-1662*. Tanger: Instituto Politecnico Español, 1974.

- POSAC MON, Carlos. *La ultima década lusitana de Ceuta*, 1983.
- RESENDE, Vasco. Os Portugueses em Marrocos e a Guerra no Mar no Princípio do Século XVI. In *A Guerra Naval no Norte de África: Séculos XV-XIX*. Org. Francisco Contente Domingues, Jorge Semedo de Matos. Lisboa, 2003, s. 101-115.
- RODRIGUES, Ana Maria S. A.; FERREIRA, Maria de Fátima Moura. Mulheres Portuguesas em Marrocos. Imagens do Quotidiano Feminino nos Séculos XV e XVI. In *Rosto Feminino da Expansão Portuguesa. Congresso Internacional. Actas*. Sv. I, Lisboa: Fundação Calouste Gulbenkian, 1995.
- RUMEU DE ARMAS, Antonio. *El Tratado de Tordesillas*. Madrid: Editorial Mapfre, 1992.
- SALLOUM, Habeeb. The Battle of Qasr al-Kabir Saved Morocco and Ruined Portugal. *Military History*, srpen 2003, sv. 20, č. 3, s. 12.
- SANTOS, Domingos Maurício Gomes dos. *D. Duarte e as Responsabilidades de Tanger (1433-1438)*. Lisboa: Comissão Executiva do V Centenário da Morte do Infante D. Henrique, 1960.
- SANTOS, José Loureiro dos. *Ceuta, 1415. A Conquista*. Lisboa: Tribuna, 2002.
- SARAIVA, Mário. *D. Sebastião na História e na Lenda*, Lisboa: Universitária, 1994.
- SEMEDO DE MATOS, Jorge. De Novo o Norte de África. *Revista da Armada*, Marinha joaninha, č. 3 (cit. 7. 8. 2008). Dostupný z <http://www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista>.
- SEMEDO DE MATOS, Jorge. Do Desastre de Mamora ao Fim da Política Imperial. *Revista da Armada*, Marinha de D. Manuel, č. 45 (cit. 9. 8. 2008). Dostupný z <http://www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista>.
- SEMEDO DE MATOS, Jorge. A Hora das Fortalezas. *Revista da Armada*. Marinha de D. Manuel, č. 44 (cit. 8. 8. 2008). Dostupný z <http://www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista>.
- SEMEDO DE MATOS, Jorge. O Norte de África: Escola de Cavaleiros. *Revista da Armada*, Marinha de D. Manuel, č. 12 (cit. 8. 8. 2008). Dostupný z <http://www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista>.
- SEMEDO DE MATOS, Jorge. As Praças do Norte de África. *Revista da Armada*, Marinha de D. João III, č. 5 (cit. 9. 8. 2008). Dostupný z <http://www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista>.
- SEMEDO DE MATOS, Jorge. Política e Guerra no Norte de África. *Revista da Armada*, Marinha de D. Manuel, č. 43 (cit. 8. 8. 2008). Dostupný z <http://www.marinha.pt/Marinha/PT/Menu/Imprensa/Revista>.
- SERRÃO, Joaquim Veríssimo. A Conquista de Ceuta no Diário Veneziano de António Morosini. In *Congresso Internacional de História dos Descobrimentos*. Sv. III, Lisboa, 1961, s. 543-550.

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. *História de Portugal*. Sv. II, Lisboa: Editorial Verbo, 1995-2003, s. 19-32, 49-52, 81-88 a 108-109.

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. *História de Portugal*. Sv. III, Lisboa: Editorial Verbo, 1995-2003, s. 19-24, 39-42 a 64-79.

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. *História de Portugal*. Sv. IV, Lisboa: Editorial Verbo, 1995-2003, s. 225-228.

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. *História de Portugal*. Sv. V, Lisboa: Editorial Verbo, 1995-2003, s. 94-96 a 278-280.

SERRÃO, Joaquim Veríssimo. *História de Portugal*. Sv. VI, Lisboa: Editorial Verbo, 1995-2003, s. 143-144.

SERRÃO, Joel. *Dicionário de História de Portugal*. Lisboa: Iniciativas Editoriais, 1992-2000.

SILVA, José Manuel Azevedo. Mazagão: De Marrocos para a Amazónia. Coimbra: Magno, 2001. *História da Sociedade e da Cultura*, s. 81-109 (cit. 26. 6. 2008). Dostupný z <http://www.chsc.uc.pt/biblioteca/digital/007.htm>.

SOARES, Torquato de Sousa. Algumas Observações sobre a Política Marroquina da Monarquia Portuguesa. *RPH (Revista Portuguesa de História)*, 1962, sv. X, s. 509-555.

SOUTO, A. Meyrelles do. O Abandono das Praças no Norte de África. *Studia*, Revista Semestral, 1971, č. 33, s. 251-339.

THOMAZ, Luís Filipe F. R. *De Ceuta a Timor*. Lisboa: Difel, 1998.

UNALI, Anna. *Ceuta 1415. Los Orígenes de la Expansión Europea en África*. Ceuta: Archivo Central. Consejería de Educación y Cultura, 2004.

VELOSO, José Maria de Queirós. *D. Sebastião 1554-1578*. Lisboa: Empresa Nacional de Publicidade, 1935.

VOGT, John. Notes on the Portuguese Cloth Trade in West Africa 1480-1540. *The International Journal of African Historical Studies*, 1975, sv. 8, č. 4, s. 623-651.

SUMMARY

The Portuguese era in Morocco can be defined by the years 1415–1769, nevertheless, the Portuguese interest in so-called Berber lands goes back to 12th century. The Portuguese sovereigns constantly wanted to control the frequent naval routes run through the Gibraltar channel and connecting the south-west Europe with Mediterranean. One of the main efforts of the Portuguese was to secure the safety for coastal areas of southern province of Algarve, which is primary connected with expansion to Morocco from the geographical point of view. The deep religious exaltation as one of the consequences of reconquista penetrated through all invasions to North Africa and based them from the ideological point of view.

The seize of the city of Ceuta, strategically very important port in Gibraltar strait, began the period of Portuguese territorial expansion to non-European areas, which was in 15th century exclusively limited to Morocco, in 1415. The history of the oldest overseas world empire started right here. The necessity to secure the safety for the garrison in Ceuta, to enlarge very limited area for possible operations and to fight off the Castilian threat at the same time, resulted in 1437 in the attack on another very important centre in the Gibraltar channel – Tangier. Nevertheless, this attempt resulted in humiliation of the Portugal and in the imprisoning of infant Fernando, whose death in Moroccan captivity changed him into martyrish national myth.

Due to these facts, the creating of the Portuguese integral area in Morocco is connected with the military campaign of the king knight Afonso V, who overran the Alcácer Ceguer in 1458, Arzila in 1471 and finally Tangier as well. This was understood as a revenge for thirty-year old humiliation. Following peace treaty concluded with future ruler of Muslim kingdom of Fes, resulted in subjugation of continuous north Moroccan interior in the provinces of Habt and al-Gharb, which were taken as the unbreakable part of Portuguese kingdom. For the first time in history the Portuguese expansion could demonstrate visible outcomes, which were officially recognized by the Muslim sovereign.

The latent rivalry with neighbouring Castile for the right to realize power plans in North Africa and North Atlantic, was present since the Portuguese attack on Ceuta and changed into the open conflict in 70's of 15th century. The Moroccan kingdom of Fes remained in Portuguese sphere of interest according the Aláçovas peace treaty from 1479. This peace treaty was confirmed by following diplomatic meeting in Tordesillas (1494) and in Sintra (1509). Gradual penetration on wealthy market of the provinces of Doukkala and Chaouia in South Morocco culminated in 80's of 15th century by establishing of so-called

protectorates over Safi and Azamor. This penetration balanced prevailing orientation of military campaigns perceived as crusades in the northern part of Morocco. Irreplaceable role in north-African trade contacts was played by Moroccan goods such as cloths, grain and Berberian horses.

The effort to subjugate the whole Moroccan interior at least in a form of indirect feudal government, did not belong to the main aims of Portuguese kings in 15th century up to messianic Manuel I. This king reckoned himself as *the Chosen by the God* to lead the global fight against the confessors of the Islam and he really wanted to subjugate the Moroccan territory. After the overcoming of tax-paying ports of Safi (1508) and Azamor (1513) and after the building of the fortress of Agadir (1505) and Mazagan (1514), which had to clamp the Kingdom of Fes and other Moroccan territories in impenetrable ring of fortresses impeding the access to the sea, the situation was opportune for final attack. The catastrophic defeat of the Portuguese army at Mamora in 1515 ended all these hopes.

After 1515 the policy of Portuguese had changed to defensive and in this form stayed – because of the state financial troubles – for whole 20's and 30's of 16th century. The activation of whole society against the European presence in the Morocco grew during this time enormously. Jihad, led by much respected Muslim descendants of Prophet Muhammad (so called *sharifs*), resulted in the fall of the Portuguese fortress Agadir in 1541. Portugal reacted by evacuation of the south territorial possession in Safi and Azamor (1541–1542) at first and later of north settlements in Arzila and Alcácer Ceguer (1549–1550).

Since the mid-16th century the Portugal possessions were limited on the cities of Ceuta, Tangier and Mazagan, which strategic and symbolic values were essential. The young king Sebastian I tried to turn over the situation, but disappeared in bloody fights near Alcácer Quibir with Maurean forces in 1578. Personal union of the Portugal with the Spain followed for next sixty years (1580–1640). After the end of the union in 1640 the population in Ceuta decided for dwelling within the Spanish empire, despite considering themselves to be the vassals of Portugal king, nevertheless ruling from Madrid. Tangier passed to the England according the Alien treaty in 1662 and by the abandoning of Mazagan the Portuguese era in Morocco definitive ended.